

Vikerkaar

11/1989

Merle Jäägeri, Ado Lintropi, Tõnu Trubetsky, Kalle Muuli luulet; Jüri Ehlevesti jutt «Spiraali lagunemine»; Sulev Raudsepa sensatsiooniline leid; Stasys Šalkauskise loeng «Tõelisest patriotismist» ja tänane «Noor-Leedu»; Hasso Krull: Julia Kristeva kirjanduse poliitikast; Harry Liivranna vestlus Ilmar Laabaniga

Vikerkaar

Ilmub alates 1986. a juulist. 4. aastakäik

November 1989. Nr 11.

Sisukord

- Paul-Eerik Rummo *Teie suhtumine poliitika ja kunsti vahekorda nüüdis- hetkel?* 1
- Oskar Luts *Kirjake Tartust* 2
- Kerttu Rakke *Let's go* 5
- Jüri Ehlvest *Spiraali lagunemine* 15
- Peeter Sauter *Teele*. 19
Luulet 25
- Tõnu Trubetsky *Luulet* 26
- Kalle Klein *Luulet* 32
- ATS *Luulet* 33
- Progress '87**
- Ilmar Trull *Luulet* 37
- Aado Lintrep *Luulet* 40
- Kalle Muuli *Luulet* 41
- Merle Jääger *Luulet* 41
- Rein Kruus *Saateks* 44
- Kajar Pruul *Meie uusrealismi pära- poeesia I* 48
- Sirje Helme *Sajandilõpu kaunis armas- tus* 51
- Sulev Raudsepp *Kas banditism või organiseeritud partisaniliikumine?* 52
- Stasys Šalkauskis *Tõelisest patriotismist* 58
- Aavo Kokk *Leedu noor rahvuslus* 65
- Sergei Stadnikov *Maaailma ajaloost enne «Maaailma ajalugu»* 69
- Hasso Kruul *Julia Kristeva kirjanduse poliitikast: sissejuhatus, tekst, eksegees I* 75
- Aleksandr Solženitsõn *Kiri Nõukogude Liidu juhtidele II* 79
- Meie intervjuu**
- Vestlus Ilmar Laabaniga 85
- Lendlaused. Püsimõtted**
- Linnar Priimägi *Vabadus! Võrdsus! Vendlus! II* 89
- Vaatnurk**
- Barbi Pilvre *Mood ja minevik* 93
- Andres Herkel *Kuma* 94

Kujundus: Jüri Kaarma
Värvidiapositiivid: Kalju Jõul

Esikaanel: Raoul Kurvits. «Emamesilase laul». Õli, lõuend. 1989.

Tagakaanel: Raoul Kurvits. «Õpetaja ja õpilane». Õli, lõuend. 1987.

PAUL-EERIK RUMMO

**Teie suhtumine poliitika ja kunsti
vahekorda nüüdishetkel?**

Karm eluheitus roiskund rannal —
kas tõesti viib see koju meid?
Lipp lehvib ees — ka mina kannan —
ja tõusus hõiskab näkineid.

Kui hea, kui hea! Kuid surnukehi
ei võtaks kokku ükski pilk.
Ja hing, mis vihaselt ei vehi
või mida rabelus ei rebi,
on harukordne vaatepilt.

Vean silmilt vana talvekaabu,
et näha kõike taevas, maal.
Nii käin ja eriti ei vaaru,
kuid talutava tasakaalu
saan kätte veel vaid palve naal.

..Ma lipu langetaks kui luua
ja vaikseks pühiks kodutee.
Kuid vaenuvägede Jähuuva
vaim veelgi lehvib kohal vee.

Jaanuar/juuli 1989

OSKAR LUTS

KIRJAKE TARTUST

Jah, see oli 12. märtsil 1950 a., kui ma limbates «tormasin» oma valimisjaoskonna poole. Kui ma ütlen «limbates», siis pole seejuures vaja palju imestada, sest minu ajalikus instrumendis istub priske reuma, ellik jooksvatõbi, millest, võib olla, vabanen alles siis, kui lähen sinna alla, herunter, vana põrgupõhja vanapagana katlasse, ning lasen end seal — nii sõbramehe poolest — keeta kuumas tõrvas umbes kaks tundi päevas. Siis see tõbi arvatavasti võtab hõlmad vöö vahele ja taganeb minust.

Vaevalt küll, et oleksin tõusnud voodist isegi tulekahju puhul, aga valimised, valimised! Kasvõi neljakäpakil sinna. Õnneks oli mul saatjannaks päris mõnus seltsimees, kes mind ei lasknud käest ega silmist.

«Kuidas see siis on?» küsis saatjanna. «Õhutad teisi valimistele, aga ise ei lähe? Võta jalad alla ning astume kiiremini!»

«Ma ju tulen,» vastasin oiates. «Egas valimiskast pole mõni jänes, et ta eest ära jookseb: aega on.»

«Jah, aega on, aga mida varem, seda parem.»

Rühkisime edasi. Õieti küll peaks ütlema, et **rühkisin** ainult mina, sest mu sõbranna jalad liikusid imeruttu. Meile tuli vastu rühmade kaupa õnnelikke inimesi, kes juba olid hääletanud. Üldse oli rahvavool Vaksali tänaval sel hommikupoolikul ülielav.

Viimaks olimegi päral — raudteelaste klubis.

Nojaa, inimesi oli ses ruumis rohkesti, aga kõikjal valitses eeskujulik kord ja... vaikus. Mulle meenusid mõned kodanliku aja «valimised», mil pidid enne oma konnasilmad peitma tasku, kui lähenesid valimishoonele.

Meie — mina ja mu sõbranna — kuulusime «L»-tähe alla, millise puldi juures seisis ainult paar valijat. Ja kõik läks nii ladusasti, et mulle kippusid pisarad silma. Mõneks minutiks unustasin isegi oma auväärt reuma.

Siis surusime oma valimislehed sinna, kuhu vaja, ja et see seltsimees, kes istus valimiskasti juures, oli mulle natuke tuttav, küsisin:

«Kas on juba palju antud hääli?»

«Üle kaheksakümne protsendi,» vastas tema naeratades.

«Jesaajas!» kilkasin mina, «siis vist küll olen mina see 82%. Maha lamelda, maha magada 20%!»

«Pole viga, pole viga,» vaigistas mind heatahtlik seltsimees. «Hea, et niigi läks. Ja kui te poleks tulnud isegi õhtupoolikul, küllap siis oleksime teile järele saatnud... kasvõi lennuki.»

«Lähme nüüd minema!» tukistas mind sõbranna käisest. «Egas valimised pole üksi sinu jaoks. Siin on teisi inimesi. Läki!»

Seda me tegimegi, soovides head käekäiku lahkele seltsimehele. Ent sealsamas oli üks ema kaotanud oma väikese tütrekese. «Eevi, Eevi!» nuuksus see keskealine naiseltsimees. «Kuhu sa ometi jäid?»

«Minge ometi lastetuppa ja vaadake sinna!» soovitas keegi lihtne tööinimene.

Noh, see oli juba teine asi ega puutunud valimistesse, sest kes küll võtaks kätte ja suruks väikese tütarlapse, selle pisikese Eevikese, valimiskasti? Ta ju ei mahugi sinna.

Aga siiski hakkas see lugu mind huvitama.

Läksime lastetuppa.

Aga kõigis vahepealseis ruumes äärmine puhtus ja puhas õhk. «Lihtne,» arutlesin. «Seda suudab saavutada üksnes bolševistlik kord ja korraldus.»

Ja mis me nägime niinimetatud lastetoas?

Keset avarat tuba oli suur laud, kaetud lilledega ja kõiksuguste mänguasjadega. Ning selle laua ümber istumas ja mängemas vähemalt paarkümmend last. Seintel meie suurte juhtide pildid. Ja meie «kadunud» Eevi — istumas valimiskandidaadi süles, käes niisama ilus nuku kui ta ise!

«Eevi, Eevi kuhu sa jäid?» hüüdis ema, rõõmupisarad silmis.

«Eks ma olen siin,» vastas laps üsna rahulikult ja süütult, näol veidi kelmikas naeratelu.

«Ja mina pean sind otsima nagu juhm!» ütles ema karmimalt. «Tule, lähme koju!»

«Ma ei taha veel tulla,» pööras Eevi oma kena näokese kõrvale. «Siin on hea olla.»

Igatahes oli ema sel hommikupoolikul teinud kaks asja korraga: ta oli hääletanud oma sisetunde järgi ja leidnud oma Eevikese. — Mis sa, hing, veel tahad!

Nägin, et selle oivalise stseeni üle rõõmustasid kõik ses avaras ruumis, niihästi noored kui ka vanad.

Ma ei tea, kui kaua «nad» rõõmustlesid nende lahkete inimeste keskel, sest mina oma raske reumaga ja oma kerge sõbrannaga väljusime sellest ruumist — oli ju võimatu jääda valimisruumi kogu päevaks. Ent väljapääsul ma siiski üsna truult vaatasin puhveti poole, kus oli nii kenu asju. Kõik jälle niivõrd kenasti, et suu hakkas vett jooksuma.

«Ära aja endale «marju» silma!» jällegi tõmbas mu sõbranna mind käisest. «Vaata, milline ilus ilm on väljas! Mingem värskesse õhu kätte!»

Väga võimalik, et tal oli õigus. Ja millal pole meie sõbrannadel õigus? Nende õigus on alati õige nagu oina sarv.

Nii see asi jäigi.

Aga väljapääsul hoidsid kaks vana sõpra teineteise käealt kinni, ja teine ütles nii:

«Noh, Toomas, nüüd on see asi tehtud. Nüüd on mul säärane tunne, otsekui oleks onu Stalin ise mulle öelnud:

«Jõudu tööle! Töötagem homme virgemini kui eile!»

«Seda me püüamegi!» vastas esimene.

O. LUTSU «KIRJAKE TARTUST».

Paljude jutustuste ja komöödiate kõrval on Oskar Luts olnud viljakas vestekirjanik. Alates 1908. aastast on O. Luts avaldanud ajakirjanduses sadu ja sadu följetone ja vesteid, milles naeruvääristas või tõgas mitmesuguseid negatiivseid nähtusi meie elus või pilkas tavaliste linlaste ja maameeste iseloomunõrkusi. Paljud lood on seotud nüüsguste koomiliste tegelastega nagu Samuel Pliuhkam, Karl Martin Uhhuu, isandad Pinn või Päi. Aastakümneid on ju paljud «Postimehe» jt väljaannete lugejad värskest numbrist esmajoones otsinud O. Lutsu sulega kirjutatut.

Pärast Teist maailmasõda püüdis eakas rahvakirjanik jätkata vestete kirjutamist, ka ajakirjandus oli huvitatud nimeka mehe kaastööst. Kuid varsti tekkisid käärid kirjaniku tõekspidamiste ja toimetuse soovide (täpsemini: toimetusele antud eeskirjade) vahel. Kui praegu sirvida vanu «Edasi» jt ajalehtede kaustu, tundub, et mitmed O. Lutsu lood on liiga loosunglikud ja isegi juhtkirjalikud. Aga kui tähelepanelikult lugeda «Mälestusi Oskar Lutsust», siis selgub, et mõnigi följeton on toimetuses ümber tehtud, politiseeritud. Tihti rahanappuses olev kirjanik pidi nõustuma, kuigi sisimas oli ta solvunud. Samal ajal jäid paljud ajakirjandusele saadetud tööd avaldamata.

Ühel nukrushetkel, 1952. aasta 5. oktoobri hommikul kirjutas O. Luts oma päevikusse: «Kuhu ja kellele sa kirjutad? Ma ju ei mõista kirjutada, nii nagu nõutakse praegusel ajal. — Needki jupikesed, mis olen kuhugi saatnud, kas «ei lähe» või tehakse põhjalikult ümber. (Looming, Edasi). «Loo-

ming» ei võta vastu ja «Edasi» kisub maha ning kirjutab minu firma all nagu ise soovib. Nüüd tuleb teha lõplik rist minu kirjanduslikule tegevusele. Tunnen küll, et võiksin teha nii mõndagi, aga milleks? — Niikuinii ei trükita.»

Avaldame siinjuures ühe rahvakirjaniku veste, mis jäi 1950. aastal ilmutata. See on saadetud märtsis 1950 ajakirja «Pilt ja Sõna» toimetaja asetäitjale Lilli Prometile. Toimetuses aga leiti, et «Kirjake Tartust» pole avaldamiseks sobiv. Seejärel otsustas Lilli Promet säilitada O. Lutsu kaastöö tulevastele põlvedele. Toimetuses on kaduma läinud O. Lutsu kaaskiri.

«Kirjake Tartust» esitati esmakordselt allakirjutanu poolt koostatud kirjandusõhtul «100-aastane Oskar Luts» 9. I 1987 Tallinnas Kirjanike Majas. Näitleja Tõnu Aav oskas meisterlikult välja tuua «Kirjakese» allteksti, pälvides sooja aplausi. Kirjandusõhtut korrati edukalt mitmel pool üle tosina korra.

Olgu tähendatud, et valimiste teema on O. Lutsule lähedane olnud juba varasemal ajal (näidend «Valimised», följeton «Murdu nummer» jne).

1950. aasta märtsivalimiste eel ilmus O. Lutsu nime all omaaegseid Riigikogu valimisi irooniliselt ja sapiselt käsitlev följeton «Ühe kodanlise aja «saadiku» järelejäänud märkmetest» («Edasi» 10. III 1950). Tundub, et följetoni moraliseeriv lõpp, kus üldsõnaliselt võrreldakse valimisi maršaliseeritud maades ja Nõukogudemaal, on toimetuse poolt juurde lisatud.

Eerik Teder

KERTTU RAKKE

LET'S GO

Nad olid just Poisi poolt tulnud. Nyd seisid nad Tydruku trepikojas; mõlemad, Tydruk ja Poiss.

«See oli wiimane kord, kui ma yle sinu maja läwe astun,» ytles Tydruk.

«Nojah, tuleb siis leppida trepikojaromantikaga,» arwas Poiss. Ta ei mõelnud seda tegelikult tõsiselt.

«Tuleb wõtta mõni muu wõimalus,» arwas Tydruk. Poiss mõtles mõnd uut pinda, Tydruk lahkuminekut. Ta p i d i Poisist lahkuma, ta ei tohtinud end Poisiga pikemalt siduda.

«Tead, ma kardan tõesti, et rikun su ära,» ytles Tydruk. Nii oli öelnud ka Poisi ema.

«Ah, lõpeta,» ytles Poiss.

Poisi ema arwas, et Tydruk muudab Poisi samasugusex «ebakorralikux» nagu ta ise. Poiss pidaski seda ainsax rikkumise wõimalussex, aga kumbki, ei Tydruk ega Poiss ei uskunud sellisesse wõimalusse. Tydruk teadis, et hoopis just siis rikubki ta Poisi ära, kui ta ei pyyagi teda rikkuda. Ta teadis, et kord tuleb aeg, mil nende wahel kõik läbi on. See oli möödapääsmatu. Tydruku teha jäi ainult haawade suurus, mis Poisisse jääwad, aga seda Tydruk ei osanud. Ta teadis, et mida wäixemax ta pyyab neid haawu teha, seda suuremax nad weniwad. Ja see oli jube. Haawades ju rikkumine seisneski.

Tydruk pesi pesu. Oli laupäewa hommik ja ta oli kodus. Wannituba oli mõnusat sooja auru täis. Tydruk elas koos Isaga ja Tydruk armastas koos Isaga kodus olla. Isa oli hea, ta ei käinud kunagi Tydrukule närwidele. Tydruk tundis alati mingit imelist rahu, kui ta oli koos Isaga. Siis, kui ta Isaga juttu ajas, ja siis, kui nad toimetasid omi asju teineteisest wälja tegemata. Isa oli inimene, keda Tydruk tegelikult väga austas, olgugi et Isa seda ei teadnud, ja kui olexki teadnud, pplex uskunud.

Tydruk ei teadnud, kas B on poiss wõi mees, B oli noor, kuid juba abielus. B ytles: «Tule, lähme,» ja Tydruk läx. Tal oli B-ga hea olla, nad magasid tihti koos. B-l oli naine haiglas, ootas last ja mingi widina pärast oli ta juba warem sinna pandud. Naine ei teadnud midagi Tydruku ja B suhetest. Ta ei pidanudki midagi teadma. Tydrukul oli hea — ta leidis, et nii peabki olema — on keegi, kellega wõib magada, nii et haigusi pole karta.

Tydruk helistas Sõbrannale. Sõbranna oli, mis ta oli, aga ta kuulas alati ära, mis Tydrukul öelda oli.

«Tead, mida ma mõtlesin,» ytlas Tydruk, «ma mõtlesin, et kui ma suurex saan, siis hakkab wanatydrukux.»

«Lollakas,» ytlas Sõbranna. Tydruk ei lasknud end häirida.

«Siis olex mul yx tuba. Tapeete ei olex ja walgete seinte peal, otse lae all, olexid wäikesed walged kapid. Ja keset põrandat olex woodi, millel pole jalgu all. Ja siis olex mu kodus yx paxux söödetud kohikass, ja seinte ääres põrandal olex hästi palju kaktusi. Ja kui mind siis jälle maailm wihastab wõi kui mul on meestenälg, siis ma roomax mööda seinääri ja torgix end kaktustega.»

«Sa oled segane,» ytlas Sõbranna.

«Ei,» ytlas Tydruk. «Ma tahan lihtsalt sulle kylla tulla.» Sõbranna naeris.

Tydruk ei teadnud, mix ta Poisi siia oli toonud. Neil lihtsalt polnud kohta, kuhu minna. Tydruk ytlas: mina tean, kuhu me nyud läheme, ja tõi Poisi siia. Siin oli Tydruk warengi käinud. Nad sumpasid läbi lume majakese poole. Siin oli hiljuti käidud. Tuhk kaminas oli weel soe. Nad tõid õuest puid tuppa ja syytasid kaminas tule. Tydruk torkas ka elektriradika sisse ja peagi wõisid nad mantlid maha wõtta. Tydruk syytas suitsu. Ta teadis, et see Poisile ei meeldi, aga mis siis. Ta lihtsalt tahtis praegu suitsu ja teda ei huwitanud, meeldib see mõnele wõi mitte. Tydruk oli solwunud kogu maailma peale. Ta oli syydi selles, et Poiss oli korralik, tark, musikaalne ja nii edasi, ja kuigi Tydrukulgi mõningane andekus ei puudunud, ei olnud ta korralik ja ei wõinud selle Poisi sõbranna olla. Oli siis Tydruk syydi, et ta ei armastanud kleite ega seelikuid, et alati pidi tal kaelas olema mõni kett, et segamini juuxed meeldisid talle palju rohkem kui silutud. Ju siis oli ta selles syydi, ju siis oli selline olek ebanormaalne, normaalsele mõistusele nii wastuwõetamatu, et ta pidi Poisist lahkuma. Ausalt öeldes hakkas Poiss Tydrukule wiimasel ajal yle wiskama, sest Poisiga käies oli alati olemas mõningane riskimoment ja see muutus pikapeale tyytawax. Jah, Tydruk ei käinud koolis, kuigi pidi, ta oli wahetanud juba kax töökohta ja oli nyud teist kuud töötü. Mis siis?

Ja järsku hakkas talle kõik wastu. Mix oli ta siia toonud Poisi, kes temaga magamise pärast ei sõbrustanud nagu need, kellega ta siin warem oli käinud?

Wõttis aega, kuni ta oli Poisile suutnud selgex teha, et tahab praegu siin yxi olla. Poiss pani mytsi pähe ja hakkas astuma. Yldiselt oli ta juba weidi harjunud Tydruku meeolumuutustega, ja kartis, et kui ta ei kuuletü, wõib Tydruk jälle ropendama hakata. Seda ta sel hetkel kyll ei tahtnud. Tydruk silmitses eemalduwat Poissi ja mõtles, et lähex õige tagasi wanasse seltskonda, joox ennast korralikult täis, unustax mõnex ajax mõtlemise, — isegi magax korralikult terwe öö kellegi meesisiku kausus. — Tõepoolest, tänu Poisile ei olnud ta pikka aega yhtki noormeest «proowida» saanud, ainult B-d, kuid tema ei tulnud praegu arwesse.

Tydruk ronis kõige kõrgema lumehunniku otsa ja sülitas. Mõtles ise, et huwitaw, kui kaugele Poiss oskab sülitada. Ja samas ta ohkas. Ka sülitamine oli asi, mis Poisi wanematele ei meeldinud.

Ei, kõige targem on siiski tagasi minna, arutas Tydruk omaette. Wanas seltskonnas oli lihtsam, wanas seltskonnas polnud waja nii palju mõelda.

Tydruk ja Sõbranna istusid Sõbranna pool. Sõbranna Laps tatsas mööda tuba ringi ja westles oma mänguasjadega, Laps oli õppinud yxinda mängima.

«Ma ei wiitsinud täna hommikul yles ärgata, sellepärast ta polegi lasteaias,» ytles Sõbranna.

«Ta ei sega ju meid,» ytles Tydruk.

«Siis on ju hästi,» naeratas Sõbranna. «Mul on alati hirm, et ta segab kedagi.»

Tydruk teadis, et kui kedagi Sõbrannal kylvas pidu panemas ei ole, siis on ta Lapsele maailma parim ema. Tydrukule tundus wahel, et Sõbrannal on midagi wiga, sest ta tundis nagu mingit walehäbi, ja see-pärast surus ta tihtipeale oma ematunded maha.

«Tead, wahepeal ma mõtlen, et täitsa hea, et ta mul olemas on. On, keda kallistada ja paitada, kui maailm wastikux muutub, hea on tunda, et keegigi on päriselt enda oma.»

Tydruk ja Sõbranna said tihtipeale nendelt raha, kes Sõbranna pool pidu panemas käisid. See oli isegi tulusam kui töö! käia. Ja Sõbranna sai kyllaltki kopsakaid alimente.

Tydruk tuli koju. Isa toa poolt kostis tasast hingamist. Tydruk keeras uxe nii waikselt lukku, kui weel sai, ja hiilis oma toa poole. Äkki komistas ta millegi otsa. Ta kummardus ja nägi wõõraid kõrge kontsaga naistesaa-paid. Tydruk tundis sydames imelikku torget, midagi armukadeduse ja põlguse wahepealset. Trotsist pani ta tule põlema ja kõndis täisjalale toetudes mööda tuba. Siis jäi ta äkitselt seisma.

«Issand, kui tobe ma ikkagi olen,» mõtles ta, kustutas tule ja läx magama.

Hommikul ei olnud ei Naist, saapaid ega ka Isa.

Wäljas oli jubedalt kylm. Tydruk keeras tagawarawõtmega garaažiuxe lahti ja käi-witas pisikese kruwikeerajaga auto. Uhke oli sõita ilusa punase null-kuuega, mis siis, et öösel ja keegi ei näinud. Wõib-olla oli nii paremgi. Olex Isa teadnud, et Tydruk öösiti tema autoga sõitmas käib. . .!

Tydruk sõitis Sõbranna maja ette. Sõbranna juba ootas teda.

«Sul läheb alati nii kaua, waata, palju kell juba on,» ytles Sõbranna.

«Jäi ta kenasti magama?» kysis Tydruk Lapse kohta. Sõbranna noogutas. Nad sõitsid linnast välja yhele maapeole. Tydruk ootas autos, kuni Sõbranna tagasi tuli. Temaga oli kaasas kax noormeest. Tydruk oli solvunud. . .

«Ma ju ytlesin, et ainult «torni» on waja,» ytles ta.

«Saab,» ytles Sõbranna.

Nad sõitsid umbes kilomeetri kaugusele kultuurimajast, Sõbranna andis yhele noormehele 20 rubla ja noormehed läxid autost wälja yhe maja poole. Sõbranna läx ka autost wälja, ytles, et tuleb kaasa. Aga kui noormehed wastu olid, wõttis ta yhel käest kinni, ytles, et sina jääd ju minuga, ja tõmbas ta autosse tagasi. Teine näitas midagi kätega.

«Muidu ei saa ju,» ytles Sõbranna ja istus Noormehele sülle.

«Mina teid ei tunne, mine tea, kuhu te mu rahaga põrutate,» Sõbranna andis Noormehele põse peale plaxuwa musi.

Tydruk pani autos maki mængima, keeras akna weidi lahti ja syytas suitsu. Sõbranna tegeles Noormehega. Tydrukule hakkas asi kahtlasena paistma. See teine noormees oli juba imelikult kaua ära olnud, aga see seal tagaistmel ei wõtnud wedu. Tawaliselt kasutasid kõik mehed juhust, kui Sõbranna ise ennast pakkus.

«See teine kult tuleb ikka tagasi ka wõi?» kysis tydruk Noormehelt. See oli kuidagi nãrwilise olekuga, tõukas äkki Sõbrannat ja nihkus uxe poole. Tydruk wajutas uxe nupu alla.

«Ei, nii kyll ei lähe,» ytles Sõbranna. Tema meelisklew toon oli kadunud. Sõbrannal oli kunagi olnud kutt, kes talle enesekaitset oli õpetanud. Nyyd tegi Sõbranna kiire liigutuse ja Noormees oli poolenisti selili tagaistmel, jalad põrandal. Sõbranna hoidis tema käsi oma põlwede all. Tydruk hyppas yle oma seljatoe ja istus Noormehele põlwede peale.

«Noh, dawai,» ytles Sõbranna. «Otsi ta läbi. Kui tal raha ei ole, siis ise teab.»

Tydruk tõmbas noormehel jopiluku lahti. Noormees pydis end wabax rabelda, kuid see tal ei õnnestunud.

«Nonoh, kullake,» naeratas Tydruk. Ta soris läbi kõik Noormehe taskud ja midagi leidmata awas pyxiluku.

«Nigelalt esinete, noormees,» ytles Tydruk.

«Jah, nyyd peate oma tembu eest natuuras maxma,» lisas Sõbranna. Tydruk kiskus Noormehel pyxid nii alla kui sai. Noormees oli juba natukene erutunud. Sõbranna silitas Noormehe põske.

«Sul on tore riist,» ytles ta. Tydruk wõttis «riista» enda kätte, silitas õrnalt kottide alt ja suudles siis Noormehe kõhtu. Noormees rabeles jälle.

«Ei maxa,» ytles Tydruk ja hakkas hõõruma.

«Kurat,» pigistas Noormees läbi hammaste. Ta oli näost tulipunane.

«Pole wiga, poisu,» ytles Sõbranna. «Sa pole esimene, aga nyyd siis tead, et wõõrastele tyngapanemine pole ilus.»

Kui Noormees oli juba täielikult ära wãsitatud, imesid Tydruk ja Sõbranna talle kõhu peale yxteise wõidu «maasikaid». Noormees oli omadega täitsa audis, sellele aitas kaasa ka see, et enne tydrukutega kohtumist oli ta juba weidi purjus. Tydruk kobis ta põlwedelt maha,

pyhkis oma käed talle jopi sisse, awas uxe ja nad lohistasid Noormehe autost wälja. Lõpetusex, igax juhux, wirutas Sõbranna talle weel jalaga kõhtu, nii et ta lamama jäi. Tydruk sylitas. Tuju oli rikutud. Nad istusid autosse ja sõitsid tagasi kultuurimaja juurde. Sõbranna läx wälja, tagasi tuli ta kahe pudeli wiinaga. Tydruk teadis, et Sõbrannal rohkem raha ei olnud, aga teda ei huwitanud, kust Sõbranna need wiinad sai.

«Sõida kiiremini, warsti pidu lõpeb, äkki keegi kytab weel järgi,» ytles Sõbranna.

Tunni aja pärast olid nad mõlemad purjus.

Wannitoal ei olnud aknaid. Mõnikord, kui Tydruk hambaid pesi, oli tal selline tunne, et kohe, nyudsama praegu, lykkab yx suur masin nende maja ymber, rusudex. Ja kõik suudawad ära põgeneda, sest nad näewad aknast, et see suur masin tuleb, aga tema ei näe, sest wannitoal ei ole aknaid, ja nii ta jääbki rusude alla.

Tydruk laulis. Tal ei olnud eriti ilus hääl, aga talle meeldis laulda. Ta laulis ennast ilusax ja heax ning läx õue. Õues oli juba pime, aga kell ei olnud weel palju. Tydruk tahtis igale inimesele midagi head öelda. Talle tuli wastu Plika, kes kandis pea kohal punast kelku. Plika tuli kelgutamast ja läx nyud koju. Ta kindad ja ninaots olid märjad. Kelgu jalased — kui nii wõib nimetada, oli see ju salwo-kas — olid tumepruunid.

«Kas su kelk on ära tõrwatud?» kysis Tydruk Plikalt.

«Ähäh,» ytles Plika. Tydruk tahtis weel midagi öelda, aga ei osanud. Ta kartis, et selle mitteoskamise pärast läheb tal tuju yle, aga juh-tus hoopis wastupidi — Tydrukul hakkas naljakas.

Makk oli põhjas. Ime, et Laps yldse sedasi magada sai. Tydruk istus põrandal ja kiskus suitsu. Diiwanil magasid kax Kohalikku Kamakat, weidi eemal ameles Sõbranna kolmanda Kamakaga. See oli Tydruku meelest kyllalt kena Kamakas, aga Tydruk ei tahtnud seda ega ka kedagi teist, praegu mõlkus tal meeles Yx Poiss. Aga tema oli omaette ooper.

Tydrukul oli natuke imelik waadata, kuidas Sõbranna mõnuleb ja Kamakast wiimast wälja pyyab pumbata. Tydruk ei wiitsinud tuld ära kustutada, ta keeras end waid teisele kyljele, kustutas suitsu tuha-toosi ja pyydis magama jääda. See polnud kuigi raske, sest Tydruk oli purjus. Kõik selles seltskonnas olid purjus.

Kassett sai läbi ja hetke walitses täelik waikus. Siis kuulis Tydruk, kuidas Kamakas hingeldades põrandale wajus ja keegi, nähtawasti Sõbranna, tule ära kustutas.

Jälle sai Tydruk B-ga kokku. Nad «magasid» natuke ja pärast «seda» tundis Tydruk, et eluisu hakkab tagasi tulema. Wäljas paistis

päike, katuseräästad tilkusid ja tihased laulsid. B suudles Tydrukut hellalt põsele ja nad istusid B autosse. Yle hulga aja ei mõelnud Tydruk kogu masendawusele, mida teda ymbritses. Seda kõntsa sel hetkel lihtsalt ei olnud.

Kui Tydruk jõudis koju, läx päike pilwe taha. Tuba oli warjusid täis ja ylemisel korrusel kukkus tool ymber. Myrtsatus laes tõi kõik tagasi. Just selle, mida Tydrukul sel hetkel kõige wähem waja oli.

Tydruk pesi juukseid. Ta seebitas, õigem olex kyll, et šampoonitas pea sisse ja wiskas pilgu peeglisse. Pilk jäi peeglisse kinni ja Tydruk mõtles, et kui teda praegu keegi näex, nii nagu ta on, pea seebine, silmaalused wärwist mustad — nii ei tahax teda keegi. Läbi weesolina kuulis Tydruk, et Isa tuli koju. Ja mitte yxi. Tydruk ei teadnud, kellega Isa läbi käib, Tydruk elas ju tegelikult rohkem Sõbranna juures kui kodus. Ta kuiwatas pea ära ja awas wannitoa uxe. Koridoris seisis yx võõras Naine.

«Tere,» ytles Naine ja naeratas Tydrukule. Tydruk kohendas juukseid.

«Tere,» wastas ta waixelt, waatas korrax Naisele uuriwalt-imestunult otsa ja läx siis oma tuppa.

Isa tuli sinna järele.

«Selline asi on, et. . .» alustas ta, kuid Tydruk katkestas teda.

«Kas see ongi su uus pruut?» kysis ta. Isa waatas sõnu otsides kõrwale. Tydruk oli liiga otse kysinud ja ajas sellega jutujärje segi.

«Mina Ema juurde ei lähe,» ytles Tydruk.

«Seda ma ei mõelnudki, sa jääd siia, kui sa seda waid ise tahad. Ainult et. . . Meie läheme kuux ajax siit minema. Mul on puhkus ja. . . Muud nagu midagi polnudki. Ah jaa, sa pyya kuskile ikka tööle saada, mul hakataxe muidu preemiat maha wõtma. Sa käid ju ikka weel minu wastutuse alla, kuigi oled juba täitsa suur. . .»

«Isa, kuule,» katkestas Tydruk teda jälle. «Ytle, kas siis, kui mind polex praegu kodus olnud. kas sa siis olexid mulle head aega öelnud?»

Isa kallistas Tydrukut.

«Oh sind,» ytles ta. «Sa oled siiski weel pisike. Ma olex sind ju oodanud.»

Korter oli kuidagi tyhi ja kõle, kuigi Tydruk oli waremgi yxi kodus olnud. Kuid nyud oli teada, et tykk aega ei ela siin kedagi peale tema. Imelik wärin käis Tydrukul sabaluust roiete alla. Tydruk imestas, et tal ei olegi sellist tunnet, et ta on maha jäetud. Isegi siis ei olnud, kui Ema kolm aastat tagasi koos Tydruku noorema wennaga yhe Mehe juurde läx. Isa oli hea. Ema oli ka hea, aga nad lihtsalt ei sobinud.

Tydruk wiskas mantli selga ja läx wälja. Kuigi nyud wõis ta kodus

teha, mis tahtis, pidas ta targemax wälja minna. Miski nagu ängistas teda.

Tydruk otsis mööda oma taskuid raha. Ta ei saanud mitte yhtegi rubla, kõik puha kopikad. Tydruk lippas yle hoowi poodi ja wahetas kopikad paberrahax. Kokku sai täpselt kolm rubla. Tydrukul hakkas raha taskus sygelema nagu alati ja ta otsustas restorani lõunastama minna. Oli ta ju eelmise päewa lõunast saadik söömata.

Tydruk sai laua otse wasaku seinä äärde. Kelnerinna, kes teda teenindas, oli wastikult ylbe. Tydruk tellis endale kolmekäigulise eine. Kwaliteet oli hea, hind samuti. Tydruk istus wasaku kyljega peaaegu wastu seinä, ta sai waadata ainult paremal poolt istuwat rahwast. Sein polnud suurem asi waatamiswäärsus. Tydrukule tundus, et tal on otsas poolik pea, ainult parem pool ongi. Tydruk lõpetas söömise ja jälgis kelnerinnat. Too tundus tydrukule järsku jubedalt jälk ja Tydruk mõtles, et selle topaka käest kysib ta kyll kopikad tagasi. Ja järsku jõudis talle kohale, et see on tal ju wiimane raha, et niipea pole ju kuskilt kopikatki loota, ja tal hakkas sees miski kriipima. Wäljas tuiskas, ilm oli pilwes ja restorani saal hämar. Tydruk pani kolmeka lauale ja jäi mõtlikult silmitsema lawakest, kus õhtuti mängis ansambel. Kelnerinna tuli, wiskas arwe lauale, wõttis kolmeka ja kadus.

Tydruk ja Sõbranna kõndisid linnas. Kell oli juba yle sydaöö. See oli wist esimene kord, kui Sõbrannal ei tulnud jalutades pidu-panemise isu. Nad jalutasid Tydruku maja poole. Eespool seisid kax poissi. Nad waatasid Tydruku ja Sõbranna poole. Kui neid lahutas yxteisest waid mõni meeter, terwitas yx poistest neid.

«Tere-tere,» ytles Sõbranna ja naeratas.

«Ilus öö, ex?» lisas Tydruk.

Poisid muigasid.

«Kuhu jalutate?» kysis yx.

«Kuju loomulikult,» wastas Sõbranna.

«Wahest pole weel mõtet?» arwas teine.

«On kyll, mul laps magab,» ytles Sõbranna.

Poisid naersid. Teine poistest päris:

«Ja mees ka muidugi?»

«Loomulikult,» wastas Sõbranna.

«Ja sinul on ka kodus mees?» kysis yx Tydrukult.

«On kyll, aga ma nimetan teda isax.»

«Aga pidu ei taha panna?»

«Ei,» ytles Sõbranna.

Yx kutt waatas Tydrukut kawalalt naeratades.

«Kuju saata ikka wõib?»

Tydruk kehitas õlgu.

«Mind pole waja,» ytles Sõbranna. «Ma läxin.»

«Oota,» ytles Tydruk.

«Ah, lähme laiali,» arwas Sõbranna ja astus oma kodu suunas.

«Mix su Sõbranna nii torssis on?» kysis teine kutt Tydrukult.

«Ah, kust ma tean,» wastas Tydruk ja läx oma kodu poole. Yx kutt tuli talle järele.

«Kas sa elad siit kaugel?» kysis ta.

«Ma pole palunud end saata,» ytles Tydruk. Nad astusid mõne meetri waikides.

«Anna andex, et ma kysin,» alustas Kutt. «Ega sul suitsu ei juhtu olema?»

«Ei, kahjux,» ytles Tydruk ja waatas Kutile otse silma. Ta teadis, et ta on kena.

Tydruku trepikoja uxe juures jäid nad westlema. Jutt klappis kenasti, hiljem Tydruk ei mäletanud, millest nad rääkisid, aga jutt klappis ja kuna Tydrukule ei meeldinud seismine ja Isa ka kodus polnud, kutsus ta Kuti enda poole, hetkex juttu ajama.

Mõne minuti pärast istusid nad waixe makimuusika saatel Tydruku elutoas diivanil, põrandalamp heitis hämarat walgust, nad suitsetasid, jõid kohwi ja Kuti kaasatoodud konjakit. Nad rääkisid elust.

«See on wist romantika?» sähwas Tydrukule äärmiselt naiiwne mõte läbi pea. Ta turtsatas waixelt, nii, et Kutt ei kuulnud, ja waatas siis Kuti nägu. Kutt oli tegelikult kyllalt kena, peaaegu Tydruku maitse. Tal olid pikad ripsmed, mis Tydrukule hästi meeldisid. Kutt tabas Tydruku pilgu ja istus tydrukule lähemale.

Kui Kutt Tydrukut kobama hakkas, oli Tydruk wastu.

«Ma tean ju sind,» ytles Kutt. «Eriti lahke sa selles suhtes jah pole, aga millex, kellele sa end hoiad? Sul ju pole oma poissi.»

«Kas sa arvad, et ma wõixin igayhega magada?»

«Noh, aga äkki leiad selle kaudu endale sobiwa, kõik räägiwad, et sinust wõix hea naine saada, aga sa ei pea ju kellegagi yle nädala wastu.»

«Sa pakud ennast wõi?» kysis Tydruk õelalt. Kuti haare lõdwenes.

«Anna andex, läxin wist liiga kaugele,» ytles ta.

«See konjak wist,» muigas Tydruk solwunult.

Nad hakkasid jälle juttu ajama, warsti ei olnud Tydruku solwumisest enam jälgegi järel.

Nad olid Kuti pool. Oli juba õhtu. Aga kuna Tydrukut keegi ei oodanud, oli ta nõus Selle Poisiga kaasa minema. Kutt ei paistnud eriti murdja kah olewat. Kutil oli ilus korter. Näha oli, et ta ei ela siin yxi, näha oli, et ta oli selles majas laps, mitte mees.

«Kus su wanemad on?» kysis Tydruk.

«Mul on ainult ema, aga seegi tõmbas mingi mehega yxpäew minema. Ytles, et sellest pidawat mulle uus isa saama.»

«Sa tunned ka toda meest?» kysis Tydruk. Tal hakkas midagi koitma.

«Yx kord eemalt nägin, tal on punane sigull, null-kuus. Tal olewat tytar ka, ema ytles, et kena plika, aga et kergemeelne. Keegi olewat rääkinud. Ega sina ei tea, kes see tots võix olla, huwitaw olex uute sugulastega tuttawax saada.»

«Ei oska öelda,» ytles Tydruk ja kehtas õlgu.

Kutt oli oma mõtetega liialt ametis, et tähele panna, et Tydruk millegipärast väga närwiliselt põrandat waatab.

Käes oli öö. Tydruk oli Kutiga terve ööpäewa koos olnud. Tõesti, Kuti seltskond teda ei häirinud, aga miski temas ei meeldinud Tydrukule. Yldse meeldis talle waid yx Poiss, aga temast ei julgenud Tydruk mõeldagi. Yx Poiss oli kaugel, ja nende wiimastest kohtumisest oli möödunud juba palju aega. Nad polnud tyilis, aga kuna Yx Poiss pidi kaugel olema, oli selge, et vähemalt niipea nende wahel midagi tulla ei saa, kuigi Tydrukul lipsasid wahel selleteemalised unistuskilud läbi pea. Ja wõib-olla Yhel Poisil samuti. Wähemalt warem kyll, seda Tydruk teadis.

Laps magas rahulikult ja Tydruk ning Sõbranna otsustasid wälja jalutama minna. Wäljas oli sula. Tydrukule meeldisid sulailmad, ta olex tahtnud, et sulailmast kylnemax ei lähexki, mitte kunagi.

Juba paar päewa oli soe ja kuiw olnud, nii et pingid olid kuiwad. Tydruk ja Sõbranna istusid yhele teeäärsele pingile ja panid suitsud ette. Tee peal sõitsid autod. Nooremad kutid, kes sõitsid, aeglustasid neist möödudes sõitu.

«Sul on uued tossud,» ytles Tydruk.

«Ah, need on juba ammu,» ytles Sõbranna. «Mäletad toda Tallinna ärikat, kes yxwahe minu juures elas? — Too andiski.»

«Wedas. Kuradi kahju, et ta sõber tookord tagasi pidi minema.» Tydrukul oli tookord plaan seda sõpra hoowi tõmmata.

Yx auto sõitis neist juba kolmandat korda aeglaselt mööda. Neljandal korral ta peatus. Sees istusid kax Kutti.

«Nad wist tahawad meiega juttu ajada,» ütles Sõbranna Tydrukule waikselt, ise sellise näoga, nagu ei märkaxki Kutte.

«Lähme kysime suitsu, muidu äkki sõidawad weel minema; aga täna wõix ju midagi ette wõtta,» arwas Tydruk.

Sõbranna tõusis pingilt, sirutas ennast ypris sexikalt ja läx siis aeglaselt, unistawal sammul auto poole. Juhi kõrwal istuw Kutt tegi uxe lahti.

«Wabandage, ega teil juhuslikult suitsu ei leidu?»

Suitsu kysimine oli kõige syytum kysimus lähenemisex.

«Leidub ikka. Kas su sõbranna ka suitsetab?»

«Jah,» wastas Sõbranna.

«Kutsu siis tema ka siiapole,» ytles Yx Kutt. Tydruk astus lähemale. Neile pakuti suitsu, tuld ja pilke.

«Wäljas kylm ei ole wõi?» kysis Teine Kutt.

«Natukene on,» ytles Tydruk.

«Istuge siis sisse,» pakkus Yx Kutt. Tydrukud istusidki autosse. Kuttidel oli kaasas neli šampat. Sõbranna pani ette minna tema poole. Kutid polnud nähtawasti kohalikud.

Kui kolmas šampa oli poole peal, helises uxe kell. Sõbranna waatas ärewalt Tydrukule otsa.

«Mine sina, ytle, et mind pole,» ytles ta. Tydruk läx.

Uxe taga seisid Kohalikud Kamakad, Sõbranna iganädalased kylalised.

«Oled yxi wõi?» kysis yx neist.

«Ei,» ütles Tydruk. Tal kästi kutsuda Sõbranna.

«Teda pole,» ytles Tydruk.

«Kellega sa siis oled?»

«Ah, on yx noormees.»

«Jebi edasi.»

Tydruk läx tagasi Sõbranna ja Kuttide juurde. Neil wedas, et Kohalikud Kamakad ei hoolinud eriti Tydruku seltskonnast, neile meeldis rohkem Sõbranna, sest ta oli lahkem.

Hommikul läxid Kutid minema.

«Kehwad mehed,» arwas Sõbranna. «Midagi ei andnud. Arwasid wist, et šampaga ostawad ära.»

«Wahepeal wõid sa ikka jube naiivne olla,» ytles Tydruk. «Kui ei anta, siis wõetaxe ise.» Ja Tydruk tõmbas padja alt kahekymne-wiieselise.

«Tal jäi neid weel mitu tykki,» ytles Tydruk.

Sõbranna hakkas naerma. Osad olid wahetunud. Warem oli ikka tema wõtnud, aga seekord ei olnud see pähegi tulnud. Wõib-olla oli selles syydi ka hiljutine kingitusteperiood.

Tydruk nägi jälle B-d. B polnud tykk aega teda kuhugi kutsunud. See tundus imelik. Nyud kutsus B Tydruku oma autosse ja nad sõitsid linnast wälja wäikesesse erakohwikusse.

«Tead, ma olen sinus pettunud,» ytles B.

«Millepärast?» imestas Tydruk.

«Ma olin xypäew yhel synnipäewal, seal oli wähe naisi ja keegi ytles, et tulex sind ja sinu sõbrannat kutsuda. Hea wähemalt, et sul mõnd haigust polnud, aga seda ära tule kyll ytlema, et mina sul wiimasel ajal ainuke olen olnud.»

Tydruk ei pyydnudki wastupidist tõestada, kuigi mõne arwamuse olex ta saanud kummutada.

JÜRI EHLVEST

SPIRAALI LAGUNEMINE

«Ma palun teid, õpetaja, ärge pange mulle puudulikku,» anus õpilane Artur oma kirjandusõpetajat, keskealist meeldiva välimusega daami, kelle nime aga Artur väga vähese kokkupuutumise tõttu tolle pedagoogiga ei mäletanud.

«Teate, kullake, te pole mul ju üldsegi tunnis käinud, kuidas ma siis saan teid hinnata,» lausus õpetaja. Tema hääles oli midagi nukrat, kuid õpilane sai aru, et see tuli mingist ainult õpetajale teadaolevast tõsiasiast, mitte aga murest õpilase pärast.

Niisiis püüdis Artur sellele tundetoonile resoneerida ja enda isikliku harda palve ühendada õpetaja nukra ja resigneerunud meeleoluga.

Ometi ei andnud õpetaja järele: «Ei, teate, kullake, ma ei saa. Ma ei saa, vaadake nüüd ise, te olete ju aina puudunud.»

«Ma palun teid, õpetaja!»

Õpetajanna vaatas pikalt poisile enda laua kõrval, tühjas klassis, otsa.

«Olete te siis vähemalt kõik raamatud läbi lugenud, mis meil vaja oli?» küsis ta.

Artur, kes tajus selles küsimuses järeleandlikkust, esimest vastutulelikkuse märki, ei saanud jätta jaatavalt vastamata.

«No hea seegi,» lausus õpetaja. «Järgmisel veerandil me jätkame nende teostega. Siis vastate ilusti kõik ära, saate väga hea hinde, eks ole nii parem?»

«Ei,» lausus Artur ahastavalt.

«No kuidas nii, kas te ei tahagi head hinnet?»

«Jah, aga mitte järgmisel veerandil, ma tahan sellel veerandil. . .,» lausus ehmunud Artur. Õpetaja hakkas oma pabereid laua pealt kokku korjama, kavatsedes ilmsesti lahkuda. Artur, taibates, et oli end lollisti väljendanud, tuli välja viimasega, mis tal oli.

«Ma saan ju peksa,» lausus ta hirmunult. Õpetaja vakatas. Tema liigutused tardusid. Tema pilk oli suunatud aknast välja kuhugi kaugemale. Samas hakkas ta kuidagi toimekalt päevikut lappama, justkui lootes sellest leida mingit väljapääsu.

«Aga meil ei ole ju sellel veerandil rohkem tunde,» lausus ta lõpuks. Poiss vaatas talle vaid hirmunult otsa.

«No hea küll, tulge homme minu juurde instituuti, teate, kus see on?»

Poiss raputas pead. Õpetaja seletas talle.

Kui Artur koju jõudis, leidis ta postkastist kirja endale. Vaevalt oli ta tuppä jõudnud, kui ta kirja kiiresti avas. Artur luges kirja läbi.

Mu isa on hädavares, otsustas ta. Kiri oli täis mingit sentimentaalset loba. Isa tõendas jälle, et ta ema ja poega armastab, ning pidas kõiges juhtunud ennast ainusüüdlaseks.

Kas isa tõesti ei tea või mängib ta lolli, mõtles Artur.

Järgmisel päeval läski Artur juhata tud kohta. Ta leidis õpetaja ühest klaasuksega ruumist, kus oli neli suurt lauda, koormatud raamatuvirnade ja kirjutusmasinatega.

«Ahah, see olete Teie, väga hea, võtke see tool ja istuge siia,» juhatas õpetaja. Artur tegi nii, nagu kästud. Õpetaja andis talle mõne lehe paberit ja palus kirjutada kirjand teemal: «Inetus ja ilu V. Hugo romaanis «Jumalaema kirik Pariisis».

«Teate, mis ta mulle ütles,» rääkis üks naistest, kes selles ruumis töötas. «Ta ütles, et meie, naised, sünnitame lapsi, neile ei loe see aga mitte midagi, neid huvitab see vaid niivõrd, kuivõrd nad leiavad endale sellest mingi. . .» Rääkiva naise pilk peatus Arturil. Paistis, nagu oleks ta alles nüüd poissi märganud, ja ta ei lõpetanud lauset.

«Ja nii ütleski?» küsis teine naine.

«Jah, nii ütleski.»

«Ei tea, mis ta selle all võis mõelda,» sekkus juttu kolmas naine.

«Noh eks see ole juba ammu selge, mis mõtted neil tegelikult on,» arvas üks naistest ja lisis samas:

«Aga nii toorest ütlemist poleks siiski oodanud.»

Koridori soppi oli Artur jätnud pungil portfelli vajaminevate materjalidega. Esialgu pidi ta aga midagi lehele kirjutama, et mitte kahtlust äratada. Kiire ja peene kirjaga hakkas ta paberile ridu kandma:

«Ilus on selline asi, mis on nihuke ja veidi, tsipake muud, peale selle. Inetus jällegi, kuidas võtta, kas saab öelda, mitut moodi. Olulisel kohal romaanis muidugi on midagi.»

Siin Arturi sulg peatus. Ta oli püüdnud tühjade lausetega mitte kahtlust äratada, kuid korraga polnud tal peas neidki.

Nii kui sulg takerdub, võib õpetaja kiigata, mis ma olen kirjutanud, ja siis on mokas, käis hirmus mõte Arturi peast läbi.

Vahepeal olid naised aina agaramalt asunud üleskerkinud probleeme arutama. Artur kasutas juhust ja hakkas naisterahvaste juttu üles märkima. Töö edenes jõudsasti, jutt ei raugenud ja Artur nägi, et õpetaja tema usinuse ja silmanähtava kompetentsuse üle heatahtlikult naeratas.

Siis saabus otsustav moment. Artur palus luba minna WC-sse. Õpetaja juhatas paari lausega selle asukohta. Kiiresti ruttas Artur koti juurde. Kokkulaenatud kirjandite pakist leidis ta sobiva. Igaks juhuks luges Artur selle ka läbi, pistis siis põue ja läks tagasi.

Juba esimesest hetkest aimas ta halba. Ruumis oli haudvaikne. Artur istus oma töö taha. Kõik naised vaatasid teda ebameeldiva pilguga. Ainult üks naistest luges mingit lehte ja pomises: «Issand,

on nurjatus, uskumatu. . .» Artur põrnitses paberilehti enda ees: tema töö oli kadunud.

«Oled sa üldse lugenud?» küsis õpetaja surmtõsiselt.

«Jah.»

«No millest siis raamatus juttu on?»

«Sellest, et teinekord see, kes on muidu inetu, võib olla hingelt ilus ja jällegi ka vastupidi, et ilus ilult, aga ei mõista ega näe midagi, halb. Nii näiteks. . .» ja Artur tõi veenvad argumendid oma seisukoha tõestuseks, püüdes nende tütarlapselikku sõnastust veidi muuta.

«Aga jumal hoidku, miks sa siis nii ei kirjutanud,» küsis lõpuks õpetaja, kes oli aru saanud, et poiss on tõesti raamatut lugenud. «Endal on veerandi hinne kaalul. . .» lisas ta veel, kuid rohkem nagu iseendale. Kõik naised, kes ruumis viibisid, jõllitasid Arturit kui lummutist, kui midagi absoluutselt enneolematut, kui täiesti kujuteldamatut olendit.

Tema aga oli kui puuslik, pea maas, ega öelnud midagi. Ta mõtles.

Ta mõtles, et nii kui ta siit ruumist pääseb, läheb ta isa juurde ja ütleb talle midagi. Ta ütleb, et ema ei jätnud isa maha mitte sellepärast, et isa autoga rongi ette jäi ja nende kõigi elu hirmsasse ohtu seadis. Ta ütleb isale, et tema selgitused, tema lõputud selgitused selle kohta, et nähtavus oli halb. . .

Oli tõesti, kuigi Artur oli siis veel väike, mäletas ta kõike suurepäraselt. Sadas meeletult. Taevas ega kuskil mujal polnud ühtegi tähte ega muud valgustäppi. Ja neil oli väga kiire, nad pidid sõitma nii ruttu kui võimalik, et jõuda. Muidugi ei olnud kiire Arturil ega vist mitte ka isal. Nii Artur isale ütlebki: seletused ja tähelepanujuhtimised sellele, et ema ju ise palus, nii nagu isa oma ahastavates kirjades kirjutab, tegelikult aga otse nõudis kiirustamist, on mõttetud, sest kogu küsimus ei olnud absoluutselt selles. Ja kõige olulisem, see, mida isa märgib peaaegu kõikides oma kirjades, mis on juba muutunud tema kirjade sissejuhatuseks ja lõpetuseks, justkui nõuaks seda mingi ainult isale endale teadaolev etikett, nimelt, et tõkkepuu ei olnud alla lastud, vaid seisis püsti. Sellega võib isa ju endale mingi kergenduse ja vabanduse leida. Ta võib ju kujutleda — nii ma just ütlen, mõtles Artur —, et midagi peaks põhimõtteliselt muutuma, kui tema tõestab, et keegi, kes oleks pidanud oma tõkkepuu alla laskma, hoidis seda kõigi seaduste vastaselt püsti. Ja Artur teeb nipsaka vihje, et miks ei ole isa oma kirjades kasutanud väljavõtteid neist määrusist ja eeskirjadest, mis oleksid tema meelest pidanud kindlustama naise jäämise tema juurde nende toredal ühisel teel, isegi hoolimata sellest et mitte midagi näha ei olnud.

Ja kui ta on seda kõike rääkinud, siis nimetab ta tõelise põhjuse. Ta ei hakkagi märkima, et isa peaks seda ju ise suurepäraselt teadma ja mitte lolli mängima. Ta hoopis teeb näo, nagu oleks ka ta ise selle tõelise põhjuse peale alles veidi aja eest tulnud. Ta ajab näpu püsti ja lausub: . . .

«Miks sa seda siis ei kirjutanud,» katkestas õpetaja ärritatud hää! Arturi mõtisklused. Too tõstis vastumeelselt pilgu. Midagi pidi tõesti ütleva. Korraga välgatas Arturi peas päästev idee. Miks mitte öelda seda, mida ta oli just kujutlenud ütlevas isale! Vaevalt selle peale tulnud, lausus Artur:

«Kui ma olin veel väike, elasime me ükskord üle autoõnnetuse. Mina ja ema, kelle süles ma istusin, pääsesime vaid kerge ehmatusega, kuid isa sai raskelt vigastada. Ta oli mitu kuud haiglas. Algul arvati, et ta ei hakka enam kunagi käima, kuid ta tegi tohutuid pingutusi ja suutis haiglast väljudes juba kõndida peaaegu ilma karkudeta. Tal oli enne õnnetust olnud ilus intelligentne ilme, kuid õnnetuse tagajärjel murenes tema oimuloo. Sinna pandi plastmassist asemele ja siirdati nahka. Teil on seda raske ette kujutada, kuid asi on selles, et selle operatsiooni tulemusel laskus tema juustepiir peaaegu kulmudeni ja see uus, plastmassist laup oli üldse kohutavalt längus. Kui isa haiglast koju sai, tahtis ta ema rõõmustada sellega, et suudab omal jõul kõndida. Nii viisi liikudes kandus tema keha veidralt ette, käsi aga hoidis ta kramplikult küljel, justkui püüdes lendu tõusta, aga suurest pingutusest jäi tema suu nii lahti, et ta oli just nagu moaabi. Kui mu ema seda jubedat pilti nägi, ta karjatas, teate, ma pole kunagi kuulnud nii ahastavat naisekarjet, ja jooksis teise tuppa. Isa aga, kes ilmselt ei taibanud, milles asi, arvas vist, et midagi on juhtunud, komberdas emale järele. . . Mu ema oli siis ju noor naine, muidugi ei saanud ta jääda sellise inimese juurde. Ma olen seetõttu pidanud kasvama ilma isata ja alati, kui mult on küsitud, klassikaaslased näiteks, olen ma pidanud ütleva, et ta on meremees. Aga ma tegelikult hirmsasti tahtsin, et mul oleks isa. . .»

Siinkohal Artur lõpetas, sest õpetaja näost nägi ta, et tema vastus oli ammendav. Tõepoolest, õpetaja mõistis, et selle inimese elust oli ilu ja inetuse dilemma väga lähedalt mööda läinud ja jätnud tema hinge sügava jälje. Polnud siis ka imestada, et ta talle antud teemal ei suutnud kirjutada seda, mida teadis, vaid ilmselt, sattunud suurde hingeseadusse, hakkas kirjutama mõttetut ja solvavat jaburust.

Kui Artur instituudist lahkus, ei saanud ta oma portfelli võtta, sest õpetaja saatis teda millegipärast välisuksele. Artur hakkas juba hüvasti jätma, kui õpetaja küsis: «Ah jaa, ma tahtsin küsida, kas ma kuulsin õieti, sa ütlesid vist moaabi, kes need on?»

«Need on need, kes elektripliidi spiraali küljest tükke eemaldavad,» vastas Artur.

Õpetaja võpatas, tema pilgust peegeldus õud.

PEETER SAUTER

TEELE

Näidend neljas pildis

Tegelased: Poeg, André
Teener, Gustave
Ema
Võõras

Võrdlemisi sünge ruum väikeses lossitaolises majas. Hämar. Võib-olla hommik. Poeg kõnnib mööda tuba. Veidi närviline. Ta on heas tujus, naerab paar korda lühidalt ja närviliselt. Siis istub toolile, püüab end rahustada, samas end mitte järje pealt, selle mõtte, selle tunde pealt, mis tal on, ära lasta. Siis ta tõuseb, rahulikum ja otsusekindel, läheb ukse juurde ja hüüab:

POEG: Gustave!

(Paus. Ta püsib liikumatuna.)

Gustave!

(Väike paus. Ta näeb Gustave'i, tuleb tagasi ja istub toolile. Tuleb Gustave.)

POEG: Gustave. Kuula hästi ja tee kõik, mis ma ütlen. Kohe lähed ja saduldad halli, ei, võta parem mära, ta on vastupidavam. Pane valmis mu reisiülikond, mitte uus, aga vana, mis on sisse kantud. Ja . . . ei, see on kõik, muud ei olegi vaja, see on kõik. See on kõik.

(Gustave seisab hetke, siis noogutab ja lahkub. Poeg jääb istuma. Veidi aja pärast ilmub Gustave uuesti uksele. Poeg tunneb seda, pöördub ringi.)

POEG: Mis on, Gustave?

GUSTAVE: Te asute kuhugi teele, vaḥandage mind?

POEG *(vaatab teda hetke)*: Jah, mis siis?

GUSTAVE: Aga teie ema . . .

POEG: On tal halvem?

GUSTAVE: Ei, aga . . .

POEG: ?

GUSTAVE: Ma mõtlen, te võiksite talle teatada.

POEG: Ta hoiaks mind tagasi . . .

(Paus.)

GUSTAVE: Tohin ma küsida, kui kauaks te lähete?

POEG: Ma ei tea. Kauaks. Võib-olla väga kauaks.

GUSTAVE *(poolkuuldavalt)*: Ma aimasin!

(Paus.)

POEG: Gustave! Kas sa võiksid talle kuidagi mõista anda, nii et saaksin enne minekut temaga lühidalt hüvasti jätta. Sest . . .

GUSTAVE: Jah, sest tema seisukord. . .

POEG: Mis puutub siia tema seisukord! . . Sul on vist õigus. Aga kui ta ikkagi, nojah.

(*Paus. Gustave ei lahku. Poeg vaatab talle küsivalt otsa.*)

POEG: Mis siis?

GUSTAVE: Betty.

POEG. Ah jaa. Ma unustasin. Tahan ta ise maha lasta. Teen seda kohe. On nüüd kõik?

GUSTAVE. Jah, härra.

POEG. Mine siis.

(*Gustave lahkub. Poeg võtab seinalt püssi, laeb selle.*)

POEG (mõeldes oma minekule). Viimaks ometi! . . . Vaene Betty.

2.

Teelaud samas ruumis. Ema ja Poeg joovad teed. Gustave teenib neid.

Väike paus.

EMA: Ah jaa, tead kui naljakas mõte. Kui ma ennist nägin sind püssiga Betty juurde minemas, mõtlesin: miks ei võiks ta ka mind maha lasta.

POEG: Selline mõte? . . . Muide, ma ei lasknudki teda maha. Imelik, aga tal oli nagu parem. Ta sõi.

EMA: See on vanadus. . . sellest ei paraneta. André, ma palun, kui homme on ilus ilm, kas me ei võiks teha väikese paadisõidu järvel?

POEG: (*vaatab emale otsa.*) Või nii. (*Vaatab korraks Gustave'ile otsa.*) Kas sa arvad, su tervis. . .

EMA: Tunnen ennast hästi. Ma olen selle paadisõidu peale nii kaua mõelnud, ometi pole läinud. . . nüüd on juba üsna sügis. Seal on kena sügisel. Ja talvel ka.

POEG: Talvel ei saa ometi paadiga sõita. Aga joome ometi pisut veini. (*Valab veini.*) Andku see meile jõudu.

EMA: Kas sina oled oma palavikust jagu saanud?

POEG: Jaa, täiesti.

EMA: Oled sa kindel. Kui sind vaadata, tundub mulle pigem, et see on tõusnud.

POEG: Võib-olla ei olegi halb, kui on pisut palavikku, ema. Peaasi kui on jõudu, tahet, energiat. (*Ta tõuseb, annab teenrile märku lahkuda, kõnnib edasi-tagasi.*) Ema, ma pean sulle midagi rääkima. Katsu palun aru saada. Tähendab, sellest polegi võimalik aru saada, aga katsu palun uskuda. Mul on sellega tõsi taga. See on mulle väga tähtis. Kõige tähtsam. Võimalik, et ma olen kogu elu seda oodanud. Niisiis: homme varahommikul tahan ma teele asuda. Ma sõidan ära. Ja . . . ma ei tea, kas tulen tagasi või ei. Ära küsi minult kuhu või milleks. Ma ei tea seda. Ma ei tea seda enne, kui kohale jõuan, kui ma üldse jõuan.

(*Väike paus.*)

EMA: André!

POEG: Seal see nüüd on. Palun võta ennast kokku, ema!

EMA (*kogub end*): Aga kas me ei võiks seda asja veidi arutada?

POEG (*kiiresti*): Ei.

EMA: Sest majapidamine ilma sinuta . . .

POEG: Ei.

(*Vaikus.*)

EMA: Sa tead, et ma vastu ei pea ilma sinuta.

POEG: Vasta, tahad sa mind minna lasta?

EMA: Ehk võiksid sa pisutki oodata.

POEG: Ema, me oleme kogu elu oodanud, rääkinud, lobisenud. Ma tunnen praegu, kuidas iga lause, mis ma siin sinuga räägin, minu minekut kahandab. Kas sa seda tahadki — mind surnuks rääkida?

EMA: Sa ei tea ju isegi, miks ja kuhu.

POEG: Jah, ma ei tea, ometi see on suurim, mis minus eales olnud on.

Ma palun, lase mul minna.

EMA: Mine, kui sa teisiti ei või.

POEG: Täna, ema.

EMA: Ära täna, ära tee enam sõnu. Soovitan — asu teele juba õhtul.

(*Ilmub Gustave. Ta on erutatud.*)

GUSTAVE: Härra, proua . . . koer . . .

POEG: Mis temaga on?

GUSTAVE: Ma kardan, ta on hulluks läinud. Ta silmad . . .

POEG: (*võtab püssi, laeb selle kiiresti*). Lähme.

3.

Järgmine hommik. Tuleb hommikuriietuses Poeg. Ta on veidi vintis. Käes klaas, kuhu vahel juurde kallab. Närviliselt lõbus.

POEG: Ei, kõik on väga lõbus, elu on väga lõbus. Betty on maetud.

Mina olen maetud. Isa on maetud. Ema on maetud. Onu on maetud.

Tädi on maetud.

EMA (*kõrvaltoast*): Hommikust, André, kuidas sul tuju on?

POEG: Päris hea.

EMA: Minul samuti.

POEG (*endamisi*): Ema arvatavasti ei mäletagi midagi. (*Emale.*) Kas soovid saada oma paadisõidu, ema?

EMA: Ah, paadisõidu. Õigus küll. Tõesti ma ei tea. Võib-olla pärast-poole. (*Ema tuleb tupp.*) Kas sa juba jood?

POEG: Jah, miks mitte.

EMA: Paku siis juba mulle ka.

POEG: Konjakit?

EMA: Jah.

(*Poeg valab talle, ema seisab akna juures, võtab klaasi.*)

Jumal, kui toredas kohas me elame. Sügis!

POEG: Suvi.

EMA: Kevad.

POEG: Talv.

EMA: Suvi.

POEG: Kevad.

EMA: Talv.

(Paus.)

POEG JA EMA: Sügis! (Naeravad.)

(Paus.)

EMA: Kas sa ei arva, et me võiksime õue lasta teha väikese lehtla. See oleks sügisel nii kena.

POEG: Lehtla?

EMA: Jah, Gustave'gi saaks vast sellega hakkama.

POEG: Lehtla.

EMA: Mis sul on?

POEG: Ei midagi.

(Paus.)

EMA: Mida sa unes nägid?

POEG: Ei midagi. Siiski. Ma nägin unes oma isa, tal oli turvis seljas ja kuningakroon peas.

EMA: Sa ei ole teda ju näinud.

POEG: Unes nägin siiski. Ma teadsin, et ta on mu isa.

EMA: Ja mida ta rääkis?

POEG: Ei midagi, ta ainult vaatas. Vaatas ja läks siis minema. Tahtsin talle järgneda, aga ei saanud, mul ei olnud vist jalgu. Oli tunne, et kui väga pingutan, siis vast tõusen õhku ja võin talle järele lennata. Kas sina ka midagi unes nägid?

EMA: Ma ei mäleta.

POEG: Vaäljas läheb päike pilve taha.

POEG: Aga vastu hommikut nägin ma veel ühe imeliku unenäo. See oli tõesti pisut imelik. Me istusime lauas. Oli nagu pidulik õhtusöök, küünlad põlesid. Gustave teenis meid. Aga see, mida me sõime, olin mina. Nägin nagu, et ma lamasin praetult ja lahtilõigatult laual ja Gustave tõstis meile ette. Siis ma vaatasin oma nägu ja silmad pilkusid. Ma mõtlesin: issand jumal, mida me küll teeme, me sööme mind ja ma pole veel päris surnudki.

(Ema naerab kergelt.)

POEG: Siis ma ärkasin üles ja mõtlesin poole hommikuni, mida see unenägu peaks tähendama.

EMA: Imelik unenägu, ma ei näe iial midagi sellist. André, on asju, mille üle ei tohi liiga palju mõelda, sest siis hakkavad nad meile häda tegema.

POEG: Jah, küllap sul on õigus. Aga on ka asju, mis ei lähe peaaegu iialgi meelest, ükskõik, mõtled sa neile või ei mõtle.

(Järsk pimedus.)

Emal on nüüd surnud. Poja pea on hall. Poeg ja teener istuvad. Mõlemad on vanad. Teener on üsna raugastunud. Tal võib olla mingi harjumus: kas vahetevahel põhjuseta itsitada või ohata: oi-jai-jai-jai-jaa või vahel vihaselt pominal vanduda (mingite oma mõtete peale). Pikk vaikus. Teener tõuseb ja paneb kaminasse uusi puid. Poeg on mõttesse vajunud. Tal on seljas mingi munder. Võib-olla ta pole olnud, kuid on tahtnud olla sõjamees, kõige üldisemas tähenduses. Teener tõuseb, läheb ukse juurde, kuulatab, ütleb:

Koerad hauguvad.

(Kuulatab veel tükk aega ja kordab:)

Näh, hauguvad jah.

(Ta läheb akna juurde ja jääb välja pimedusse vaatama. Siis ilmselt näeb midagi, sest muutub ärevaks, vaatab kõheldes peremehe poole, enne kui ütleb):

Keegi joodab hobust.

POEG: Kes?

GUSTAVE: Üks mees.

POEG: Mis mees.

GUSTAVE: Ei tea. Paistab olevat rännumees.

(Paus. Peremees, endine Poeg, tõuseb ja läheb akna juurde.)

PEREMEES: Kutsu ta sisse. Võib-olla tahab ta öömaja.

GUSTAVE: Öömaja. *(Läheb.)*

(Peremees kõnnib mööda tuba, tõstab asju, on ärevuses. Ta läheb akna juurde, vaatab hetke, siis läheb ise ka välja. Pikk paus, mille ajal lava on tühi. Siis tuleb sisse Gustave ja hakkab asju sättima. Mõne aja pärast tuleb sisse peremees ja istub maha. Istub vaikides. Mõne aja pärast tuleb sisse Võõras, vaatab ringi, istub kamina lähedusse. Mehed istuvad, vaatavad eri suundadesse, teineteist ei vaata. Teener pakub neile suitsetamistarbeid. Nad suitsetavad (piipe — võõral on oma piip). Vaatavad aeg-ajalt silmanurgast teineteist. Viimaks alustab:)

PEREMEES: Tore hobune teil.

VÕÕRAS: Jah, tal tuli raud ära. Ei tea kas...

PEREMEES: Jah, saab küll. Gustave lööb homme hommikul uue alla.

(Paus.)

VÕÕRAS: Oleksin küll kohe edasi sõitnud...

(Peremees annab märku, Gustave valab külalisele veini.)

VÕÕRAS: Tänan.

PEREMEES: Noormees, ma soovitaksin teil öömajale jääda. Vabandage mind, kuid ma näen, et olete väsinud.

(Paus. Peremees läheb akna juurde ja vaatab välja.)

PEREMEES: Talv.

VÕÕRAS: Jah.

(Peremees on pisut erutatud, ta kõnnib ringi, võtab välja oma saa-

pad, vaatab neid, paneb tagasi. Teeb seda pooleldi ebateadlikult. Külaline on välja võtnud oma pilli ja proovib seda. Peremees istub. Külaline mängib ühe loo. Peremees kuulatab.)

VÕÖRAS (*märkab Peremeest*): Te tunnete seda laulu?

PEREMEES: Nagu tunneksin.

(Võõras ulatab pilli Peremehele.)

VÕÖRAS: Mängige nüüd teie.

(Peremees proovib pilli. Mängib siis ühte vaikset lugu, jätab selle aga pooleli ja mängib siis ootamatult kirglikult, jätab taas pooleli ja mängib siis vaigse loo lõpuni. Võõras on tukkuma jäänud. Peremees ei vaata tema poolegi, tõuseb, võtab vaikselt oma rännuasjad, läheb välja. Teener seisab vaikides, ei tee midagi. Siiski teeb ühe sammu Peremehe poole, aga piisab sellest, kui Peremees vaatab talle otsa.)

(Võõras ärkab. Ta märkab, et Peremeest ei ole. Ootab vaikides, siis läheb välja. Tuleb kohe tagasi.)

VÕÖRAS: Ta on võtnud minu hobuse. Kuhu ta läks? . . . Miks te ei vasta?

GUSTAVE: Ma arvan, ta läks nagu teiegi.

VÕÖRAS: Mis tähendab, nagu minagi. Kuhu?

GUSTAVE: Aga ma usun, et ta kaugele ei jõua. Ta on juba vana ja nõrk.

VÕÖRAS: Kas peaksime talle järgnema?

GUSTAVE: Maja ei või ju üksi jätta.

VÕÖRAS: Miks ei või maja üksi jätta? *(Paus. Ta on vihane.)* Kas te annate mulle hobuse?

GUSTAVE: Ei ole ühtegi hobust.

VÕÖRAS: Kuidas ei ole. Mida ma pean siis tegema?

(Pimedus.)

*

palju ma ei tahtnud teada
tahtsin teada vähe
siiski lootsin et see vähe
annab mulle kõik

tahtsin teada miks ma olen
miks on kõik see nii
ah ma tean et mitte keegi
ei tea sedagi

rääkimata suurist asjust
sinu kinganumbrist
tellimata ajalehest
kadund kirjaklambrist

*

tühjal maal ta kõndis
ega mäletanud kodust aadressi
mõtles: ah tühjal maal ma kõnnin
nagu mitmed enne mind
nii vana unenägu
ei tea kes esimesena nägi
tõmbas hõlmad koomale
heitis maha
et näha unes
kuidas elab igapäevast elu
maapind oli külm tuul tõi lehti ta kõrvale
lamas vaikselt ega ei uinunud

*

üks võõras aga väga tuttav koer
läks läbi meie õue
või tahtsin ma et ta oleks olnud tuttav
(mõnest eelmisest elust)

ma rõõmustan iseenda üle
et ma olen just mina
aga mis imelikus maailmas me elame

vorm on sisu
suhtumine maailmasse on
suhtumine maailmasse

*

pühendet Railile

kui ruigas mürkjas hirmupeni
ma tõusin sohvalt enne viit
peos unes pihku jäänud niit
tee käisin läbi alguseni

ma õhtuks jõudsin tagasigi
sest klõhver sappi voolas täis
mees väga väikse pagasiga
mul õhtupoole külas käis

«need kulbrid mind ei vöömerda»
su huulilt pudenes üks ruik
taas üle toalae lendas luik
me ära tad' ei söömerdand

*

nothing to say
nothing to say
nothing to say
something to hear
something to see
nothing to do
nothing to say
anyway —
nothing to say

TÕNU TRUBETSKY

Stewardess

Pikkus sada jardi
Ehavalguses
Seisab lennuk stardi-
Raja alguses

Õõ on pisut jäine
Uksel kui printsess
Seisab punapäine
Hurmav stewardess

Trepist oma kõhna
Keha hiivates
Tunnen juuste lõhna
Teda riivates

Sisenen salongi
Maandun akna all
Lennuk juba ongi
Õise taeva all

Äkki keegi peatub
Minu lähedal
Küsib soove teatud
Häälel kähedal

Pööran aknast pilgu
Mõeldes korraks kes
Minu kõrval kiigub
Kontsil stewardess

Ilus nagu filmis
Mulle märku ta
Annab oma silmis
Endal' järgneda

Kilomeetreid Viini
Veel on tuhandeid
Mingisse kabiini
Astub vormis neid

Võtab vormikuue
Nööbid lahti eest
Nagu kingi uue-
Aasta paki seest

Paljas rinnanibu
Läbipaistev pits
Unistuste libu
Ehtne lendav lits

Imetlen ta keha
Selles väikses toas
Aknast paistva eha
Roosas valgusjoas

Mingi tuli vilgub
Quattuor quinque sex
Riivatus ta pilgus
Teeb mind segaseks

Siis kui kõik on läbi
Lennuk maandunud
Mul on pisut häbi
Õõ on taandunud

Väljume kabiinist
Mina ja see daam
Leiame end Viinist
Paistab lennujaam

Trepist alla laskun
Võtan pagasi
Enne kui ma lahkun
Vaatan tagasi

Päev on liiga palav
Uksel kui printsess
Roosad sukad jalas
Seisab stewardess

May Tonight Be Extra Special

As lovely as the sluts in spring
As beautiful and bright
That's the way your night should be
From twilight till dawnlight

The best of health a carefree night
The fun of dreams come true
That's the all-allowing right
So fondly wished for you

Remembering you on your night
Is heady thing to do
To commit this unseen sight
Is special pleasure too

May this and every future night
Keep bringing more and more
Of the jolly things of life
You're madly craving for

Facilities for looseness' sake
Is what this wishes you
Every pleasure that could make
Your smallest lust come true

So here is hoping that this night
Is very best one yet
'Cause you well equip it light
It's too nice to forget

Ma armastan Ameerikat

Sõidan autos kauni daamiga.
Meile silma teeb
linn värvilise reklaamiga.
Veri soontes keeb.
Ma armastan Ameerikat.

Teadä saan, et ta on Erika,
justkui oleks nüüd
avastanud ma Ameerika.
Ime siis, et nüüd
ma armastan Ameerikat.

Lühem olla võiks ta kleidike
veelgi mõni toll.
Minu mõtteid saadab veidike
laisalt rock'n'roll:
«Ma armastan Ameerikat...»

Äkki küsib minult Erika,
kauguses on pilk:
«Armastad mind või Ameerikat?»
Vastan silmapilk:
«Ma armastan Ameerikat.»

Kihutame kummissahinal
luxhotelli. Daam
väljub autost kleidikahinal.
Vilgub neonreklaam:
«Ma armastan Ameerikat...»

Enne, kui viin preili süngi ma,
katsun veelkord ust.
Panen vaikselt raadio mängima,
läbib pimedust:
«Ma armastan Ameerikat...»

Väljas troopiliselt must on öö.
Hõõgub sigaret.
Kaminas on juba kustund söed.
Siiski tunnen, et
ma armastan Ameerikat.

Max Stirner

Ulguva tuule ja rajude kostel
Kirjutab suur egoismiapostel
Tiheda käekirjaga katab lehti
Mees kelle jaoks ajalugu ei kehti

Võbisev leek maalib kollakaks naha
Aeg-ajalt küünla pealt niriseb vaha
Vallerii valleraa niriseb vaha
Vallerii valleraa niriseb maha

Ma
Elan vaid endale
Võitluses
Eneseteostuse eest
Tean
Et ainsaks reaalsuseks
Olen ma
Maailm on mu omandus

Riik
Õigus ja seadused
Perekond
Usk ja moraal ühiskond
Need

On viirastused vaid
Illusioon
Isiksuse teadvuses

On
Meil kõigil juhiseks
Midagi
Ei ole must kõrgemat
Ja
Igaüks ise on
Kõlbluse
Ja õiguse allikas

Jah
Ideaalühiskond
Meie jaoks
On egoistide liit
See
Saabub kui praeguse
Purustand
On egoistide mäss

Stirner sind me austame
Ja elagu sul hüiame
Igal pool ja alati
Austame

MINA & TEET TIBAR

Malemaja star

Keskaegses keldris hämar saal, kus istub Ehlvest Jaan,
Pea kohal iidne võlvikaar. Siis ilmub baaridaam
Ja pikkamööda täitub baar, see Malemaja Baar,
Ja leti juurde astub Jaan, see Malemaja star.

Käib Malemajas pingeline töö, on meister hoos.
Seal midagi ei selgu üleöö ja pead on koos.
On malemeistril kaamlinahast vöö, sees kõva doos.
Ta Karpovitki malemängus lööb ja kogu moos.

Jälle ees tal pingeline matš, on asi «2».
Vastane on suur ja paks, ka Ehlvest pole laps.
Enne mängu võetud naps teeb tuju rõõmsamaks.
Otsaette laks ja võit on käes tal nagu naks.

Siis malemeister viidab oma võidujärgset ööd
Ja baaridaamil läbi öö on baaris palju tööd
Ja malemeister kiidab oma kaamlinahast vööd.
Ta hää! siis kajab läbi öö, siis kajab läbi öö... .

KALLE KLEIN

soola pipart kaneeli ja tilli
tangot reinlendrit valssi kadrilli
kahvlit lusikat labidat reha
mõistust sydant hinge ja keha
leeke tuhka vikerkaart rahet
lapsikut lõbusust tigidat tahet
põrgu väravaid Eedeni aeda
kes on siis syydi et vähex jäi aega

*

õhk läpatanud terav lehk lööb ninna
laudpõrand tolmu hiiresitta täis
see tuba oli tuntud yle linna
ja kunagi siin keiser jala käis

paleest on järel ainult aiapostid
raekojas ryytlivõsu lypsab veist
ning keisri asemel käib vahel kostil
vaid mõni tema õuevalvureist

saab jälle alguspunkti aastaseier
veel sygavamalt mutta vajub riik
soosaarel sõdalane kaelas player
käes yhes punnivinn ja teises piik

Vaheldust ka vaja

on Eestimaa suveöö söekarva must
sa tuhat ja tuline
milline lust
seal kätt otsib käsi
ja suu otsib suud
ja mõlemad leiavad midagi muud

Linnaöö

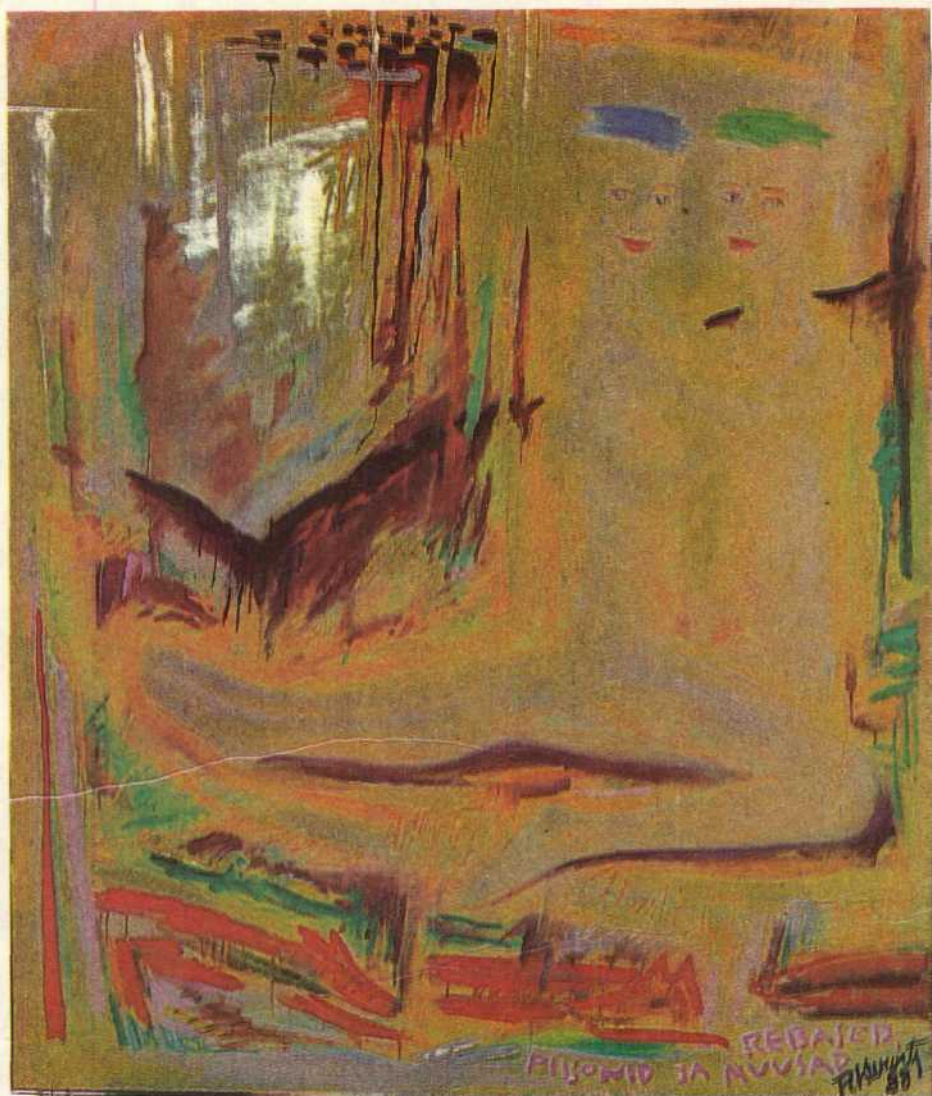
linnaöö on täis võõraid nägusid mis peegelduvad vihmamärjalt asfaldilt üles vastu minu nikotiin kahvatut nägu sellest peab tulema üks jutt jutt minust ja linnast jutt minust ja linnaööst vahe l ma vihkan teda aga enamasti armastan armastan linnaööd nagu porist koera märjal asfaldil armastan ise olla märg porine koer öisel tänaval ma vist tean mis see on see on porise märja hulkuva koera armastus sellepärast ma armastangi teda j ust teda linnaööd linnaööd linnaööd linnaööd lin

Augustis Kassitoomel

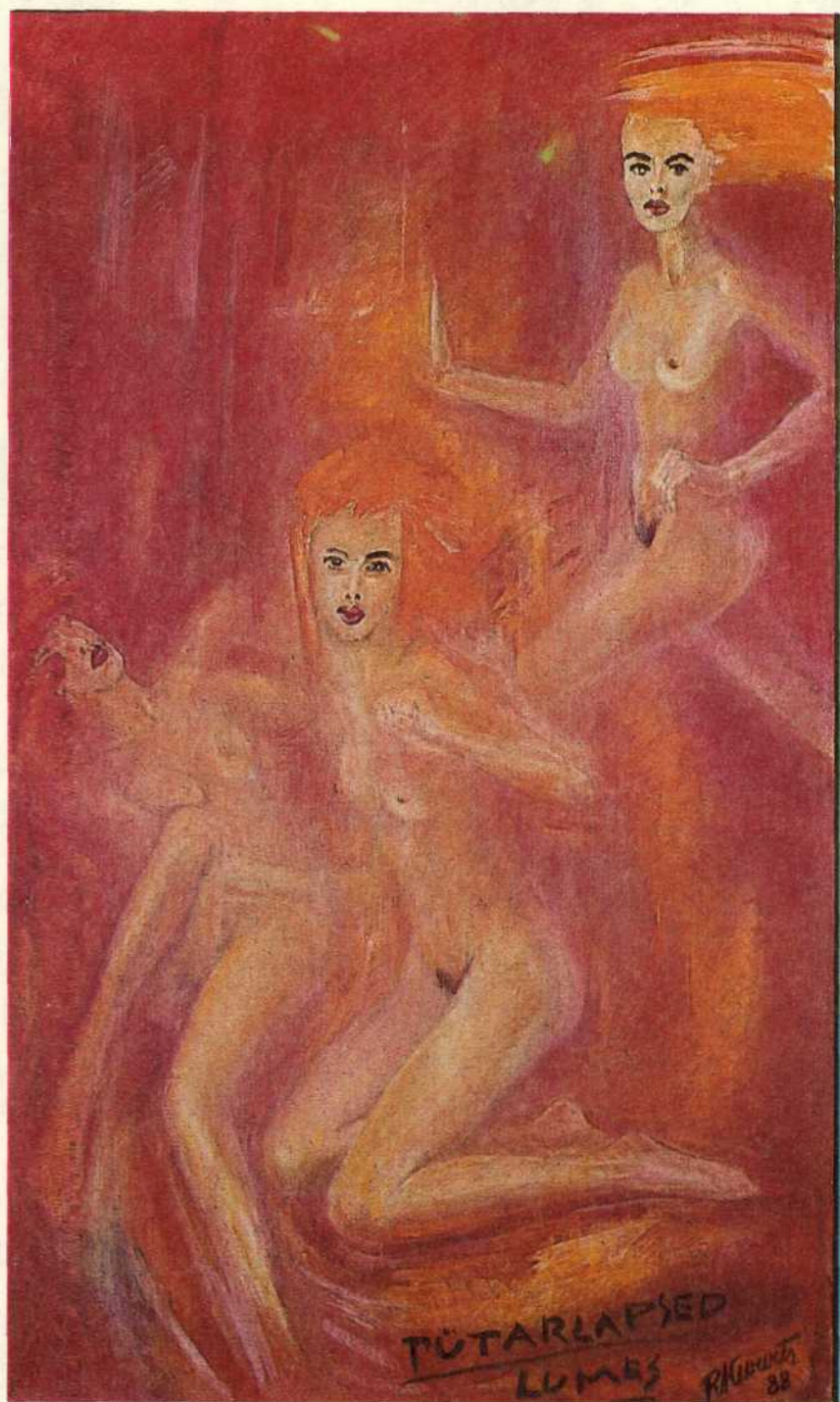
seal kassitoomel seisad mustis sukis ja vaatad alla mis sa ilmas näed jälle varsti ära kaugele siit lähed huulil sõnad taskus tühjad käed nii üürike ja hullumeelne suvi jälle läbi on ja minema sa pead sest kui on talv ja maas on tume lumi mida sa siis enam oma suvest tead tead et seisid kassitoomel mustis sukis tead et tagi taskus kurvad olid käed tead et keset küpset täiust olid noor ning nukker hilissuvi oli käes

Atsi mälestus kunstikooli ühikast

mu sinine lagi ja katkine peegel mis õnnetust tõotama pidi põrandal lesimas rahvas ja üldine kaos ja raamatud madratsi ligi ja õlled ja laulmised rõdudel öös ja Ruja ja Kafka ja Hesse ja pudeleis õlu ja viirukilõhn olime jäägitult uppunud sesse võrgud tolknemas mäardunud akende ees fanfaar suupillid ja flöödid

Raoul Kurvits.
«Rebased, piisonid ja muusad». Õli, lõuend.
1988.

Raoul Kurvits.
«Tütarlapsed lumes». Õli, lõuend.
1988.

ja kehade lähedus pimedad toad
semestrite lõpus suur töögi
veesõjad ja põlengud tärpentin värv
toanurkades vatmanirullid
tuulelohed ja vurrid ja kaisukoer
ja lõhkevad seebimullid
piibel sürr seintel ja praelõhnad köögist
pallimäng keset koridori
paljaste päkkade tatsuvad sammud
tuhatosist veids pikemad konid
pikad vaidlused õhtutest hommikuni
usuteooriad filosoofid ja muu
laisk unine õhtupoolik
ja kellegi laulu täis suu

Üks eneselegi ootamatu kohtumine hpslu linnas umbes 25. märtsil

ma näen ta tuleb mööda tänavat
lai irve suul iroonilisus silmis
ja ta on noor nii sada aastat vana
ja juba ammu kukkond alla pilvist

tal seljas ammu vormist vajund mantel
nii pikk et saba poris lohiseb
ei tea küll miks ta ainult musta rüütet
ja miks tal juba aastaid kõrvus kohiseb

peas juuste asemel üks ruuge kahlam
ja justkui keskit otsib ringi vaatab
silt otsaes: **TE OLETE KÕIK PASAD**
tal aega on veel teidki pikalt saata

ja ta on lühike ja üsna ümmargune
on kutsutud kord tedagi: mu pisike
kuid see on ununud ta tõmbub seina varju
ja istub maha otse kõnniteel

ta väriseva käega läidab suitsu
ja närviliselt tõmbab kõhvi kaks
ma tahaks talle miskit hella öelda
kuid tardun õudusest. See olen mina. ATS.

JUBA AMMU PÄIKE TÕUSEB SOLGIÄMBRIST

juba ammu enam miskit ma ei tea
lürbin jahtund kohvi mõranenud tassist
miski pole omal kohal ega hea

juba aastaid saadan sigu sõjaväkke
juba ammu aknaklaas on hall
läbipaistmatu ma värvisin ta üle
et tunda ennast pilvist üleval

ma äkki sülitada tahaks kõige peale
ma olen üksi nii vist ongi hea
kuid miski minus siiski üle pika aja
aeg-ajalt jälle mõraneb ma tean

PROGRESS '87

ILMAR TRULL

Hümn «närbujatele»

sajandisoustisel paakunud pannil
kuivame — kurbade härgade silmad
tulevad sügise sajused ilmad
aasta saab ümber ja sajand on küps
aegade aedades närbuvad lehed
aegade keldrites koltuvad kaaned
piibliteks paisuvad päevalehed
madalaiks parkideks manduvad laaned
aegade aednik — see ainus ja üks
härmatis habemes
sussikott seljas
sätib end lahkuma — ise teab kuhu
minema pühib kui vesipüks
tarbetu küsimus tardugu suhu

suurtest kolonnidest
hektareist tonnidest
raudkivist onnidest
astume murule
ja oma õele
hüljatud Tõele

Raoul Kurvits.
«Kuupaiste, 15 min». Õli, lõuend.
1988.

Raoul Kurvits.
«Sajandite vaikiv möödumine». 1988.
Õli, lõuend.

lahkumissuudluse laubale surume
naljapärast
veel lootsikupärastki
viipame kinnastet kätt
viisakalt
vihata
valuta
toimub see hüvastijätt
eemale uduse ilmega jõe
sõuame närbuma mõteteks mõrkjateks
pikkadeks palveteks mida ei paluta
tusasteks tahtmisteks mida ei taluta
kaldale kuhjume kõrkideks kõrkjateks
põleme sosinal ainsagi haluta
jalad on all kuid ei jaluta
süda on sees kuid ei valuta

AADO LINTROP

Laupäeval bussijaamas

Kassajärjekordi lookleb,
valjuhääldi murrab sõnu,
rahvas seisab, rahvas nookleb
luugi ees kui tundes mõnu.
Ühe daami kübaralle
tuvi lae alt musta lasi.
Keegi kanti tänavalle.
Süda vist. Ah, kelle asi.
Läkiläki kõrvad rippu,
kulku pärast palit kitsas,
setu trügib saba tippu:
«Lats, no anna' Obinitsa!»
Teda tõukab tüse vifi,
viskab ridiküli letti,
sülgab luuki: «Mne na Jihvil»
Säde mööda inimketti
hüppab, aga veel ei süüta.
Mõni üksik «kurat» kostab.
Teiste hulgas ametrüüta
härra Vihkamine ostab
pileti, taas kahekeelne
valjuhääldi joru ajab.
Ülejõe kui juudameelne
mitmest kandist vastu kajab.

«Rakvere on välja müüdnud.»

«Ära räägi, vat kus jama.»

«Jeedut! Jeedut!» kuulen hüüdu.

Persse, lähen hääletama!

KALLE MUULI

Talv

mu akna taha pekitükk on poodud
näib seal mu aju rapsib tuult
lauglennul saabub sotsiaalne hooldus
ükssama laul tal igakord on suul

sel hetkel tahaksin et nõõriks loodud
ma oleksin või võllapuuks
nii palju elus ses on maha joodud
et nüüd on janu juba liiga suur

jah nüüd kus pidu juba kogub hoogu
ruletina kus puudub kuul
näen kuidas pärast rasvast loomust
katk riigilippu pühib suud

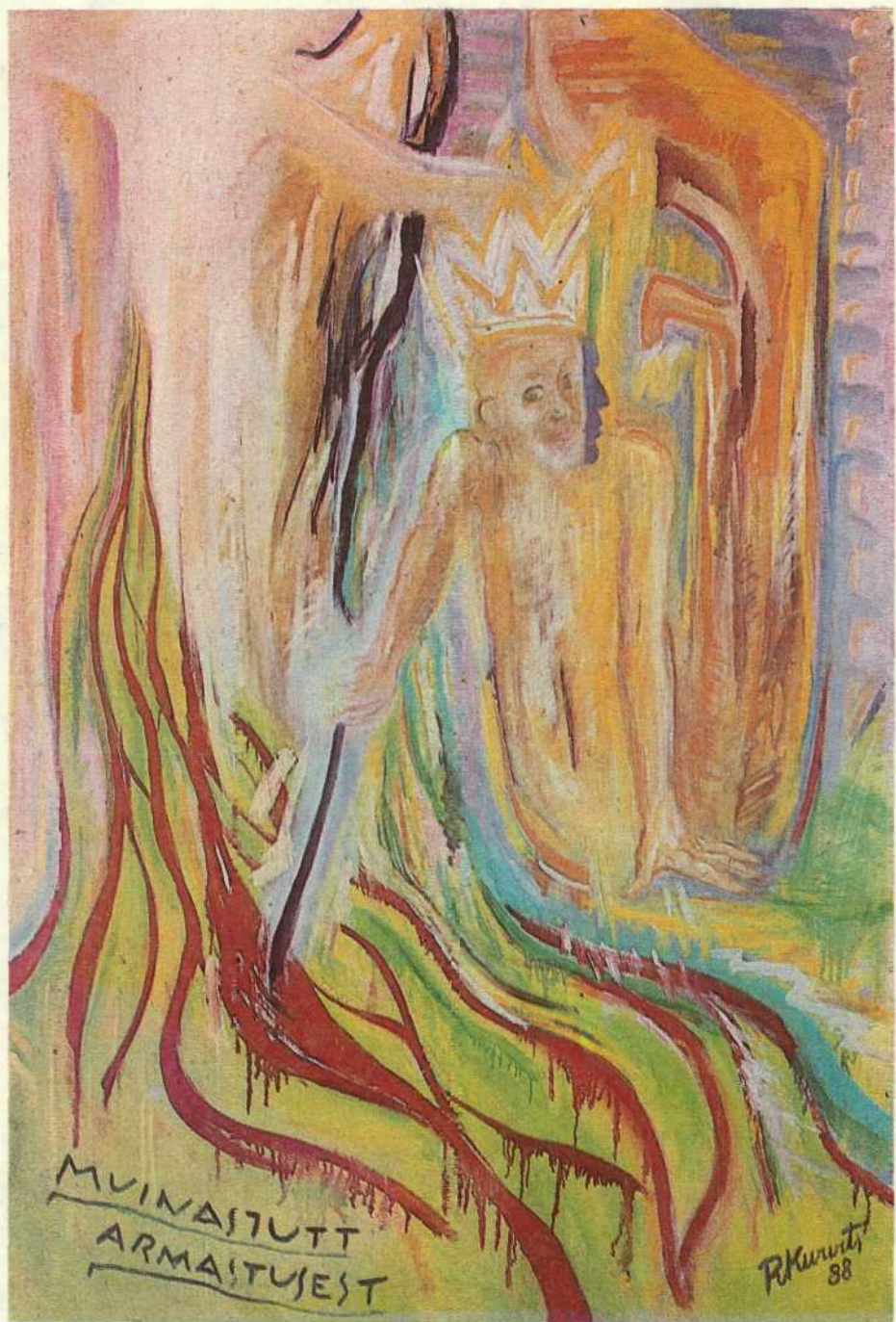
MERLE JÄÄGER

*

Hoian kramplikult trellidest kinni
& kuu poole ulun kui koer.
Ma mäletan veel selle kõla. . .
kuid, kuidas võis kõlada naer?

Ei mäleta, ei tule meelde,
vaid ulguda oskab veel suu
& kaugusest vastavad koerad
& ruuduline on kuu.

Ei kuule, kuis tuleb keegi,
lahti trellidest rebib mu käed.
Kes pexab mind näkku & selga —
seda mu silmad ei näe.

Raoul Kurvits.
«Muinasjutt armastusest». Õli, lõuend.
1988.

Raoul Kurvits.
«Nostalgiline androgüün». Õli, lõuend.
1988.

Mu hammastest järel vaid killud,
suu on vereklompidest pax.
Ta pexab & pexab mind seni,
kuni enesel otsa saab jax.

Mu pea tõmbleb löökide taktis,
ma tunnen, kuis armistub palg
& tapvat viha mu vastu
väljendab säarikus jalg.

Kuid aknale tõusen ma ikka,
et näha võiks ruudulist kuud
& proovida jälle ning ikka
kas naerda veel suudab mu suu.

Meil pole ideaalix pruunid särgid

Meil pole ideaalix pruunid särgid,
ei sõda ega huilgav võidumarss.
Te põletate meile hooramärgid
& teie demokraatiast saab farss.

Meil pole ideaalix pruunid särgid.
Te hukku tervitada me ei saa —
see meie hauaplatsi ära märgib.
Kui polex teid, ei olex meid ju ka.

Ei, me ei kaeva teile ühishauda.
Meilt ise laenutate labida
& oma kasinasse peielauda
te saate kõrvalise abita.

REIN KRUUS

Saateks

Kas ja millisena 15. aprillil 1987 Tallinnas Kirjanike Maja musta laega saalis toimunud noorte autorite kirjandusõhtu läheb aja-, kultuuri- või kirjanduslukku — see sõltub suuresti lookirjutajate ning nende takistajate suvast. Viimastel aastakümnetel väljakujunenud storiograafia traditsiooni järgides kujutagem seda eelkõige punkõhtuna, mis sest, et seal loetud ja nüüd sellesse kogumikku koondatud luuletustest võib vaid väikese osa tinglikult punkluule alla lahterdada. Sama-

moodi fikseerigem õhtu nimetuseks «Progress '87», mis sest, et asjaosaliste kinnitust mööda tekkis selline nimetus reklaamkuulutusele (kas see on juba Kirjandusmuuseumis?) juhusliku arusaamatuse tõttu: tegelikult pidanuks sinna tulema «Programm '87». Antud juhul aga on see eksitus isegi väga sobiv, sest ametlik lookirjutamine peab lähtuma progressi kontseptsioonist, mille kohaselt igasugune teisenemine on edene- mine, paremaks muutumine. Et kõnealune

kirjandusüritus sai liigitatud punkilminguks, peab ta järelikult kajastama edenemist punkluses ja suhtumises sellesse.

Konventsionaalne loolane alustab eel- loost, mis on piisavalt fragmentaarne ja eba- proportsionaalne ning mida ehiv küllaldane hulk valgeid laike.

Pärimusteadete kohaselt tekkisid esime- sed enesenimetust *punk* (ja selle modifi- katsioone *pank*, *punkar* etc) kasutavad inimesed Soome lahe lõunakaldale praeguse Eesti territooriumile XX saj seitsmenda kümnendi lõpul. Säilinud on aastaga 1980 dateeritav foto vabaõhumusitserimisest Piri- ta jõekäärus, millel kuulajate esiridades on näha salka nn punkareid ja loosung «Disco mine persse, elagu Propeller». Samal aastal on punkarid osalenud napilt dokumen- teeritud valge laigu sündmustes Tallinnas. Hilisematest aastatest on hulk punkareid jääd- vustavaid piltkujutusi talle fotograaf Arno Saare piiratud kasutamisrežiimiga eraarhi- vis.* Varasem storiograafia teadaolev jälg trükisõnas pärineb 9. septembrist 1983, kui Joel Sang «Sirbis ja Vasaras» (nr 36) regist- reeris maakeelse lentsõna «Punk on lahe!» (vt ka rmt: J. S a n g, Päripidi vastukarva, Tallinn, 1987, lk 195—198). Väljapaistva pungispetsialisti Ülo Kraani poolt 5. oktoob- ril 1985 «Noorte Hääles» (nr 230) publit- seeritud ekspeditsioonimaterjalile sai osaks operatiivne interpreteerimine «Edasis» (18. X 1985, nr 239).

Esimene teadaolev avalik punkkirjandus- lik üritus toimus 12. veebruaril 1986 Tal- linnas kirjanike klubis «Pegasus», kus roh- kele kuulajaskonnale loeti Merle Jäägeri, Solveig Ülase, Andre Lemmiku, Tõnu Tru- betsky jt teoseid, muu hulgas ka kollektiivset romaani «Inglid ja kangelased». Teose üks episood kajastab ilmekalt autorite tervitata- vat internatsionalistlikku orientatsiooni. Tal- linnasse saabunud välismaine punkar küsib kohalikut kolleegilt: «Do you speak English?» «Do you, do you, no xuevo.» vastab kohalik punkar. Ürituse on registreerinud ka «Loo- mingu» (1986, nr 3, lk 427) kroonikarub- riik. Ajakirja endise peatoimetaja Kalle Kure väheausaldusväärse suulise teate koha- selt olevat sõna *punk* esinemine kirjandus- ajakirjas kutsunud esile kohaliku Valge Maja ametnike pahameele. Sellele viidates keelust- tas Kalle Kure samal aastal järgmise Riho Laanemäe sõnumi avaldamise «Loomingus»:

«Esmaspäeval, 19. mail pani grupp noorukeid Tartu Kirjanduse Majas toime pretseeditud punk-õhtu. Loeti ette oma sõnalist loomingut, tinistati pille ja lasti laulu.

* Vt ka «Kultuur ja Elu» 1989, nr 7, lk 44—48. — Autori märkus 2. IX 1989.

Punk-liikumine (nagu omal ajal ka biitnikud ja hipid) võrsus mässumeelest heakodanliku rahuloluihiskonna ja institutsionaliseeritud kultuuri vastu. Kirjanduse Majas kellelegi lausa näkku ei süljatud ja jala peale ei lastud, epateerivat hoiakut oli aga tunda küll. Õhtu esimeses pooles iriteeriti kohalviibijaid pikkade ja väsitavate katkenditega jama-proosa žanris loodud oopustest, sekka kõlas pisut ka seotud kõnet (kõmulist punk-luulet võinuks rohkem olla). Millegi suisa jalustrabavaga ei üllatatud — publi- kule serveeriti postpuberteetset hõõgkokeili üle- misrõõmust ja vulgaarsusest, mis tembitud paari sotsiaalsema vihjega. Suhu jäi surrogaadimaik — oodanuks enam taolist eluteruet rahulolematust, julgust ja maksimalismi, mida hiljem õhkus käremeelsetest laulutekstidest.

Ega vist kauniskirjanduse margapuuga pun- gile läheneda saa. Pigem on punk-kirjandus (vähemalt sellisel kujul nagu pealinna noorurid seda Tartus pakkusid) mingi uueaegne irdukiskun- nud rahvaluule. Tallinna NAKi esimees Juhan Habicht ütles tutvustuseks, et punki võivad teha kõik. Suur osa ettekantust oli otseselt või varjatult kollektiivne looming, mis orienteeritud sellesama kollektiivi maitsele ja tõekspidamistele. Järgiti küllaltni kindlaid reegleid ja klüide, mis autoreil endil ilmselt teadvustamata. Osale kuula- jas-vaatajaskonnast ammandas taoliselt loodu end üsna pea — asi muutus igavaks ning lahkuti, kuid esinejate mõttekaaslastel ja mitmelgi muidu- huvilisel jätkus indu ja kaasaelamislusti.

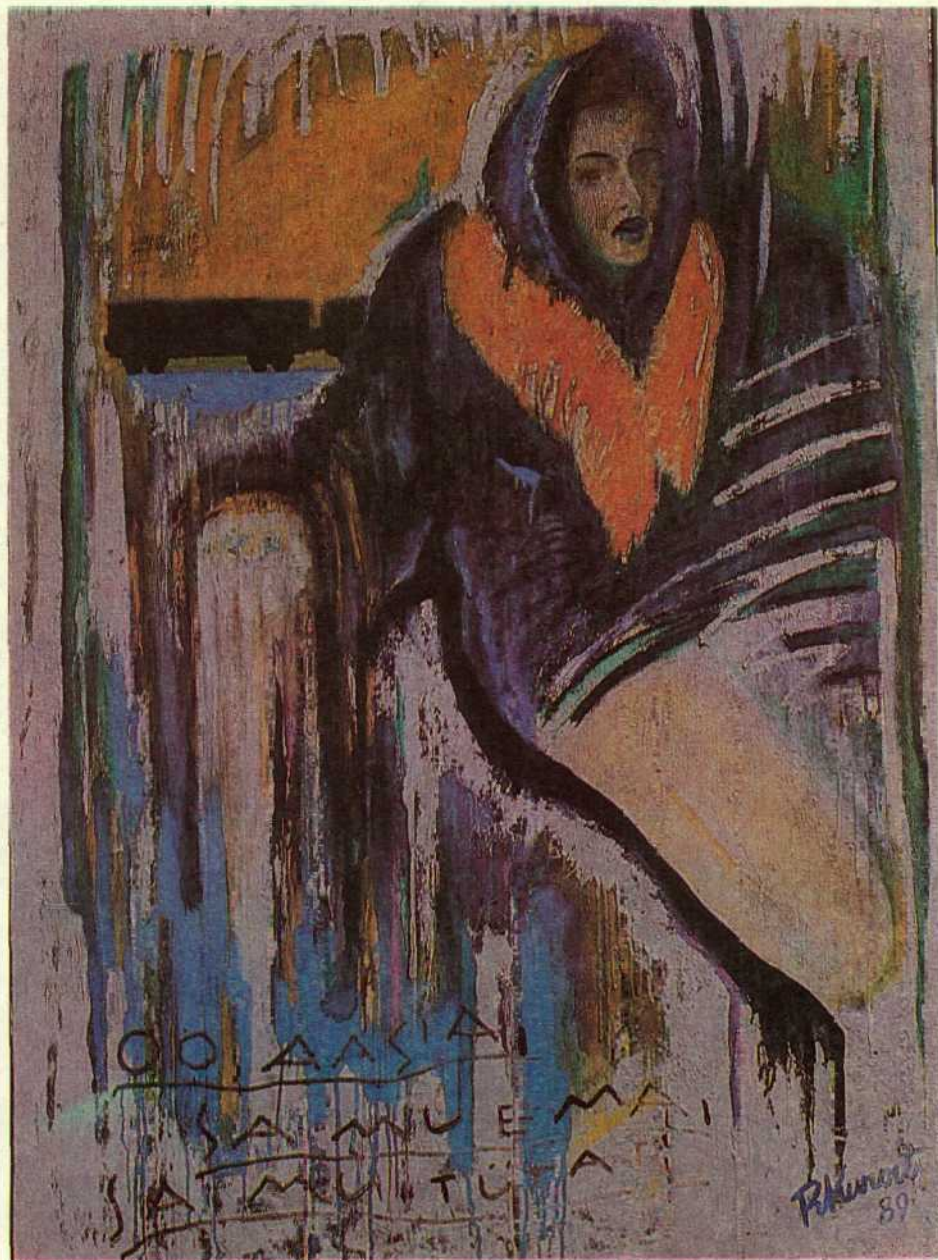
Tore, et taoline underground-kirjandus meilgi eksisteerib. Kusagil kirjanike kongressil oleks punkarite ülesast pioneeritervituse kõrval vist paras balliüllatus. Ebakonventsionaalsuses, tahu- matus viitaalsuses ja rameduses on ikka midagi köitvat! Eks ole Euroopa eliitkultuur läbi aegade saanud rahvakunstilt (kõige laiemas mõttes) värskendavaid süste!

Jääb vaid ühiselt lootaa, et mõni meie väimne impotendine end pungi-allikale tervendama sõi- dab.» (Ürikukoopia kirjaväsi muutmata — R. K.)

Näib, et ametlikult väljakuulutatud pere- stroika ja glasnosti poliitikale vaatamata oli sõna *punk* kasutamine trükisõnas endist- viisi tabueeritud. Teadaolev esimene punk- luule publikatsioon 17. mail 1986 «Noorte Hääles» nr 113 (neli Tõnu Trubetsky ja kaks Merle Jäägeri luuletust) on sõna *punk* vältinud. Olukorra muutumist näitab Ülo Kraani koostatud ja kommenteeritud pun- gikäsitluste lühikrestomaatia, mis 5. ja 6. augustil 1986 avaldati «Noorte Hääles» (nr 179—180) pealkirjaga «Kes on punkarid?». See materjalikogu väärrib eesti lookirjanduses kohta J. Kahki, G. Naani, K. Siilivaski jt kanoniseeritud autorite ühiskonnakäsitluste kõrval. Tõelise teadusliku objektiivsusega on Ülo Kraan esitanud näiteks jurist Vello Andre suust üles kirjutatud pajatuses desin- formeeriva avalduse «Punkarite väide, et neid on kinni võetud riietuse pärast, ei vasta alati tõele» (vt selle kohta «Pikker» 1986, nr 22,

Raoul Kurvits.
«Kohtumine valge piisoniga». Õli, lõuend.
1988.

Raoul Kurvits
«Oo Aasia, Sa mu ema, Sa mu tütar». Õli, lõuend.
1989.

lk 10; 1987, nr 1, lk 2; nr 2, lk 2) üheskoos selgesihhiliselt informeerivaga: «Riigivastast organisatsiooni punkarid endast ei kujuta». Samuti konstateerib Ülo Kraan läbinägelikult: «Ka tänaste punkarite hulgas on noori, kes käivad korralikult tööl, õpivad kõrgkoolides, kirjutavad luuletusi...»

«Vikerkaar» (nr 4) avaldas 1986. a oktoobris kolm Merle Jäägeri luuletust. 19. novembril 1986 luges Merle Jääger oma luuletusi klubis «Pegasus» (vt «Looming» 1986, nr 12, lk 1075), Tõnu Trubetsky kuus luuletust ilmusid järgmise aasta alguses «Vikerkaares» (nr 2) ning «Kultuuris ja Elus» (nr 4).

Ülaltoodud andmete foonil ei paista olevat midagi erakordset selles, et 15. aprillil 1987 esinesid Kirjanike Majas õhtul «Progress '87» Priidu Beieri, Kalev Kesküla, Aado Lintropi, Kalle Muuli, Jaanus Tamme, Tarmo Tederi, Tõnu Toomiku ja Ilmar Trulli kõrval veel Merle Jääger ja Tõnu Trubetsky ühes punkmusitseerijatega. Tähelepanuväärne oli hoopis publik. Seni olid punkautorid avalikult üles astunud peamiselt uudishimutsevast blaseerunud kirjanduspublikust koosneva auditoriumi ees ning esinemiste ilmet kujundas epateerimine/epateerumine, mis määras ka retseptiooni: epataažimäär enamasti ei vastanud publiku ootushorisonidile, epataažitraditsiooni mittearvestav publikuosa aga reageeris esitatavale ebaadekvaatselt kui tavalisele kirjanduslikule tekstile jne. 15. aprillil moodustas Kirjanike Majas auditoriumi enamuse punkorientatsiooniga noorsugu, saali publikutäitumus ületas viisaastaku keskmise ning osa publikust audieeris põrandapinnal istuvas või lamasklevas poosis (ehk nagu on tabavalt väljendunud üks pealtnägija: «Saal oli paksult punke täis ja osa istus põrandal»). See oli üks väheseid kordi eesti kirjanduselu ajaloos, kus noori autoreid oli kuulamas just see rohkearvuline publik, kellele noorkirjanike looming võiks adresseeritud olla. Auditoriumi reaktsioonid peegeldasid noorsookeskkonnas spontaanselt välja-

kujunenud intuiitivsete hinnangukriteeriumide suurt ühtelangevust kirjandusringkondades käibivate maitsekriteeriumidega: hea luule võeti hästi vastu, halb jättis ükskõikseks. Ekspertide hinnangute kohaselt kutsusid publikus positiivse reaktsiooni esile eelkõige Merle Jäägeri ja Tõnu Trubetsky teosed, aga ka Priidu Beieri, Kalev Kesküla, Aado Lintropi ja Ilmar Trulli iroonilised luuletused. Agressiivsuse ilminguid ei ole täheldatud, küll aga heasoovlikku kontaktisimist riigi võimuaparaadi esindajatega — on andmeid, et Kirjanike Maja juurde ürituse puhul välja saadetud erakorralisele miilitsapatrullile hüüti aknast: «Tulge üles, siin on lahe musa!» Ebaharilik publik avaldas märgatavat mõju esinejaile. Registreeritud on ühe noorluuletaja kestev jalgade värisemine kogu esinemisaja vältel. Õhtut konfereerinud Hardi Volmer esines halvemini kui muidu, võimalik, et püüdes orienteeruda kuulajakonna oletatavale halvale maitsele. Kohalviibinud vaatelejadega oli saalipool tunduvalt atraktiivsem kui laval toimuv. Perspektiivne näib olevat mõte viia punkauditooriumiga kokku ka Kirjanike Liidus arvele võetud autorid. Punkrahvas saab ja teeb kähku selgeks, kes mida väärt on. 23. IX 1987

P. S. Õhtu kordus oli 17. aprillil Tartus TRÜ klubis. 28. aprillil lasti Kirjanike Majast ja ülikoolist läbi käinud punkarid Karla katedraali. Ilukirjanikud said sellest pikaks ajaks kirjutamisainet (vt «Noorte Hääle» 14. V, 13. VI, 9. VII 1987, nr 111, 137, 158 jm). Edasi on käidud konsolideerumise teed. Aga üksikasjalise lähiminekliku loo kirjutamise ja trükkandamisega võib praegu kergesti alt minna, sest võim võib vahetuda. Kui anarhia Eestis lõplikult võidule pääseb, kirjutab näiteks Olaf Kuuli minust palju kiiremini ja paremini loo «1988. aasta anarhistliku evolutsiooni taaskehtestamine Eesti Kuningriigis».

2. IX 1989

KAJAR PRUUL

Meie uusrealismi pärapoesia I

«ISEGI PRÜGIKASTID tundsivad kevade tulekut — nad laulsid. Viimnegi rämps, tähtsusetu prügikübe häälitises, paberitest heidikud sahisid ja krabisid neljal häälel, tühjad, seest rääbiseräämased konservikarbid krigisesid, solk vigises oma laulukest ja iga räpp karjus kirkastunud häälel kevade poole,

olles järsku aru saanud suurest muutumisest maailmas, igavesest ümberpööramisest, et kristall pudeneb liivateradeks poriste jalgade alla ja mädanev keha toidab liblikastel aasadel õitsvaid lilleimesid.»

Imre Siil, almanahhist «Salong 1», Tartu, 1978.

Eespool avaldatud luulenäited ja Rein Kruusi saatesõna pärinevad 1987. aasta sügisel Priidu Beieri algatusel teoks saanud programmilisest luulevalimikust «PROGRESS '87». Käsikirja pakuti kohe mitmele Maarjamaal tegutsevale kirjastamisõigust omavale või taotlevale institutsioonile. Septembris ««Loomingu» Raamatukogule», mille toimetuskolleegiumis öeldavasti olevat kogumiku trükkimist toetanud ainult tuntud sürrealist Andres Ehin. Oktoobris «Kuprale», mille staatus ja võimkond olid parajasti veel õige ähmased ning millest siis polnud veel teada, et ta hakkab trükki toimetama ja majanduslikult korraldama peamiselt «elusate klassikute» «Loomingu»-romaane ja -novelle. Sellest on kahju, sest kui siinse kirjatüki pealkirjas antud määratlust veidi pahatahtliku avarusega tõlgendada, siis «Kupra» raamatuvaliku esteetilise suunitlusega oleks «Progress '87» pidanud ju üsnagi sobima. Detsembris jõudis järg kirjastuseni «Eesti Raamat», keda ent häiris see, et mõned valimiku luuletused olid enne ilmunud. Kurb, sest muidu võiksime tõenäoliselt loota tervet «Progress '87-t» raamatuna näha juba paari-kolme aasta pärast.

Seni pole seda juhtunud. Ja olugi — õieti: võib-olla just sellepärast — et tänaseks enamik «Progress '87» tekste muutunud trükitolerantsi raamesse liigagi lahedalt ära mahub, vaevalt ta kunagi päris algupärasel kujul raamatuks saab. Praegu on suurem osa luuletusi juba autorikogudes (Merle Jäägeril küll kaugel Kanadamaal) või ajakirjanduses ilmunud. Ja ega ma otsigi vägisi võimalust taas kord häbiposti naelutada «rasvund riigikunstnikke», «kes alati on valmis ruttama sul appi / kui vaja lämmatada noore kunsti julgem pyyd» (Matti Mõguči) vms.

Rein Kruusi eessõna on keskendunud eeskätt «Progress '87» «loolisele» aspektile, nii manifesteerub teos ja ta eellugu kui punkt, kus «punkarluseks» nimetatud noorteliikumise kreatiivselt ja retseptiivselt elustav juga noorkirjandusse tulvab. See on täiesti õige, aga, nagu saatesõna autor ise ütleb, võib vaid väikese osa kogumikku koondatud luuletustest ehedaiks punkttekstideks tunnistada. Püüdkem järgnevalt heita «Progress '87-le» pilku ka «tekstilähedasema» nurga alt. On ju viimane käsitlusviis eesti nõukogude kirjanduskriitikas vähemalt sama konventsionaalne...

Niisiis on meie ees 60-leheküljeline minimaalse reavahega masinakirjas käsikiri (eksemplaride arv teadmata), mis sisaldab (samas järjestuses) 9 Aado Lintropi, 18 Ilmar Trulli, 9 Priidu Beieri, 15 Jaanus Tamme, 17 Kalev Kesküla, 20 Kalle Muuli, 20 Tõnu Trubetsky ja 14 Merle Jäägeri luuletust. Kogumiku geneesi kohta on teada, et koostaja

jättis autoritele pea täielikult vabad käed ning käsikiri sisaldab nii raamatuis-ajakirjades lehtedes ilmunud kui ka ilmutata tekste. Seega väljendub koostaja roll eeskätt kogumiku väljaandmise idee algatamises, mille eesmärgiks on ilmselt olnud teatava programmi väljautmine 1980. aastate noorest luulest. Samuti autorite valikus, mis peaks kajastama koostaja ettekujutust selle eeldatava programmi kandjaist (märkame, et neisse sihtjoontesse pole mahtunud näiteks Hasso Krulli, Indrek Hirve, Tõnu Õnepalu luule), ning autorite (*resp.* nende tekstide) järjestamises. Viimane lähtub põhiliselt autorite vanusest, alates NLKP XX kongressi aastal sündinud A. Lintropiga ja lõpetades Brežnevi-aja I aastal sündinud M. Jäägeriga.

Paadunud komparativist oleks siinkohal ammu võpatanud avastusest, et Eestis on juba kunagi ilmunud üks ligikaudu sarnase sihiseade ja ülesehitusega luulevalimik, milles oli esindatud täpselt samuti kaheksa noorpoeti, mille eessõna kandis täpselt samuti tagasihoidlikku pealkirja «Saateks» ning mille väljaandmisest möödus 1988. aastal — s. o aastal, mil «Progress '87» võinuks normaalsema kirjastussituatsiooni korral tõenäoliselt trükivalgust näha — täpselt pool sajandit. Ärme meie võpatame. Aga jätame selle häbeliku käeviipe meelde.

«Progress '87» luuleosa algab **AADO LINTROPI** fosforiidi-kampaaniast ajendatud tekstiga «Moodsad ajad»:

*ma ei taha suppi praadi
parem andke rafinaadi
/ - - /
kaalisoola ammfossi
ainult lollid söövad ossi
/ - - /
tööstusele tuhat tänu
et võin ammoniaagiveega
mulistada nagu teega
/ - - /*

Tagantjärele võib nii otsekohene ja konkreetne hakatus näida pisut naiivne või tekitada kahtluse, kas tegemist pole hoopis roheliste lauluraamatuga, kuid peaks olema mõistetav, kui tuletada meelde 1987. aasta kevade poliitilist situatsiooni. Pealegi jõuab A. Lintrop kohe ka venestamiseni ja võõraste vägede kohaloluni, kes

*võivad hoiatada eemalt: stoi bljat zapret-naja zona
võivad aga kinni võtta seleta siis pärast
et sa tulid metsa käima ainult seente
pärast*

(«Hoiatus seenesõpradele»).

Ikka, ka kõige sirgjoonelisemates satiirides tajume A. L-i austust masinglik-talvikliku värsikultuuri vastu, iseloomulikkude valitud-

sõnalisust, üleva/madala teravakontuurilist mahamärkimist sõnastusstiilis. Puhtal kujul seda poeetikat esindab ta sinne parim luuletus, juba «Asujast» tuttav «Fantaasia katku teemal». Ja vaadake vaid, kuidas lõpeb ta pikem poeetiline tiraad «LUULE ON SURNUD...»: «ELAGU LUULE».

ILMAR TRULL on kogumikus üks huvitava-
vamalt esindatud autoreid. Ta sõnastab ka
ühe «Progress '87» läbivama tundepalangu:

*kõrini
kurguni
niitõelda neeluni
tõsiselt villanud
järgmise keeluni
siis teeme peatuse
laske meid maha
(«Peatus»).*

I. T. on humorist, see tähendab tõeline rea-
list. Seejuures väga inimesõbralik. Ta värss-
lugu kinomajast koju tõttavast Kadist («Vär-
vifilm») toob miskipärast meelde Tšehhovi
novellid ning kindlasti on tal olnud lähemat
lääbikäimist ka vahva sõduri Švejkgiga. (Armee
on kogumikus üldse populaarne, pakkudes
tänuväärt ainet nii võõrvõimu mõjusaima
materialisatsioonina, nagu nägime A. Lintropi,
kui ka totalitaarühiskonna autoparoodi-
lilise mudelina.) I. T. luule teeb hästi ilm-
siks märkimisväärse (põlvkondliku?) muutu-
se elutundes, kus Tõe ja Luule koha võtab
endale Naer, 1980. aastate noorte pea ainus
tõsine, enam-vähem legaalne osalus- ja enese-
teostusvahend poliitikas ja angažeeritust taot-
levas kunstis; naer, mis on destruktivne ja
konstruktiivne (ühtekuuluvustunnet võimal-
dav) ühtaegu. Seda nihet võib täheldada
isegi meie kõnekeeles, kus «head» või «ilu-

sat» vahel asendab kõrgeima esteetilise hin-
nangu märgina «naljakas». Ja üks rooma
Mercagi «Progress '87» viimasel leheküljel
trellitatud akna poole ei millekski muuks,
kui et

*proovida jälle ning ikka
kas naerda veel suudab mu suu
(«Hoian krampplikult trellidest kinni...»)*

KALEV KESKÜLA jääb muust progres-
siivsest seltskonnast õieti enim irdu. Seda
mitte ainult sellepärast, et järjekindlalt proo-
savabavärsilisena on ta tekstid paratamatult
teistest erineva tonaalsusega. Terava ühis-
kondliku groteski asemel kalduvad nad pigem
postmodernsesse irooniasse, K. K. skepsis
ümbritseva maailma suhtes on enam-vähem
tasakaalus skepsisega omaenese kirjutatava
teksti suhtes, teistel prevaleerib maailma-
mure. Üldse on K. K. «sitaadid elust» pigem
vahendid mingite oma retoorilis-prosoodiliste
ülesannete lahendamisel kui eesmärk oma-
ette.

KALLE MUULI ja JAANUS TAMME
värsid esindavad seda veidi vesise hard-
stiili poeetikat, mis mahuliselt on olnud 80.
aastate hilisdebüüeerinud noorluules üks val-
davamaid. Punkaritele lähendab neid piisa-
valt räiges paistuses antud linnaelu-atribuu-
tika, otsekohene liha-ja-trellide sümboolika,
läbiv ahistusmeeleolu. Aga nende mässu-
meelsuse tagant kumab paiguti rohkem
1960. aastate uusvasakpoolsuse järelroosatud
kui anarhismi musta koidulippu. Neil puu-
dub punkautorite sisuline ja keeleline normi-
vabadus. Nad on kujunditelt ja värsistusel
suhteliselt anonüümsed, kuid ka ilma selle
rütmi-selgroota, mis hoiab püsti näiteks
Lintropi või Beieri luulet.

(Järgneb)

SIRJE HELME

SAJANDILÖPU KAUNIS ARMASTUS

Mõned aastad tagasi kirjutas «Rühm T» oma manifestatsioonilises avalduses: me vaatame itta, läände, põhja, lõunasse ja iseendasse. Raoul Kurvitsale kui rühma ühele ideoloogile pidi see avaldus olema südame lähedane ja ka prohvetlik, sest siiani on sellega määratud ka ruum, kust Kurvitsa loomung ammutab.¹

Iseenesest sisaldab see lühike väide endas väga palju ja võiks olla kogu rühma tegevuse uurimise võtmeks, kuid siinkohal on olulisemad vaid kolm momenti — see on konfrontatsioonilise avangardkunsti ajakäsitluse konkreetsuse ja ratsionaalsusega; — tegelikult loobub see ratsionaalses elus omaks võetud aja- ja ruumimõistest üldse, suubudes pigem nn müütilisse aega; — ka müütiline aeg (nagu ilmneb edaspidi) pole analüütiliselt kirjeldatav ja on seetõttu määratletav ainult läbi viimase väite — vaatamise iseendasse. Oma teadliku ja alateadliku tundeelu pidev kimpimine ja selle suunamine müütilise aja- ja ruumikäsitluse poole, õigemini, selle väljendamine just nende kategooriate abil on mõnedeks Kurvitsa loomingu piiripunktideks. Eespool nimetatud konfrontatsioonilise avangardiajaga pole seega niivõrd manifestatsioonilise kui erineva kunstifilosoofia küsimus, mille väljapaistvaim tunnus on rõhutatud suhe ajaloo esoteerilise poolega. «Tagurliku maailma» edasiandmise püüe, mida senised moderni põlvkonnad endaga kui taaka kaasas on kandnud, on Kurvitsa jaoks muutunud lihtsalt maailmaks, mille piirid ei sõltu ratsionaalsest tunnetusest, vaid transsendentsuse poole püüdlisest. Keda ja mida kujutab Raoul Kurvits kõige enam oma maalidel? Ruumis, kus, nagu öeldud, puudub konkreetse koha ja aja staatus, on põhiliselt kaks tegelast. Üks neist on kaunis noor naine. Enamasti on ta näoga vaataja poole, tal on viisakas, ajuti pisut kramplik naeratus. Lahtiseks jääb, kas selliselt konstrueeritud situatsioon tähendab kunstniku valmisolekut suhtlemiseks või on see vaid märk teatud seisundist või hoiakust. Selliste maalide puhul tekib aga silmapilk ka küsimus erootikast, seda enam, et viimastel aastatel kogu nooremas kunstis hoolega kultiveeritud

erootikabuum seda eeldab. Algul paistab, et Kurvits on püüdnud teha toda kaunist keha valdavalt erootilise emotsiooni kandjaks. Päril nii see siiski pole. Vajaliku nihetuse tekitab teine peategelane — müüt. Sest naine Kurvitsa maalidel ei esinda peaaegu kunagi iseennast, oma isiksust või midagi muud taolist, enamikul juhtudel on ta allegooriline figuur ehk õigupoolest metafoor. Kuid ka müüdil on oma kitsendused, ta saab toimida ainult naise kaudu, sest viimane on jutustaja, esitaja. See vastastikune mäng on esitatud küllaltki selgelt ja arhetüüpsest. Freudilikke sublimatsioone kannavad Kurvitsa müüdi maailma kaks iseloomulikku tunnust — rituaalsus ja võimalikkus vägivallaks (ohverdus). Sisenedamine müüdi aega ei tähenda kunstnikule äraminekut, rõhutatud lahkumist sellest reaalsusest. Sellisele hoiakule pole ühtegi vihjet, — me ei näe kusagil näiteks lahkuvat figuuri, vastupidi, figuurid on ju meie poole näoga. (Kuid siinkohal on huvitav märkida üht Kurvitsa kompositsioonilist iseärasust — figuurid nagu kiiguksid meie suunas, kuid samal ajal libisevad paralleelselt pildi pinnaga meist mööda.) Väga harva on vihjet ruumisügavusele ning mitte kunagi pole viidatud mingile teisele ruumile meie nähtava taga. See on väga huvipakkuv ning kinnitab, et Kurvitsa müütiline ruum pole seotud alati konkreetsete legendidega, vaid toimib pidevalt ja kõikjal. Meid teisi segab ainult hetkeline, kuid saatuslik ajavahe — võimetus siseneda müütilisse aega. Kunstniku enda jaoks on selleks vahendiks rituaal ja ohverdus, mis oma tahte pealesurumisel (sest kunstnik ise ei kuulu orgaaniliselt nüüdisaega) võib muutuda vägivallaks. Kuid ka Kurvitsa vägivallal on oma stiil, eripära. See vägivall ei tähenda jõhkruust, inetust, alandust, pigem vabatahtlikku allumist. Toimib sund, ihalus sukelduda müstilise jõe põhja. Kuid siin on ka piir, kauni muinasmaa viimane eelvärv. Just siin langevad tähendusrikkalt kokku Kurvitsa suhe vägivallaga ja müütilisusega. Kurvits ei hooli nii palju hullumeelsusest, et lõplikult purustada sein kahe maailma — reaalse ja müütilise — vahel. Maailma, millele ta pidevalt ja lõpmata ligineb, eraldab temast endast siiski sein, tõi, äärmiselt õhuke ja läbipaistev, kuid siiski tugev. Purustamine on võimalik, tagasipöördumatu kukkumine sellesse on võimalik, kuid

¹ Kuigi Kurvits on väljaõppinud arhitekt ning väga aktiivselt ja edukalt tegelegenud *performance'*-itega, käsitleb seekordne lugu vaid maalikunsti.

Kurvits hoolib rohkem teadmisest, et see on võimalik, mängust selle teadmisega, ilmselt armastades seda eraldavat peibutatavat klaasi sama palju kui maailma selle taga. Jõhkra löögi asemel on nautlev silitus, vägivald on sama tinglik, sellest nii kergesti väljapääsu ei ole. Seetõttu on õigem küsida — milliseid tingimusi vajab kunstnik selliseks loominguks? Sajandilõpp dikteerib oma hoiakud, moed, käitumisstiili, armastuse viisi. Ja et Kurvitsale on vastumeelne tõeline jõhkru suhetes ajaga, siis pole ta mässaja, ka mitte mingi lapsemeelne romantik, kes tahaks korrata 12. sajandi müstikute kogemusi, vaid moodne romantik.

Moodne romantik on kahtlemata midagi muud kui romantik klassikalises mõttes, tal puuduvad kõik atribueeritavad tunnused peale ühe — erilisel intensiivse sublimatsioon-iha, soovi ülevat seletada ja kujutada. See on moodsa romantismi *story*-ihalduse taga. Sellesse moodsa romantismi nähtusse tuleb kindlasti lülitada ka ilmsed ühisjooned mõõdnud sajandi sümbolismiga ning kogu selle mentaliteediga, mis kuulsas *fin de siècle*'l kultuuri mõjutas. Ei ole küll maalitehnilist sarnasust Puvis de Chavannes'i, Moreau või Böckliniga, kuid samas võib leida mõnd vihjet Munchile. Sarnasust võib leida mõnedes sümbolismi tekke põhjustes ning ikonograafilistes tegelastes, kes seda subliimset maailma täitsid. Eks olnud ka Prantsusmaa XIX sajandi lõpuks rasketest poliitilistest sündmustest kurnatud; teaduslik ratsionalism, sellest leviv materialism ja targutav moralism suunas tundlikumad ja närvilisemad hinged sümbol-

listlikku poeesiasse. Dekadentsimaailm oli avatud neurootilisele tundlikkusele ja väljapeetud estetismile. Seltskond, kes selles liikus, eelistas tänavarealismile hübriide ja androgiinne, katoliiklikke müsteeriume ja Wagneri muusikat. Ja on seegi sajandilõpp tekitanud protesti analüütilise maailmapildi vastu, ahastava uskumatuse, et kõik võibki nii lihtne olla. Kuid kahtlemata pole need liikumised analoogilised, nende vahel on eelnenud aastakümnete, kogu XX sajandi avangardkultuuri kogemus. Praegune sensuaalne *contra* sotsiaalne on palju traagilisem, konflikt omaaegse akademistliku kunsti ja sümbolismi vahel polnud nii põhimõtteline kui võiks olla avangardi ja sümbolismi konflikt. Sõlmprobleemiks ka Kurvitsa variandis jääb Damoklese mõõgana küsimus — mis on allegooria pärast Joseph Beuysi? Kuidas peab käituma uus, erinevate tugevate jõudude poolt ülekompitseeritud ajajärk oma kunstiliste vahenditega, kui eelmise ajajärgu hull geenius on neile andnud sellised dimensioonid, millest ainult lihtsameelne kinnisilmi mööda võib minna? Kuidas käituda emamesilaste, rasvakuubikute ja surnud jänestega? Kuidas leida pärast seda veenvat õigustust uuele emamesilase lennule? Loomulikult on veenev edasiarendus Kurvitsa mure. See tema sajandilõpu kaunis armastus — kas müütilise jõepõhja, dekadentsi või Joseph Beuysi vastu — väärrib lahendust.²

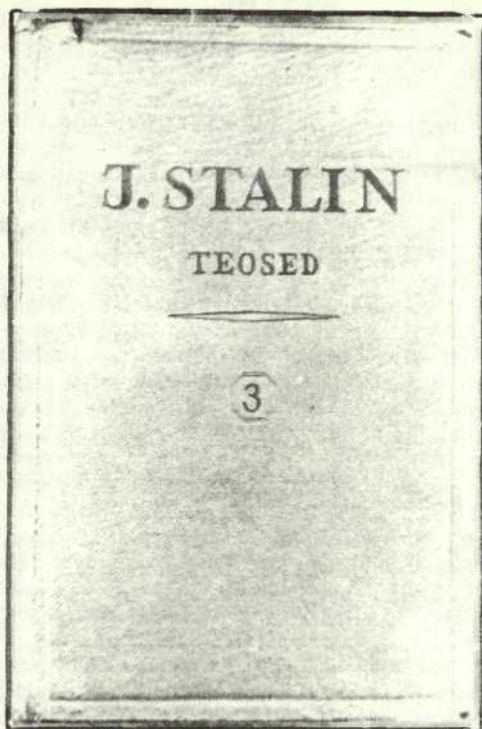
² Ka modernismi kuulsuste — Picasso, Kandinsky, Kokoschka tee on käinud läbi sümbolismi.

SULEV RAUDSEPP

KAS BANDITISM VÕI ORGANISEERITUD PARTISANILIIKUMINE?

1962. a augustis asusin ma esimesele töökohale — juurdlejaks Põltsamaale. Olin lõpetanud TRÜ õigusteaduskonnas küll ainult kaks kursust, kuid nagu noored nüüdki olime meiegi hädas väeteenistusega. Kuivõrd ülikoolis oli äsja likvideeritud sõjalise kateeder, siis ähvardas meid pärast lõpetamist 3-aastane armeeteenistus. See oli noore inimese jaoks täiesti vastuvõetamatu perspektiiv ja nii me põgenesime kaugõppesse ning otsisime töökohad, kus oli lootust sõjaväest pääseda. Minu töökohas seda lubati ja see lubadus ka täitus.

Mind juhatati minu elu esimesse kabinetti — see oli väike ruum nelja tühja seina ja massiivse kirjutuslauaga. Osakonna ülem teatas, et siin töötasid varem julgeolekumehed, kuid nemed kolisid meilt ära ja oi kui tore, nüüd on sulle anda omaette kabinet. See oli tol ajal ja on ka praegu suur luksus, kui noor inimene saab täiesti omaette tööruumi. Ülem jättis mind üksinda ja mis siis ikka, tuli tutvuda isikliku kabinetiga. Istusin laua taha ja hakkasin sahtleid lahti tõmbama, need olid tühjad, kuid arvatavasti ülevalt kolmandas sahtlis vede-

les J. Stalini teoste kolmas köide, tumepruun ja kuldkirjadega. Olin seda juba prügikasti tõstmas, mis polnud sel ajal enam mingi patu- ega vägitegu, kui raamatu vahelt libises põrandale sinimustvalge laualipp — pooleks murtud ja tugevasti määrdunud.

Aastaid hiljem on raske öelda, millised tunded mind sel hetkel valdasid, kuid üks on kindel, lipu leidmisest tundsin suurt rõõmu. Taolist püha reliikviat leidis vähestel, ja kui leidis, siis hoiti seda võõraste silmade eest seitsme luku taga. Ei ole vist vaja meelde tuletada, mis ootas inimesi, kes hoidsid meie rahvuslippu, rääkimata selle heiskamisest, see on lähiminevikust kõigil värskest meeles.

Peitsin lipu kiiresti portfelli ja hakkasin sirvima Isakese teost. Üllatused jätkusid — kaante vahel ei olnud mitte lehed isa, juhi, õpetaja jne «ülimalt geniaalsete» mõtetega, vaid korralikult köidetud ruudulised koolivihikud ja kaustikud. Vihikulehtedele olid aga joonistatud väga korralikud tabelid musta ja punase tušiga, neisse kantud andmed võjaväe varustuse ja relvastuse kohta. Ilmselt mõni sõjakooliaegne konspekt. Ega mul polnudki aega raamatuga põhjalikult tutvuda, sest kartsin, et sisse astub mõni mulle veel tundmatu kolleeg või veelgi hirmsam — kabineti endine peremees ja küsib lippu, mis juba minu portfellis.

Lehitsesin kiiresti edasi, ja kui jõudsin kohani, kuhu oli joonistatud Eestimaa roheline kontuurkaart ning sellele automaat, mille tääk suundus üle Narva otse itta, siis hakkasin midagi taipama. Kaardi kohal olid veel tähed «VKL», mis ei öelnud mulle midagi, kuid järgmiselt leheküljelt sain teada, et see tähendab «Võsa Küttide Liitu». Kolmelt korraliku käekirjaga kirjutatud leheküljelt sain teada VKL-i tekkimise loo, tema ülesanded ja liikmeks astumise tingimused.

Väljavõte päevikust

VKL-i tekkimine

VKL-i algeod tekkisid 1942 a. kevadel Soomes Turu linnas. Vaba Eesti Võitlusrinde nime all. Faktiliselt tekkimiseks võib lugeda 25 okt. s. a. kui saadeti välja esimene grupp Eesti Ohvitseride realiseerima seda suurt rahvuslikku plaanikohast üritust oma kodumaale «mida rõhumas raudristi kand». See üritus oleks viinud Hjalmar Mäe taolised reeturid kalade roaks ning toonud Toompeale mehed kes sarnast häbitegu oma isamaale poleks kunagi lasknud sündida nagu see sündis 1939—1940datel, kui Eesti riik sõna otseses mõttes müüdi maha.

Nõukogude aktiivne pealetung idarindel 1940 lõi ara selle plaani segi. Paljud «Võitlusrinde» lihtliikmetest ja Ohvitseridest suundusid sellele võitluse ettevalmistamisel. 1945 a. maikuul kaks «lahutamatu» sõpra Moskviitide Diktaator ning Washingtoni Valge Juut võisid südamerahuga nentida kolmanda kurjategija purustamist ning osa Euroopa, sealhulgas Baltimaade kultuuri hävitamist.

1944/45 a. talve üleelanud endised Võitlusrinde ohvitserid keda oli järele jäänud

ainult üksikud, astusid uuele teele ja organiseerisid uue vastupanuliikumise, organisatsiooni, struktuurilt vandeseltliku organisatsioonilt sõjaväelise nimega Võsa Küttide Liit, kuna töötamine vanadel meetoditel oli tehtud võimatuks ning üksikutest endistest Võitlusrindede meestest olid ületalve saanud «võsa-vennad» komandörid. Nagu kogemused on näidanud, on suudetud ja suudetakse napivõitu koosseisude peale vaatamata mõndagi ära teha tuleviku Eesti kasuks. Sellejuures V.K.L. on jäänud salajaseks sõjaväestatud organisatsiooniks, kuna suurem osa ta liikmeskonnast moodustavad progressiivsed metsavennad keda leida peale aastaid kestnud bolševike okupatsiooni pole nalja-asi!

Ülesanded

VKL on salajane relvastatud organisatsioon. Ülesanded: Liikmete kogumine, neile mitmekülgse sõjalise kasvatuses andmine, Isamaaliste ning rahvuslike tunnete süvendamine äärmise piirini oma liikmeskonnas ning liikmete tutvusringkonnas. Igasugune ning igakülgne diversioon ning kahjustamine ükskõik mis valitseva võõra riigi valitsuse ja selle käsilaste vastu Org. põhiseaduse piires.

Rööbiti sellega enese alalhoid igasuguste vahendite ning meetodite varal mis ei käi vastu põhiseadusele, viimase võimaluseni mistahes olukordades. Lõppsihina näeb VKL ette Eesti Vabariigi taassüüdi uuendatud alustel, millele on rajatud ta põhiline tegevus — kaasa aidata Uue Eesti loomises, samal ajal teades et see nõuab uusi ohvreid lisaks eelmistele. Peale eelnimetatud põhiülesannete omab VKL veel palju ülesandeid, mis kindlasti ei lähe vähese vere ega vaevaga, soodsal välispoliitilisel momendil seab VKL endale ette uued ülesanded, sest töö Isamaapõllul ei lõpe kunagi tõelisele Eestlasele.

Liikmeks astumine

VKL-i võetakse vastu kõiki ausaid isikuid olgu nad «põranda all» või peal s. t. avalikke või end varjavad kodanikke.

Nõutav: Puhas minevik, org-ni põhiseadusest kinnipidamine nii olevikus kui tulevikus, ainuõige maailma-vaade või kindlad eeldused selle omandamiseks. Tulgu ainult need, kes on selleks küpsed, teistsugused langevad oma nõrkuse ohvriks.

Teadku paremad pojad rahva seast: Vaba Eesti näeb paljugi, kuuleb paljugi, peab meele ja ei unusta kunagi neid kes neil rasketel aegadel säilitavad õige ilmavaate ning ulatavad talle oma relvastatud või abistava käe.

VKL ei vaja rahvast — ta vajab inimesi selle sõna kõige paremas mõttes. Teenistus VKL-is on eluaegne!

Ütlesin, et mulle oli kõik selge, jah, kuid see selgus pani mind jahmatama. Esimesel hetkel ei osanud muud teha, kui raamat nagu lippki kiiresti ära peita.

Selgituseks olgu öeldud, et sõjajärgsest ajast alates oli metsas redutavate ja võitlevate meeste kohta käibel kaks terminit — «metsavennad» ja «bandiidid». Esimest kasutas rahvas, teist aga (eba)õiguskaitseorganid (julgeolek, miilits, prokuratuur jne), ametlik propaganda. See sõna öeldi maha ka ülikooli õppetoolidest, tegutses ka Banditismi Vastu Võitlemise osakond.

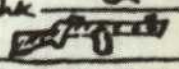

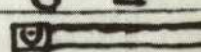
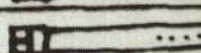

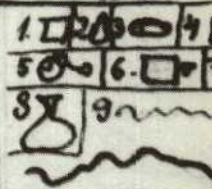
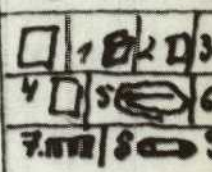
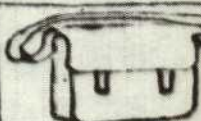
Rahvale püüti selgeks teha, et metsavennad on kuritegelik element, kes tapab, röövib ja vägistab. Enamik kuritegudest, mida organid ei suutnud avastada, kirjutatigi metsavendade arvele, kusjuures rahvas rääkis, et paljude autoriteks olid tegelikult NKVD töötajad ise või neis väeosades teeninud sõdurid.

Rahvas oma suures enamuses arvas aga teisiti — tegu oli inimestega, kes pidid metsa minema kas hirmust repressioonide või mobilisatsiooni ees, paljud aga jätkasid põhimõttelist võitlust stalinliku režiimi vastu. Kõike seda peavad selgitama ajaloolased, kuid minu arusaam metsavendadest ühtis tol ajal enam-vähem rahva arusaamaga.

Hämmastama pani aga mind kui algajat juristi selle võitluse organiseeritus, ideede puhtus ja selgepiirilisus, täielik (eluaegne) andumus nende teenimisele. Põhimõte — võitlus igasuguse võõra võimu vastu — meenutas mulle eestlaste muistset vabadusvõitlust.

Sain veel teise suure üllatuse osaliseks. Ametlikult oli teatatud, et banditism Eestis likvideeriti 1951. a ja igasuguste rahva-vaenlastega on lõpp. Minagi arvasin, et raamat on kirjutatud vahetult enne sõda, kuid vaadates vihikute impressumeid nägin seal aastaarvu III kvartal 1954. a. Tähen-dab, raamat koostati kõige varem 1955. a, st üle kümne aasta peale sõja lõppu. Selleks ajaks olid Eestimaa metsad julgeoleku haar-rangutest mitu korda läbi kammitud ja nende käigus metsavendi gruppide viisi tapetud, üle maa olid käinud mitmed repressiooni-lained ja rahvas ehitas ametlikel andmetel vaat et maapealset paradiisi — kommunismi. Jällegi pani hämmastama raamatu optimistlik toon, kindel usk tulevikku, isegi illegaalselt eksisteeriva sõjakooli olemasolu (?) või kindel kavatsus see lähemas tulevikus organi-seerida jne. Minu arvates kasvab siit raskeim küsimus ajaloolastele, kuidas sellistes tingi-

Kollektorne Põhi-lahingvarustus.

I	Varustuse nimetus	Seisue	kaal	
		kohat	kg/des	
	Püst. pänge PK lastud 32 pd/ps	Eraldi	4	} ehk
	2 tag-mag. + 164 pd/ps - f.	Var-k.	1	
	Püssipänge PK lastud 70 pd/ps	Eraldi	5	}
	2 käsivarasid	Var-k.	1	
	1 KK magasin	" "	2,5	
	Kaarditask: kaardid Pansit Lipp ühes kamm, plütsatett kolmnurk kardin	" "	1	
	Braakel: toas 2 eikun, juhust kalls arv. tahel	" " ehk " kufus	1	
	Sanitaar-pakike	" "	—	
	Sõjapüstol: kolmuni värde ning tagerasaaga ehidaga.	Eraldi	2	
	Hommirikun	Püstol	0.2	
	Viisirikun	Eraldi	0.2	
	Kiiver	Eraldi	1.8	
	Taskuvarustus: 1 Taskuõh 2 kaarasid 3 Taskunuga 4 ket kott 5 Loo, 6 Oma Paag 7. Tasku Lamp, 8 Püst pds - task. 9. Tasku nõuad 10 Tulekinn	var kots chu kaasas		
	Päevikutask: 1 Paevik 2 Alone 3 plütsid 4 Paagal 5 nõel-niit 6 Luua 7 Kamm 8 Vedrunõel	var kots chu kaasas	0.3	
	Isiklikud asjad.	varkohis		
	varustuse kott	Eraldi	1	
		KOKKU	17 kg	

mustes sai nii kaua eksisteerida vastupanuliikumine. Ajaloo ülesanne on selgitada täpse teadusliku analüüsi põhjal välja vastus, kuid ma annaksin siinkohal ka hüpoteetilise seletuse — see ei saanud olla võimalik ilma rahva toetuseta ja võitlejate erilise vaprusel, kangelasmeelela.

Püüdsin ettevaatlikult välja selgitada raamatu päritolu, kuna igasugune viide selle olemasolule oleks võinud kaasa tuua selle toimetamise «õigetesse» organitesse. Saadud andmete põhjal võis järeldada, et see pärineb Umbusi metsades ja rabades tegutsenud grupilt (töenäoliselt grupp «Sakala»).

Veel ootas mind väike üllatus — minu kabinetis oli seinakapist veidi suurem kolikamber, mis oli tõeline relvaladu — paar-kümmend eri tüüpi vintpüssi, need olevat sinna samuti jäänud peale Umbusi grupeeringu likvideerimist. Nende edaspidiseks hoidmiseks aga mul erilist tahtmist ei olnud.

Mõni sõna ka raamatust endast, sest artikli maht ei võimalda enam, selle täpne kirjeldamine aga vajab sõjandus- ja ajaloo-spetsialistide osavõttu. Raamat algab pealkirjaga «Komplekteeritud varustused», kus on koos täpsete nimetuste, hulga, kaalu ja illustreerivate joonistega ära toodud vastavates tabelites kõik järgnev (artikli autor ei muuda originaali autori poolt antud nimetusi — S. R.): «Kollektiivne põhi-Lahinguvarustus», «Salga relvastus tulirelvade osas», «Puhtisiklik varustus väljaspool varustuse kotti», «Isikl. ja kollekt. liikumisvahendid», «Isiklik riidevarustus», «Ühendatud komplektid (Kollekt.)» — siia kuuluvad riide, naha ja kummi parandusriistad, tualettesemete komplekt, relvade puhastuse riistad. Edasi on ära toodud veel «Sanitaari riistade komplekt», «Ravimid», «Tööriistade komplekt», milles on ainuüksi põhitööriistu 48 eri nimetust, puuripeast kuni õmblusmasinani.

Huvitav on «Õppe ja informatsiooni materjalide komplekt», mis koosneb toimikutest-kogumikest, õpperaamatutest, kaartidest ja topograafilistest andmetest ning juhuslikest materjalidest. Selle komplekti raskuseks on planeeritud 10—30 kg ja seda hoiti veekindlalt suletavas piimanõus.

Omaette põnevad on ka riietuskomplektid: 1. maskeerimise komplektid (näiteks kuulusid siia valemantsid, habemed, rukkijahu, vale ninad jne); 2. kartuli toomise komplekt; 3. jalutamise komplekt; 4. küla peal käimise komplekt; 5. naisterahva komplekt; 6. miilitsa komplekt; 7. punaväelase komplekt.

On antud täielik loetelu punkris vaja minevatest toidunõudest ja teistest majapidamistarvetest, kusjuures unustatud ei ole isegi tuhatoose ja hiirelõksu.

Relvastuse ja varustuse osa võib tunduda küll vähemtähtsana võrreldes VLK-i lühikesel ajalooa, kuid selle järgi saab kindlaks teha iga salga võitlusvõime, arvukuse, tegutsesemise laadi ja eesmärgid ning niisuguste andmete pedantselt-sõjaväelaskult täpne esitamine annab tunnistust kõrgel tasemel organiseeritud liikumisest (sõjaväest).

Et VKL oli sõjaväeline organisatsioon, seda kinnitab eriti sõjaväeliste auastmete olemasolu koos sinna juurde kuuluvate pagunite ja teiste eraldusmärkidega. Auastmed olid järgmised: noorem kursant, noorem all-ohvitser, veebel, ohvitseri asetäitja, nooremleitnant, vanemleitnant, kapten, major, kolonel, kindral. Samuti olid vormikuuel ette nähtud ametikoha tunnused, näiteks grupi-üleml (auaste vanemleitnant või kapten) kandis vormikuu krael nelja kuupi. Grupi-pist alamalamsisvad üksused olid rühm ja skalk.

On huvitav, et tähtsaimaks vormikomponendiks (tegelikult 1. järgu tähtsusega iseseisvaks vormiks) oli alumine vöörihm, mille pandal oli Eesti Vabariigi riigivapi kujutis, metallplaatidel väeosa embleem, auastme ja ametikoha tunnused. Selline vormiliik oli eriti rasketes konspiratsioonitingimustes täiesti mõistetav. Vormi juurde kuulus ka kiiver, millel oli vapikujuline rahvusvärvides embleem.

Raamatu viimane sissekanne on sõjakooli (ka sõjakaadeemia) lõpumärgi kujutis, millel on aastaarv 1955.

Enam, kui pooled lehed selles raamatus on tühjad, valged lehed. . . Mis sai edasi. . . ? Kas tuleb meil need lehed täis kirjutada?

Raamat on olnud minu käes varsti 27 aastat (üle poole minu senise eluea). Võin kinnitada, et ma ei peitnud seda: J. Stalini 3. kõide seisib mul raamaturiiulis ja sellega on tutvunud paljud minu sõbrad ja tuttavad, sealhulgas mitmed eesti kirjanikud, ajakirjanikud, ajaloolased, juristid ja teiste elukutsete esindajad. Peab ütleva, mul on olnud head sõbrad ja tuttavad, nad ei ole 27 aasta jooksul teatanud sinna, kuhu vaja. Arvan, et raamat täitis vähesel määral edasi seda osa, milleks ta oli mõeldud.

Oleks väga vajalik ja huvitav teada, kas on elus inimesi, kes teavad selle raamtu loomisest ja saatusest rohkem kui mina? Ka imedesse tuleb uskuda!

Kui palju taolisi dokumente on ENSV Riikliku Julgeolekukomitee arhiivis koos toimikutega, mis selgitavad nende saamis-lugu?

Kas liikumist, mis organiseeris oma tegevuse sellisel tasemel, püstitas rahvusliku sõltumatuse taastamise eesmärgi, saab nimetada bandiidijõuguks või omariiklust taastavaks partisaniliikumiseks?

Kommentaariks

Eesti uumas ajaloos on mitmeid nähtusi-liikumisi, mille nimi on ühelt poolt tuttav igale eestlasele, millest aga teisalt suurt midagi ei teata. Selliste hulka kuulub ka nn metsavendlus, mida nõukogude ajaloolased on seni tavaliselt bandiitluseks või kodanlik-natsionalistluseks terroriks nimetanud. Õigem oleks seda loomulikult määratleda partisaniliikumisena. Sellisel seisukohal on ajalehes «Postipoiss» avaldatud ettekandes ka TRÜ õppejõud H. Lindmäe, kes peab relvastatud vastupanuliikumist täielikult vastavaks rahvusvahelistele õigusnormidele. Otsustava kinnituse saaks see seisukoht juhul, kui ENSV Ülemnõukogu Presiidium võtaks vastu analoogse otsuse Leedu NSV Ülemnõukogu komisjoni avaldusega, millega kuulutati tühistatuks Leedu NSV ühinemine N. Liiduga. Tunnistades Eesti võõra võimu poolt okupeeritaks tuleb tunnistada ka Eesti Vabariigi kodanike võitlus võõrvõimude vastu täiesti õiguspäraseks. See ei saa loomulikult põhjendada naiste-laste mõrvamisi ega teisi kuritegusid. Seejuures tuleb aga ka põhjalikult uurida sellistele metsikustele viinud asjaolusid, julgeolekuorganite jt poolt toimepandud kuritegusid.

Partisanisõda Eesti metsades oli tõepoolest erakordselt pikk. Seda eriti 1941—1944 läbikukkunud nõukogude partisaniliikumise taustal. Viimane teadaolev eesti metsavend tappis end aga 1978. aastal kinnivõtmiskatsel. Partisaniliikumise pikaealisus on rahva suhtumise parimaks näitajaks — kohalike inimeste abita olnuks partisanidel võimatu paari aastatki vastu panna. Nõukogude partisaniliikumise nurjumine tõendab selle teesi õigsust piisava selgusega.

Aktiivse partisanisõja aega on tavaliselt dateeritud aastatesse 1944—1956. Sellest alates ei jätanud vastupanu enam mitte grupid, vaid väike arv üksikvõitlejaid. Eelnevat ajastut võib samuti jagada mitmesse perioodi. Selle viimasesse ossa langeb ka publitseeritava kaustiku tekkeae. Ausalt öeldes pole selle kommenteerimine sugugi kerge ülesanne, sest andmeid toimumust on hetkel, mil olulisemad arhiivid antud küsimuse uurimiseks endiselt suletud, väga vähe.

Pikka aega on eeldatud, et üle-eestilist võitlusorganisatsiooni luua ei õnnestunud. Viimased andmed lubavad siiski väita vastupidist, kuid paraku likvideeriti see Relvastatud Võitluse Liidu nime kandnud organisatsioon juba 1947. aastaks. Edaspidi loeti vastavaid katseid liiga ohtlikuks, mistõttu neid enam ette ei võetud.

Kuid nüüd olukorra juurde Eestis 1950-ndate aastate algul. Hetkeline 1949. aasta

küüditamisele järgnenud tõus oli selleks ajaks muutunud partisaniliikumise agooniaks. Seni metsamassiivide läbikammimisest hoidunud sõjaväeüksused asusid nüüd aktiivselt tegutsema, terror oli vähendanud ka metsavendade oteste toetajate hulka. Tulemuseks oli suuremate gruppide häving aastatel 1951—1953, viimase organiseeritud võitlusalgana likvideeriti 1954. aastal Lõuna-Eestis J. Orroni juhitud «Orroni» grupp.

Paradoксаalsel kombel hakkasid samal ajal eesti vastupanuliikumise vastu huvi tundma lääneriikide luuretalitused, saates siia mitmeid hoolikalt väljaõpetatud agente. Reetmise (ilmselt oli mängus K. Philby käsi) tõttu sattusid need aga kiiresti julgeoleku kätte, 1950ndate aastate algul organiseeriti «vale-metsavendade» liikumine, mille provokatsioonide ohvriks langes palju eestlasi, aga ka lääne luuretalitused.

Kõiki neid tegureid arvestades võimegi teha oletusi selle igal juhul suurimat huvi pakkuva dokumendi kohta. Põhimõtteliselt on siin eelistatavamad kaks varianti. Nimelt võib olla tegemist mõne «üksiku hundi» poolt peetud kavandiga suurejoonelise võitlusorganisatsiooni väljaarendamiseks või julgeolekuorganite poolt ettevalmistatud müstifikatsiooniga. Püüti ju just antud dokumendi loomise ajal jätta muljet hästiorganiseeritud ja ettevalmistatud (sõjakoolid jms) metsavendade liikumisest Eestis. Tavalisele metsavennale polnud sedalaadi dokumendi koostamisest mingit tulu, otse vastupidi, ta kujutas endast reaalselt ohtu. Kõigele lisaks on antud instruksioonis toodud varustuse (relvastus, vorm, ravimid, tuellettarbed) vahe metsavendade reaalse olukorraga neil päevil sedavõrd suur, et iga vähegi reaalselt asjale vaatav «metsamees» oleks sellise varustuse nimekirja koostajat lihtsalt hulluks pidanud. Hull ei tundu antud dokumendi koostaja siiski olevat — selleks on tal liiga head teadmised partisanisõjast ja selles praktiliselt vajaminevatest esemetest (miilitsa vorm, punaarmeeelase vorm jms). Igal juhul viib antud instruksiooni ja tegelikkuse vahel haigutav kuristik mõttele müstifikatsioonist.

Võimalik on loomulikult ka teine variant: see on kas üksiku legaalse omandanud soome armees teeninu või siis mõne väikese Umbusi ümbruses säilinud metsavendade grupi liikme tulevikuplaan tõelise võitlusorganisatsiooni ülesehitamisest. Sest ei Soomes moodustatud saksavastastest liikumistest ega «Võsaküttide Liidust Eestis» pole paraku midagi teada, kuigi tõsisemast organisatsioonist eesti ohvitseride seas oleks ilmselt mingil tasandil andmed olemas.

Igal juhul on tegemist ülihuvitava leiuga, mille salapära huvi tema vastu aina suuren-

dab. Täpse vastuse andmiseks tuleks põhjalikult uurida Umbusi metsavendade liikumise ajalugu, koguda andmeid Soomes viibinud

estlastelt, mis aga peaasi, pääseda ligi vastavatele arhiividokumentidele. Peaks meil ju õigus olema omaenda ajaloole ligi pääseda!
Mart Laar

STASYS ŠALKAUSKIS

STASYS ŠALKAUSKIS
(1886—1941)

Viimasel aastal on Leedus taas üle pika aja ausse tõstetud kultuurifilosoof Stasys Šalkauskis.

Stasys Šalkauskis rajas leedu kultuuri-filosoofia koolkonna, mille kõige eredamateks esindajateks peetakse teda ennast ja 1987. aastal Chicagos surnud Antanas Maceinat. Ta lõi oma filosoofilise süsteemi, toetudes kolmele põhiprintsiibile: rahvuslikkus, kato-liiklus ja intelligentsus.

S. Šalkauskis lõpetas Moskva ülikooli õigusteaduskonna ja suunati tööle Turkes-tani. Seal kirjutas ta oma esimese, aga lõpetamata jäänud teose «Religioon ja kultuur», tänu millele sai stipendiumi õppimiseks Fribourg'i ülikoolis. Siin astus ta kontakti teiste leedulastega ja nii moodustus rahvuslik intelligentide ühing «Lithuania». Samal ajal kirjutas ja avaldas Šalkauskis töö «Sur les Confins de Deux Mondes» («Kahe ilma piiril»), kus ta analüüsis Leedu kohta maailmas ja tõstatas hüpoteesi, et leedu rahvuse ajalooliseks kutsumuseks on Ida ja Lääne tsivilisatsioonide süntees. 1920. aastal kaitses ta dissertatsiooni teemal «L'Amé de Monde dans la philosophie de Vladimir Solovjov» («Maailma vaim Vladimir Solovjovi filosoofias»).

Tegelikult on nendes kahes töös ja seltsi «Lithuania» tegevuses paigas juba Stasys Šalkauskise edasise elu põhisuunad. Kogu

oma filosoofilise süsteemi loob ta nõnda, et see on ka katoliikliku noorteorganisatsiooni «Ateitis» ideoloogiks. Kui aga arvestame, et sellel noorteorganisatsioonil oli määratu mõju leedu haritlaskonna kujunemisele (vt A. K o k k. Leedu intelligents enne ja nüüd. «Ülikool» 1989, nr 2), siis mõistame ka Stasys Šalkauskise olulisust Leedu kultuurile.

1922. aastal avatud Kaunase ülikoolis luges Stasys Šalkauskis kultuurifilosoofiat, gnoseoloogiat, loogikat, esteetikat, pedagoogikat ja teadusliku töö metodoloogiat. Tema loenguid külastas alati ka Kaunase avalikkus. Šalkauskise arvates oli pedagoogika filosoofia praktiline pool ja nii kirjutas ta lisaks otse-sele akadeemilisele tööle mitu põhjapanevat pedagoogika-alast teost.

1933. aastal sai Stasys Šalkauskis Leedu Katoliku Teaduste Akadeemia akadeemikuks ja 1939. aastal selle presidendiks. 1939. aasta sügissemestrist oli ta ka Kaunase ülikooli rektor. 1940. aasta suvel jäi tööta ning 1941. aastal suri loomulikku surma.

Siin esitatud loeng «Tõeline patriotism ja selle avaldumise vormid» on Šalkauskisele tüüpiline. Selliseid pidas ta paar korda aastas, esitades neis mõne osa oma veel lõplikult valmimata töödest.

Ajaloolisest taustast vast niipalju, et 1922. aastal oli Entente'i Kõrgem Nõukogu lõplikult kinnitanud Vilniuse linna ja selle piirkonna Poolale kuuluvaks. Leedu konstitutsioonis seisib aga kirjas, et Leedu Vabariigi pealinn on Vilnius. Siit siis ka nii valulik suhtumine poolakatesse.

Loengutekst on esitatud lühendatud kujul.

Aavo Kokk

TÕELISEST PATRIOTISMIST

Avalik loeng 12. märtsil 1923 Leedu Ülikoolis Kaunases.

Sissejuhatus: Vajadus võidelda natsionalismiohu vastu.

I. Tõelise patriotismi tunnused.

1. Rahvusliku individuaalsuse armastus.
2. Moraalse vägevuse ihalemine oma rahvale.
3. Rahvusliku individuaalsuse vormi ühendamine üldise sisuga.

II Tõelise patriotismi avaldumisvormid.

1. Patriotism kui isiku enesetäiustamise stiimul.
2. Patriotism kui rahva kultuurilise progressi tegur.
2. Patriotism kui alus mõistlikule kooseksisteerimisele teiste rahvastega.
4. Patriotism kui rahva läbi isiku ja inimkonna ühendaja.

Lõppsõna: Maailma juhtimise õiguslik moodus.

Viimasel ajal võib üha sagedamini märgata, et naasev agressiivne natsionalismi laine aina tugevneb. Täissõõnud sõja-võitnute apetiit, rahvusvahelise bolševismi vead ja rasked olud, mis ebateadlike masside silmis on kompromiteerinud rahumeelselt häälestatud inimeste tegevust, — kõik see on tugevdanud natsionalismi, mis pärast seda, kui fašistlikku ülestõusu Itaalias kroonis edu, on hakanud unistama isegi diktatuurist. Agressiivsele natsionalistlikule reaktsioonile on iseloomulik, et ta käib kergekäeliselt ümber konstitutsiooniliste ja parlamentaarsete garantiidega ning üritab oma vastaseid lüüa relvaga, mis tagas bolševikele edu Venemaal. Aga just seepärast, et natsionalistlik fašism ja kosmopolitne bolševism astuvad välja demokraatliku korra aluste vastu, ei saa kainelt mõtlemaid inimestel olla kahtlust, et praegu ei saa ei ühe ega teise edu olla reaalne ja püsiv ja et nii üks kui teine pälvib ajaloo hukkamõistu.

Leedus on fašism leidnud samasugust vastukaja nagu mujalgi. See tõsiasi annab meile hea juhuse vaevata end küsimusega, kas meie rahvusliku elu suunitluses on kõik korras; kas me reaalse elu ahvatlustega kokku puutudes mõistame, kuidas peame käituma ja kuidas võitlema pimedade rahvusliku temperamendiga. Sellisel ajal tuleb eriti huvitada tõelise patriotismi printsiipidest, et neid tundes oleks võimalik otsustada rahvusliku elu olemuslike ilmingute üle ja valida sobilik tee rahvuslikuks tegevuseks. Seepärast pühendan selle kõne patriotismi printsiipide lahtimõtestamisele, lootes sellega kergendada meie ühiskonna enesekaitset ilmingute eest,

mis määraksid meie rahvuslikku südametunustust natsionalistlike sammudega.

I

Patriotismi mõiste on tihedalt seotud rahvuse mõistega. Sestap tuleb esmalt öelda paar sõna viimase kohta. Formaalselt on rahvus inimmass, mis üldisel koond- ehk kollektiivsel alusel on liidetud individuaalseks vormiks. Tõtt-õelda moodustab iga selts, iga ühiskond nii või teisiti omamoodi koond-indiviidi. Ent rääkides rahvusest, mille individuaalsust väljendatakse selle rahva nimega, peetakse silmas kõrgemat ja väärtuslikumat koondindividuaalsuse liiki, mis iseenesest ja alati moodustub ümber indiviidi ja mis laseb inimese individuaalsusel avalikult eksisteerida ja aktiivselt väljenduda. Rahvuslik individuaalsus on justkui projektsioon, mille inimindividuaalsus joonistab välja avalikkuses. Nii etniline temperament, keel, kombed, ühiskondlik kord kui riik — kõik need võivad olla rahvusliku individuaalsuse tunnusteks, ent rahvuslik individuaalsus ei lakka veel olemast, kui mõni nendest tunnustest puudub. Mida vähem tunnuseid rahvuslikul individuaalsusel on, seda ebaselgem ta on, samuti nagu üksikinimese individuaalsus, mis võib olla selgem ja segasem.

Nõnda, patriotism on rahvusliku individuaalsuse armastus. See, mis indiviidile on enesearmastus, on rahvusele patriotism, või teisiti öeldes, patriotism on isiku enesearmastuse projektsioon, mis joonistub välja avalikkuses; veel lühemalt — patriotism on rahvuslik enesearmastus. Igasugune enesearmastus õigustab iseenesest oma olemasolu. Seepärast märgivad psühholoogid õigesti, et patriotismi ja tema objekti vahel ei ole põhjuslikku seost ning otsest proportsiooni: rahvast ei armastata mitte seepärast, et on suur, ilus ja võimas, vaid eelkõige seepärast, et ta on oma, et ta on õnnetu, et teda solvatakse, vahel isegi seepärast, et ta on rõhutud.

Rahvuste ajaloos on palju kurbi näiteid olukorrast, millises oli meie rahvas enne rahvuslikku ärkamist. Aga vaevalt tõstnud oma nõrkadele õlgadele raske ajaloolise mineviku, muutus ta igas suhtes elujuliseks. Tema rahvuslik individuaalsus, moonutatud ja killustatud võõrastest mõjudest ning vägivallast, ei saanud kiidelda ei eneseteadvuse, sõltumatuse ega vägevusega. Ja ikkagi leidis inimesi, kes patriotismist toetatuina alustasid austusväärset võitlust rahvuse olemasolu, tema vabastamise eest. Ja selleks sammuks piisas kahest patriotismi alusprintsiibist: esiteks, igal rahvuslikul indiviidil on

õigus eksisteerida teistega võrdselt ja teiseks, iga indiviidi esimene sünnipärane ja seepärast ka eriline rahvusliku individuaalsuse seadus on enesearmastus.

Patriotismi ehk rahvusliku individuaalsuse armastust tuleb ühelt poolt eristada isamaa-armastusest laias tähenduses ja teiselt poolt riiklikust eneseteadvusest. Isamaad ehk sünnimaad võivad armastada ka inimesed, kes eriti väljapaistval moel ei armasta selle maa rahvast. Sünnimaa-armastus võib ühtida kohaliku riikliku eneseteadvusega, kuid sealäbi ei muutu ta veel patriotismiks. Näiteks võib poolastunud leedulane armastada Leedut kui oma sünnimaad ja nimetada end arusaamatuse tõttu Leedu patrioodiks, samal ajal kui tema eelisvalik ehk eriline sümpaatia kuulub Poola riigile ja natsioonile. Leedus aklimatiseerunud juut võib armastada oma sünnimaad Leedut ja ühtlasi olla teadlik Leedu riigi kodanik, samal ajal kui tema rahvuslik patriotism seob teda juudi rahvusliku individuaalsusega. Leedus elav leedulane ühendab sünnimaa-armastuse, riikliku eneseteadvuse ja rahvusliku individuaalsuse armastuse üheks täiuslikuks patriotismitundeks. Esimese juhtumi üldaluseks oli sünnimaa-armastus, teisel juhul sünnimaa ja riigi armastus ning vaid kolmandal juhul sünnimaa, riigi ja rahvuse armastus. Patriotism oma tõelises tähenduses avaldub vaid kolmandal juhul.

Niisi on patriotism olemuselt rahvusliku individuaalsuse armastus, mis sageli ühtib oma maa ja riigi armastusega. Armastus on see üldmõiste, mille alla patriotism kuulub ja mille üldisi omadusi ta endas kannab. Aga kui palju arusaamatusi seostub selle nimetusega, kui palju erinevate inimeste hingeilminguid peitub selle mõiste taga, kui paljusid kuritegusid õigustatakse selle sõnaga! Ja kõik seepärast, et inimesed loevad armastust kiiduväärt vooruseks isegi siis, kui see muutub isenda karikatuuriks. Olgu näiteks ema armastus oma laste vastu. Kas me ei näe sageli, kuidas eneseohverduse ja eneseandmise akt muutub pimedaks instinktiks, mis on emale nõrkuseks ja millel on lastele õnnetud tagajärjed? Ja see, mida mõnikord nimetame enesearmastuseks, on väga sarnane egoismile, mis toodab lastes vaid samasugust egoismi ja pimedaid instinkte. Kõige selle kohta on Šveitsi pedagoog E. Devaud õigesti öelnud, et «on armastust, mis hukutab, ja on kannatlikku ja võimsat armastust, mis päästab».

Milles siis seisneb erinevus tõelise ja ebatõelise patriotismi vahel?

Näib, et rahvuslikus enesearmastuses nagu igas teiseski armastuses on elemente, mida

võib nimetada vägevuse ihaluseks. Midagi armastades püüeldakse, et armastuse aine oleks hea, ilus, jaunis, ühesõnaga — vägev. See ihalus on alati õigustatud, kuna selle kadudes muutub armastus instinktiks. Kui armastus põhineb ihalusel osutatud tähenduses, siis armastatakse armastuse objektis eelkõige ideaaltüüpi, teisiti öeldes, asja ei armastata mitte sellisena, nagu ta on, vaid sellisena, nagu ta peaks olema. Vaid selline armastus saab sündida mõistlikult, seda enam, et juba oma olemuselt on ta täiustumise tegur. Kui Püha Monika tundis muret oma poja, hilisema Püha Augustinuse kõlblusetu elu pärast, siis öeldi talle, et selliste pisarate juures ei saa ta poeg hukka minna. Tähendab, moraalses atmosfääris, milles Püha Augustinus elas oma elu esimesel etapil, oli ema armastus talle päästvaks teguriks, või Ernest Hello sõnadega öeldes — tõeline armastus õilistab. Kuid mis saanuks Pühast Augustinusest, kui ema armastanuks teda sellisena, nagu ta oli, ja ihaldanuks talle teistsugust vägevust, nimelt varanduse ohtrust ja pinna-pealse elu mõnuseid?

Samuti on ka rahvusliku enesearmastusega ehk patriotismiga. Kui patriotism on seotud õigesti mõistetud vägevuse ihalemisega oma rahvale, siis see ergutab ja värskendab teda. Kui ta on seotud halvasti mõistetud vägevuse ihalemisega, siis see alandab ja hukutab ta. Rahvuse vägevusest saadakse valesti aru, kui see taandatakse materiaalsele ja füüsilisele vägevusele, piiramatule ja õigustamatule laienemisele. Rahva vägevusel on nii sisemised kui välised piirid: ühelt poolt ei kohusta rahva materiaalne vägevus teda kõrgkultuuriga võrreldes eba-proportsionaalselt kasvama ja lämmatama viimase arengut ja laienedes ei pea ta haavama teiste rahvaste materiaalseid, poliitilisi ja kultuurilisi õigusi. Samal ajal annab rahvuste ajalugu tunnistust, et need, kes nimetavad end patriootideks, ihalevad oma rahvale eelkõige materiaalselt vägevust ja püüavad seda vägevust arendada õigustatud ja õigustamata vahenditega. See on imperialismi allikas, see on ka nende õnnetuste läte, mis suurenevad kooskõlas rahva vägevuse kasvuga! Ja kõik need natsionalistid, šovinistid, imperialistid, kes sooviksid hoida patriotismi oma monopolina, ei ole tegelikult mitte ainult inimkonna, vaid ka oma rahva timukad ja seda isegi palju varem, kui jõuaksid tulla vaenlased kõrvalt ja torgata rahva südamesse tõelise mõõga.

Õeldes, et patriotism on rahvuslik oma individuaalsuse armastus, rõhutatakse patriotismi formaalset poolt; kui aga öeldakse, et tõeline patriotism põhineb õigesti mõistetud vägevuse ihalemisel oma rahvale, saab sel-

geks patriotismi olemuslik sisu. Võttes ükskõik millise elava rahva näeme, et selle täiusliku rahvuse moodustavad nii koondelu individuaalne vorm kui ka too sisu, mis seda vormi täidab. Sisuta jääb vorm tegelikult tüh-jaks, sisu ilma vormita on abstraktsioon, millel pole midagi ühist reaalse eluga. Vaid nende kahe ühendamine elava rahva kujus loob selle, mille kohta me kasutame nime-tust — täiuslik rahvuslikkus.

Pole raske märgata, et rahva tõeliselt kultuurilise progressi käigus muutub rahvus-likkuse sisu kord-korralt üldisemaks vastavalt sellele, kuidas tema vorm muutub aina individuaalsemaks. Rahva kultuurilise progres-si suund näitab, et täiuslik natsioon peab endas ühendama vormi igakülgse indivi-duaalsuse ja sisu täiusliku üldisuse. See-pärast ühendavad inimkonna suurimad gee-niused, kes on alati rahvuste kultuuri väljendajad, oma loomingu rahvusliku indivi-duaalse vormi inimvaimu üldise sisuga. Homeros, Platon, Dante, Goethe, Dosto-jevski ja kõik teised inimkonna suurimad geeniused väljendusid ses kindlas keeles, ses kindlas rahvuslikus temperamendis, neis kombeis, neis kindlais asjaoludes, ühesõnaga ses kindlas rahvuslikus vormis, mis moodus-tab nende konkreetse eksisteerimise vormi. Kuid sellest, mis neis on inimlikku ja igavest, moodustub nende loomingu sügav sisu, mis inimlikuna on ühtlasi üldine. Ilma rahvusliku individuaalsuse puuduks geeniustel side eluga, ilma üldise sisuta kaotavad geeniused inimvaimu laiuse. Seepärast on kosmo-poliit, kes hindab vaid rahva sisu ja ei tunnus-ta õigust rahvuslikule individuaalsusele, värvitu inimene ja ei moodusta elavat inim-müüri, samal ajal kui natsionalist, kes seda rahvuslikkuse vormi peab ülemaks sisust, on lihtsalt piiratud indiviid, kes pole suuteline rahvusliku vormi läbi nägema üldise sisu vaja-likkust.

Rahvuse vorm on vaid märk, mis peab väljendama inimvaimu üldist, individuaalne rahvusvorm pole mitte omaette eesmärk, vaid ainult vahend üldise sisu avamiseks rahva elus.

Seepärast teadkem, et kui luuakse rahvus-lik tegevusprogramm, mis teeb rahvusest eesmärgi ja ei seosta seda positiivse sisuga, siis on see tehtud vaimu kitsusest ja mada-lusest, mis on olemuslik natsionalistidele.

Patriotismi tähendus rahvale sõltub sellest, kuidas see avaldub rahvusliku tsivilisatsiooni loomingu. Teadlikul patrioodil võib kõrge-male intellektuaalsele kultuurile olla määrav mõju, kuigi rahvuslik tsivilisatsioon moodus-tub vaid koos rahvakultuuriga. Rahvakultuur, olles kollektiivne sünnitus, loob iseseisvalt

võimalikult individuaalse rahvusliku vormi. Nii on näiteks moodustunud rahva keel. Kõrgem intellektuaalne kultuur, olles harit-laskonna sünnitus, loob võimalikult iseseisvate üksikisikute jõupingutustega üldise rahvusliku sisu. Nii näiteks on valminud suurimate rahvuslike geeniuste teosed, mis alatiseks jäävad inimhinge üldisteks mälestusmär-kideks.

Nõnda kannab individuaalse rahvusliku vormi ja üldise sisu ühendanud tõeline patriotism endas demokraatia ja progressi algeid. Õeldust võis märgata, et rahvusliku tsivilisatsiooni loomine on oma olemuselt demokraatlik protsess, kuna ta nõuab rahva-loomingu ja haritlaskonna individuaalse loo-mingu liitmist ühe solidaarse eesmärgi tar-vis — täiusliku rahvusliku tsivilisatsiooni loomiseks, mis hõlmaks nii rahva kui haritlaskonna kultuuri. Sel moel on rahvuslik tsivilisatsioon alus, kus avaldub rahva demokraatlik hoiak ning kollektiivsete ja indivi-duaalsete jõupingutuste solidaarsus. Tõeline patriotism ja demokraatia kui kollektivismi ja individualismi süntees on teineteisega ole-muslikult seotud.

Samuti pole raske tõestada, et samasu-gune seos on ka tõelise patriotismi ja progres-siivsuse vahel. Rahvusearmastus, nagu õel-dud, ühendab individuaalse rahvusliku vormi üldise sisuga ning selle alusel otsustatakse rahva väärtuse üle. Rahvust piiritlev vorm, s.o keel, etniline temperament, ühiskondlik kord, tavad jne, väljendab seda, mis rahvuse elus on olnud ja on. Rahvuse sisu kui piiritlematu ja mitte kunagi rangelt haaratav tegutseb vastavalt sellele, mis peaks olema.

Vaid rahvuse vormi armastamine tähend-daks koos natsionalistidega rahvusest eba-jumala tegemist. Vaid rahvuse sisu armasta-mine tähendaks koos kosmopoliitidega reaalselt elust lahtikistud idee platoonilist armastamist. Samal ajal peavad patriotismis liituma rahvuse individuaalse vormi ja üldise sisu armastus. Armastades rahvuse individuaalset vormi armastame es-majoones seda, mis on juba olnud, s.o oma minevikku, ja võib-olla mitte vähem ka seda, milles me praegu oleme, s.o tänapäeva. Armastades rahvuse vaimset sisu armastame esmajoones seda, mis peaks olema, s. o oma tulevikku

Natsionalist, kes esmajoones armastab rahvuse vormi, armastab kõige rohkem seda, mis olnud ja on, ning on oma olemuselt seepärast konservatiiv. Kosmopoliit, kes armastab vaid elust lahtikistud rahva sisu, armastab kõige rohkem seda, mis peaks olema, kuid ei seosta-seda minevikuprotsessidega ja on seetõttu sunnitud minema pahupidiprogressi ehk uto-

pismi teed. Tõeline patriotism lepib need kaks hoiakut, ühendab mineviku positiivsed traditsioonid kindla valmidusega minna kõrvalekaldumatult ja järjekindlalt reaalse progressi teed ideaali poole.

Patrioot peab mõistma, et võitlus oma rahva tõelise edasiarenemise eest ei tähenda mitte viljatut ja kõrki abstraktsiooni ning raevukat kriitikat oma ühiskonna suhtes, vaid positiivset loomingu, mis peab tõstma rahva vaimset väärtust. Seepärast patustavad need, kes oma opositiooni rahva praeguse seisundi suhtes avaldavad vaid negatiivsel moel, nii tõelise patriotismi kui ka tõelise progressiivsuse vastu.

Tõelisel patrioodil on oma rahva ees veel üks ülesanne: ta peab hoolitsema oma rahva kutsumuse eest. Iga rahvast võib arendada lõputult, kuna rahvaste vaimsed võimalused pole piiratud. Ent etniline loomus, geograafiline asend, rahvusliku ajaloo kulg tekitavad rahvas kalduvuse, mis kergendab teatavate võimaluste realiseerimist. Rahva kultuuriline meeoleolu on tema kutsumus, mis peab teostuma kui ideaaltüüp läbi patriootlike jõupingutuste. Rahva kutsumus loobki tema kultuurilise progressi ainuülesande. Näiteks on leedu rahval oma kultuuriline kutsumus, mis tuleneb tema etnilisest temperamendist, geograafilisest asendist Euroopas ida ja lääne vahel ning eriti tema ajaloo kulust, kus on põimunud kahe maailma tsivilisatsioonid.

Kolmas küsimus — millised suhted peab tõeline patrioot seadma rahvaste vahele, on andnud ja annab põhjust erinevateks arusaamadeks. Rääkida praeguste erutavate rahvustunnete ajal tõelise patriotismi kohustus- test tähendab rääkida asjadest, mis enamikule inimestest on arusaamatud. Ja tõepoolest, kas ei tekita hämmastust väide, et tõeline patrioot on kohustatud armastama iga teist rahvast kui enda oma?

Kuid meenutagem esmalt, et rahvas on kollektiivne ehk ühendindiviid ja tal on väga tähendusriikas analoogia üksikindiviidiga. Rahvus on rahvale sama, mis individuaalsus indiviidile, ning isegi rahva individuaalsus pole midagi muud, kui isiku individuaalsuse projektsioon avalikkuses. Edasi võisime näha, et see, mis isikule on enesearmastus, on rahvale patriotism. Tõeline enesearmastus on ideaaltüüpi armastus, mis on seotud kohustusega seda elus ja tegevuses realiseerida. Vastavalt sellele on patriotism oma rahva ideaaltüüpi armastus, mis on seotud kohustusega realiseerida seda ideaaltüüpi rahvuslikus elus ja tegevuses. Seda analoogiat edasi arendades saame sama normi ühelt poolt üksikisikute ja teisalt üksikrahvaste vaheliseks suhtlemiseks. On ju selge, et kõik üksik-

isikud kasutavad ühesuguseid moraalseid õigusi. Nõnda on aga isik inimhinge üldise sisu väljendaja ja sellisena on tal võrdsed moraalsed õigused ükskõik millise teise isikuga. Siit tuleneb iga isiku moraalne kohustus armastada oma ligimest kui iseennast. Sarnaselt sellega on iga rahvus ühendindividuaalsus, ta väljendab samamoodi inimkonna üldist sisu ja seepärast on tal võrdsed moraalsed õigused ükskõik millise teise rahvusliku individuaalsusega. Sellest tuleneb iga patrioodi moraalne kohustus armastada kõiki teisi rahvaid kui enda oma.

See mõistagi ei tähenda veel, et ühe rahva patrioot peab ühtlasi olema ka teiste rahvaste patrioot. Patriotism, nagu öeldud, on eranditult oma rahva armastus, selle teatav eelistus, samuti nagu enesearmastus on eranditult enda armastus. Öeldes, et inimene peab armastama oma ligimest nii nagu iseennast ja patrioot peab armastama teist rahvast nagu enda oma, ei saa rääkida mitte faktilisest ega psühholoogiast, vaid moraalsest ühetalulisest.

Kohustus armastada teist rahvast nagu enda oma on täiesti lepitav isiku sünnipärase õigusega kaitsta oma rahva individuaalsust ja teha seda kõigi õiguslike vahenditega. Viimasel ajal suure katastroofi põhjustanud eksimine kohustuse vastu armastada teist rahvast on tuntud imperialismi nime all. Võitlus nii oma rahva kui teiste rahvaste imperialismiga ei ole mitte ainult iga tõelise patrioodi õigus, vaid ka kohustus. Kuid mõistagi ei tohi see igati põhjendatud võitlus kuidagi õigustada teiste rahvaste, ka vaenlase vihkamist. Isegi rahvast, kellega sõditakse enesekaitse tõttu, tuleb armastada kui oma, s.o armastada tema ideaaltüüpi ja ihaleda talle seda moraalselt vägevust, mis realiseeriks ideaaltüüpi tegelikkuses. Kuid just tolle rahva imperialism on tegur, mis ei lase tema ideaaltüübil tegelikkuses realiseeruda ja millega tuleb võidelda nii oma rahvuse kaitseks kui agressiivse rahva teadvuse ärkamise nimel.

Meile on näiteks Poola, kelle imperialismi läbi oleme olnud sunnitud valusalt kannatama kogu meie taasaadud sõltumatus eja. Oma ajaloolises minevikus on Poola elanud ja laienenud ka nende rahvaste arvel, kes tahes või tahtmata on sattunud tema poliitilisse või kultuurilisse orbiiti. Kuid nähes, kuidas läbi tema annavad iseenesest sõbraliku, aga talle ähvardava käe sakslased ja venelased, ei saa olla kahtlust, et Poolal ei tule mitte ainult loobuda sellest, mis ta õigustamatult on omandanud, vaid ta peab ka rängalt oma vea eest maksma sellega, mis tõesti talle kuulub. Ühesõnaga, Poola läheb vääramatult katastroofi poole. Ma ei oleta siin selle katastroofi vormi ja suurust, sedastan vaid tema tulekut.

Kas meie, olles tõelised patrioodid, võime rõõmustada, kui see katastroof on juba sündinud tõsiasi? Mõistagi mitte. Nii nagu me praegu kahetseme, et poola rahvas on kõrvale pööranud oma ideaaltüübist, nii peame siis kahetsema, et on solvatud tema tõelisi õigusi.

Siinkohal pole liiast läbi arutada vähemusrahvus küsimus, mis praegusel ajal on eriti aktuaalne. Rahvusvähemuse moodustavad isikud, kes on maa alalised elanikud ja riigikodanikud, sõltumata seejuures riigikodanike enamuse rahvusest. Rahvusvähemusest ei saa rääkida riigis, mis oma loomult ei ole rahvuslik, sest sellest puudub üks või teine põhirahvus. Selliseid riike nimetatakse enamasti segaisamaadeks (*patries mixtes*), mille puhtaimaks näiteks sobib Šveits. Leedu riigi (millele rahvusliku iseloomu annab leedu põhirahvus) tähtsaimate rahvusvähemuste hulka kuuluvad juudid ja poolakad ehk õigemini öeldes poolastunud leedulased. Leedulaste suhted nende gruppidega, mis viimasel ajal on teravnenud, ongi teinud rahvusvähemuse probleemi meil aktuaalseks. Millise seisukoha peab selles küsimuses võtma tõeline patrioot?

Rahvus, nagu teame, on ühiskondliku indiviidi väljendumise vorm ja seepärast peame indiviidi austades austama ka talle sünnipäraselt kaasnevat vormi. Ühesõnaga, isiku rahvus on tema individuaalsuse võõrandamatu õigus. Ükskõik kelle suhtes assimilatsioonipoliitikat teostatakse, patrioodile tähendab see rahvuse eluõiguse rikkumist. Tõelise patriotismiga ei ole aga ühitatav ükski moraalne eksimus. Rahvusvähemuse eriolkord pole mitte ainult printsipiaalselt õigustamatu, vaid nagu selgesti on näidanud ajalugu, see on kahjulik nii rahvusvähemusele endale kui ka põhirahvusele just seepärast, et igasugune õigustamatu vägivald demoraliseerib nii seda, keda solvatakse, kui ka seda, kes solvab, viimast isegi rohkem.

Mõistagi ei saa eitada, et mõnikord on rahvusvähemuste hoiak kahjulik nii riigile, mille juurde neil tuleb kuuluda, kui põhirahvusele. Aga seni, kuni nad ei astu põhi-seadusevastaseid ja seadusega keelatud riigivastaseid samme, ei tohi nende vastu kasutada mitte mingisuguseid sunnivahendeid. Me elame ajal, kus õigusteatus on välja tõõtanud ja põhimõtteliselt ära kaitsnud õigusriigi kontseptsiooni, mis poliitilise täidesaatva võimu suva vastu on seadnud konstitutsiooniliselt garanteeritud õiguslikkuse. Selle ühiskonna arusaamise järgi lubatakse inimesel teatavaks kindlais piires vabalt teostada ja teda ei karistata moraalsete eksimuste eest. Selliste mittekarietatavate üleastumiste hulka kuuluvad ka oma rahvuse ehk patrio-

tismivastased eksisammud, kuna need ei häiri otseselt riigi aluseid. Seda vähem saab juriidilisi repressioone kasutada põhiseaduse suhtes kahjulikult tegutsenud rahvusvähemuse vastu. Mõistagi ei tähenda see, et rahvusvähemuste selliste seisukohtadega ei oleks vaja võidelda; ent see peab olema võitlus kultuuriliste vahenditega võrdsete õiguste tingimustes. Tõeline patrioot, kes mõistab ausa võitluse olemust, ei nõua oma võimudelt kunagi vastase köitmist ja pikali panemist, et teda siis brutaalselt jalaga lüüa. Tema võitleb rahvusvähemuste kahjulike seisukohtadega kõigi seaduslike vahenditega, mitte väljudes seejuures otstarbekuse piirest, s.o mitte nõudes nende poliitiliste õiguste kitsendamist, et mitte teha võimatuks tulevast head kooselu.

Vähemuse küsimus komplitseerub tunduvalt, kui rahvusvähemuse moodustavad ajaloo jooksul põhirahvusest väljalangenud elemendid, kes ka võitluses mõne agressiivse rahvaga on põhirahvusele vaenulikud. Sarnane juhtum on meil Leedus, kus poola vähemuse moodustavad suures enamuses poolastunud leedulased. Leedu ajaloost võime kergesti taibata, et ühiskonna poolastunud kõrgkihid on mänginud õnnetut rolli, nad ei ole leedu rahvale andnud kõrgemat intellektuaalset kultuuri, nad on olnud rahvuslikult individuaalse vormiga riigi ebapüsivuse põhjuseks, oma ebademokraatliku sotsiaalpoliitikaga on nad tublisti õnestanud maa majanduselu, seni on nad olnud segavaks teguriks meie rahvuslikul kultuurilis-poliitilisel taassünnil. Ja isegi oma olemasoluga on nad faktiliseks toeks poola rahva agressiivsele tungile Leedusse, rääkimata sellest, et nad sellele tungile mitte ainult kaasa ei tunne, vaid ka aktiivselt kaasa aitavad.

Iseneenestmõista on selliste vähemusrahvuste suhtes keerukam teostada õiguslikku liini, pole raske austada poola rahvust poolakas, kuid palju raskem on austada poola rahvust poolastunud leedulases. Tehes koostööd nende eksinud vendadega on leedu patriootidel väga raske vabaneda teatavast eetilisest eneseimetlusest, mis tekib seda mõttetut renegatsiooni ja äraandmist vaadates. Kuid siin peame arvestama kahe asjaolu: isikuvabaduse ja patriotismi olemust.

Rahvuslike õiguste moraalne kaitse toetub sellele, et ta on elava isiku õiguste laiendus avalikkuses. Siin on aluseks elava isiku võõrandamatu õigus avaldada end avalikkuses sellisel moel, nagu talle sobib, ja teha koostööd inimestega, kellega tal on midagi ühist, mõistagi juhul, kui see avaldumise ja koondumise laad ei ole suunatud riikliku ehk avaliku korra aluste vastu ja pole seepärast seadusega keelatud. Samal ajal ei ole näiteks

moraalne patustamine oma rahvuslike kohustuste vastu juriidiliste repressiivsete vahenditega karistatav, kuna isiku individuaalsete vabaduste õigus kaalub üles rahva moraalse õiguse nõuda oma liikmeilt patriotismi. Seepärast ei saa õigustada mingeid juriidilisi repressioone meie ümberrahvastunud elementide suhtes, kuna neid ei süüdistata üldiste seaduste alusel karistatavates pattudes.

Peale selle on vaja mõista, et sellisel juhtumil pole juriidilised repressioonid mitte ainult juriidilisel õigustamatud, vaid ka faktiliselt sihitud ja isegi ekslikud. Natsionalistid aga ei mõista kunagi seda lihtsat tõe, kuna nad ei suuda tabada tõelise patriotismi olemust.

Viimasel ajal on taas kerkinud pime natsionalismilaine ning on sümptomaatiline, et sellega kaasneb kergekäeline ümberkäimine konstitutsiooniliste ja parlamentaarsete garantiidega. Selle liikumise nimi on kõigile hästi tuntud — fašism. Ta haarab kaasa printsipiaalses suhtes vähese eneseteadvusega, ent aktiivsed inimesed ja tõukab nad rahvusliku diktatuuri kampaaniale. Nagu bolševikudki astuvad fašistid välja demokraatliku korra aluste vastu ja seepärast ei saa kainelt mõtleval inimestel olla kahtlust, et sellega valmistatakse ette ajaloo hukkamõistu.

Kultuuriline looming on see, mis kõige paremini soomustab rahva tema võitluses vaenlasega ja eriti just kahjulikult häälestatud rahvusvähemustega. Igaüks meist võib kogeda selle tõe paikapidavust avalikus elus. Kui meid rünnatakse meie heast tahtest tuleneva tegevuse eest, siis on meil valida kahe tee vahel: negatiivne kohtuskäimise tee või positiivne tee, mis ilmneb kasulikes tegudes. Esimest teed minnes kulutame ära kogu oma energia, ei tõesta midagi ja ei jäta lõpuks endast järele mingit positiivset tegu, mis meie eest ajaloo kohtu ees seisaks. Teist teed valides suurendame oma positiivsete tegude hulka võrdeliselt sellega, kuidas kasvavad meie vaenlaste negatiivsed teod, sellise võitluse kulgedes ei saa jääda tulemata aeg, kus meie tegude kokkukogutud väärtus ise inimeste südametunnistust mõjutama hakkab ja meie väärtusest õige pildi annab.

Lõpetuseks pean rääkima tõelisest patriotismist kui isiku ja inimkonna kooskõlastatusest rahvuse vahendusel. Nagu juba märgitud, võib rahvuse sisul olla tõeline tähendus inimkonna ajaloos. Kogu inimkonnal ei ole taolist individuaalsuse ilmnemise vormi, nagu seda on rahvale tema rahvuslik individuaalsus. Seepärast jõuab isik, kes mõne rahva liikmena väljendab oma elu ja tegevust selles rahvuslikus vormis, inimkonna olemuse juurde just oma rahvusliku tsivilisatsiooni

üldise sisu kaudu. Armastades mitte ainult oma rahvuse individuaalset vormi, vaid ka rahvusliku tsivilisatsiooni üldist sisu peab tõeline patrioot hindama inimhinge üldisi omadusi, aga ühtlasi ka kogu inimkonda. Natsionalist, austades esmajoones ja kõige rohkem rahvusliku individuaalsuse vormi, ei saa tõusta kõrgemate humanitaarsete tunneteni, mis haaravad kogu inimkonda. Tema formalistlik reaktiooniline šovinism haarab oma näilise patriotismiga vaid mõttekaaslaste ringikese. Tõeline patrioot küünib läbi rahvusliku tsivilisatsiooni üldise sisu inimkonna enda südamesse, kuna ta saab aru, et rahvus täiustub võrdeliselt sellega, kuidas suureneb ühel poolt tema avaldumisvormi individuaalsus ja teiselt poolt tema üldinimliku sisu üldisus. Inimkonna vaim ilmneb vaid rahvusliku individuaalsuse kaudu, seepärast ei saa ka üksikisik tulla selle vaimu juurde teistmoodi kui hästi mõistetud patriotismi kaudu.

Ühtlasi peab tunnistama, et selline üksikisiku ja kogu inimkonna ühitamine võtab üha enam reaalselt ilmet kooskõlas sellega, kuidas erinevate rahvaste majanduslik, poliitiline ja kultuuriline koostöö võtab organiseeritud vormi. Ajalugu, eriti hiline ajalugu pakub küllalt näiteid sellest, et kultuuri arendes on isoleerunud rahvaste olemasolu muutunud üha võimatumaks. Kultuuri progressiga kooskõlas on eri rahvaste elu kõige erinevamate sidemetega omavahel nõnda põimunud, et nii või teistsugune koostöö muutub lausa vältimatuks. Aga peab tähele panema, et kõrvuti selle protsessiga kulgeb ka teine, mis tugevdab rahvusliku individuaalsuse tunnet ja püstitab nõude kaitsta seda individuaalsust õigustamatute kallalekippumiste eest. Ka siin on näha, et rahvaste univertsaliseerumine käib ühte sammu nende individualiseerumisega. Seepärast saab siin püüeldavaks eesmärgiks olla vaid rahvuslike individuaalsuste vaba ja harmooniline kooselu.

Rahvuslike individuaalsuste koostöö inimkonnas kui tervikus on vajalik veel seetõttu, et mitte ükski rahvus ei saa väljendada inimkonna kogu hingelist rikkust. Rahvuslik kutsumus tuleneb ümbrusest, milles rahval on tulnud ja tuleb elada. See tõukab teda realiseerima oma elu ja tegevuses mõnda üldise tähtsusega ülesannet rohkem kui miski muu. Kuid teiselt poolt sellega justkui piiritletakse rahva kultuurilised võimalused. Siit tuleneb ka nõudmine rahvastele jagada omavahel kultuuriloomingulist tööd, n-ö spetsialiseeruda; kuid sellest sünnib ka vajadus jagada omavahel selle töö tulemusi. Sel moel täiendavad rahvuslikud individuaalsused üksteist ja vaid nende harmoo-

niline kogum saab moodustada selle, mille kohta me kasutame nimetust — kogu inimkond. Seepärast töötab tõeline patrioot oma rahva kutsumuse teed minnes ja kultuuri-loomega tegeldes ka kogu inimkonna heaks; kasutades aga rahvaste koostöö vilju, kasutab ta inimkonna enda rikkust.

Sellise asjade seisu juures pole kahtlust, et rahva tõelist väärtust ei tule mõõta mitte ainult selle järgi, kui palju üldist sisu ehk üldist inimvaimu on realiseeritud tema rahvusliku tsivilisatsiooni vormis. Koos sellega mõõdetakse veel ka rahva tõelist tähendust inimkonnas, tema moraalselt kohta maailmas. Ihaleda sellist juurdumist rahvaste perre tähendab teha kindel otsus ihaleda oma rahvale õigesti mõistetud vägevust. Kui aga ükskõik millises vägivaldast toetatud imperialistlik tung on tingimusteta hukka mõistetud, siis pole jõupingutused juhinduda inimkonna heaolule suunatud vaimsetest sammudest mitte ainult õigustatud, vaid moodustavad ka tõelise patriotismi ühe väljenduvormi. Kahjuks karikeeritakse neid jõupingutusi tihti imperialistlike instinktide poolt, justkui

oleks tõeliselt moraalse ihalemine oma rahvale juba iseenesest karikatuurne.

Vanaaeg annab meile ereda näiteid sellest, kuidas rahva vaimne suurus inimkonnas on vastupidises proportsioonis tema materiaalse võimsusega. Vägev Rooma võitis väikese Kreeka, kuid Kreeka on ainuüksi Ateena linnaga andnud uue ajastu humanitaarsele kultuurile rohkem kui kogu Rooma impeerium. Selle kultuuri vaimsed aarded ei ole veel otsa lõppenud, meie kultuurilm ammutab neid senini. Aga kreeklastest veel väiksem juudi rahvas, kellel pole minevikus olnud mingit materiaalselt vägevust ja keda samuti Rooma alistas, on oma tähenduselt uuele ajastule isegi kreeklastest ees. Loendamatud miljonid inimesed on läbi aastasade sidunud oma igapäevase elu sündmustega, mis leidsid aset Palestiinas, kus juudi rahvas oma kutsumust realiseeris. Need on näited sellest, kuidas peab arendama oma rahva vägevust mitte ainult oma kodumaal, vaid pikkadeks sajanditeks kogu maailmas.

(Ajakirjast «Logos» 1925, lk 169—185)
Leedu keelest tõlkinud Aavo Kokk

AAVO KOKK

LEEDU

Noor rahvuslus

Võõrast ühiskonnast ja selle arengujärgust selguse saamiseks on võimalusi mitu. Lihtsaim viis on võrrelda kõiki fakte ja avalikke ilminguid ühiskonnaga, kus võrdleja ise asub. Selisel juhul on hea välja tuua väliseid tendentse, kuid varju jäävad erinevused. Võib eelnevalt sõnastada mõned põhimõttelised erinevused ja alles siis hakata kahte ühiskonda võrdlema. Kuid ka sellel meetodil on vigu: keegi ei garanteeri, et toodud erinevused on õiged. Võib ka lihtsalt tolle ühiskonna sisemist loogikat vaadelda ja uurida tema poliitiliste, majanduslike ja kultuuriliste jõudude, samuti ka mõtteviiside tasakaalu. Häda on vaid selles, et kõigepealt tuleb toda ühiskonda kuidagi tutvustada ja kommentaaride maht ületab enamasti põhiteksti mahu.

Leedu rahvusühiskonna üle arutledes võtan eelduseks selle, et ei leedu ega eesti rahvuslik ühiskond ei saa toimida vastavalt oma sisemisele loogikale. Venelikus vormis väljenduv enamlik diktaat on nii siin kui

seal ühesugune ja sellest tingituna on ka aktuaalsemad probleemid sarnased. Siiski on mõlemas riigis diktaadile vaatamata säilinud diktaadieelse rahvusliku ühiskonna struktuuri põhijooned. Vastasel juhul ei oleks võimalik ka endisaegsete, st omariikluse ajal loodud organisatsioonide restauratsioon.

See restauratsioon on Eestis ja Leedus sarnane kas või juba seepärast, et senise arengu dikteerija on olnud sama. Näiteks seab vana ühiskonna struktuuri restaureerimine nii eestlaste kui leedulaste ette küsimuse, mida hakata peale inimestega, kes küll elavad sellel territooriumil, kuid objektiivselt ei kuulu rahvuslikku ühiskonda. Oleks vale arvata, et Eestis on see küsimus akuutsem, kuna siin on mitteratsionaale protsentuaalselt rohkem. Kaugeltki mitte. Kui mitteratsionaale ei integreerita rahvuslikku ühiskonda, siis lähevad nad kas mujale (mis minu meelest konkreetsel juhul on ebatõenäoline) või moodustavad rahvusliku ühiskonna kõrvale oma ühiskonna. Mitmete

riikide kogemus on aga näidanud, et sellistel kõrvalühiskondadel on kaldumus kujuneda gangsterühiskonnaks.

Rahvusliku ühiskonna restauratsioon nõuab selleks sobiva viisi valimist. Nii Eestis kui Leedus on välja pakutud mitu võimalust, enamasti piirdub nende sarnasus vaid ühise eesmärgiga, milleks on omariikluse taastamine. Leedus on minu arvates välja kujunemas üsna esinduslik erakondlik struktuur, kuid käesoleva kirjutise seisukohalt see meile eriti huvi ei paku. Erakonnad on restauratsiooni viisides küll eriarvamusel, kuid sageli on ühe või teise hoiaku taga taktikaline kaalutus.

Hoopis tänuväärsem materjal on noorteorganisatsioonid. Noorsugu ei ole kehtiva sotsiaalse struktuuriga nii tugevasti seotud kui teised sotsiaalsed grupid (välja arvatud vast humanitaarintelligents ja kurjategijad) ja nii saavad nad oma avaldustes olla vabamad.

Paljudest Leedu noorteorganisatsioonidest valisin välja kaks, mis minu meelest esindavad kahte äärmuslikku täiusliku rahvusliku ühiskonna restaureerimise viisi. Minu ülesannet kergendab see, et mõlemal organisatsioonil oli elujõuline eelkäija Leedu Vabariigi ajal.

Esimene organisatsioon on «Jaunoji Lietuva» («Noor-Leedu»). 1922. aastal avatud Kaunase Ülikoolis hakkasid kohe tegutsema ka üliõpilasorganisatsioonid. Eestis oli see liikumine saksaalike traditsioonide tõttu vormilt suhteliselt konservatiivne, Leedus aga tõlgendati korporatsiooni mõistet väga laialt. Sageli võisid korporatsioonid olla laiemale koondiste ja ka parteide osakonnad. Nii toetasid meeskorporatsioon «Neo-Lithuania» ja naiskorporatsioon «Filiae Lithuaniae» Rahvuslaste Partei. Kahekümnendate aastate lõpus kasvas korporatsioonist «Neo-Lithuania» välja laiem noortekoondis, mis sai nimeks «Jaunoji Lietuva». Organisatsiooni võimalused oli suured, kuivõrd alates 1926. aastast olid pidevalt võimu juures Rahvuslaste Partei ringkonnad. Leedu Vabariigi president Antanas Smetona oli veel ka noorleedulaste šeff.

Organisatsioon taastati 18. märtsil 1989, taastav kongress oli 27. mail. Tegutsetakse 1938. aastal vastuvõetud põhikirja alusel. «Jaunoji Lietuva» peakorter on Kaunases.

Noorleedulaste arvates tuleb esmalt lahendada poliitilised küsimused, vabastada Leedu ja alles siis asuda akadeemilise töö juurde.

Teine organisatsioon on «Ateitininkai» («Tuleviklased»), mõningate autorite käsitluses ka lihtsalt «Ateitis» («Tulevik»). Kasutagem meiega lihtsuse mõttes viimast nimetust.

Organisatsioon sai endale nime 1911. aastal ilmuma hakanud ajakirja «Ateitis»

järgi. See ajakiri väljendas katoliikliku ilmavaatega leedu noorsoo seisukohti. Kuna Leedus oli rahvuslik liikumine surutise all, siis tekkisid sellised noorte ringikesed kõigepealt väljaspool Leedu. Ringide eestvedajad olid peamiselt vaimulikud.

Üsna varsti muutus organisatsiooni struktuur keerulisemaks. Omaette koondusid kooliõpilased, üliõpilased ja vanemad vaimulikud intelligendid. Sisuliselt sai «Ateitis» esimeseks leedu intelligentsi organisatsiooniks. «Ateitis» tegi peamiselt kultuurilist akadeemilist laadi tööd, poliitikasse põhimõttelisel ei sekkunud.

Kaunase ülikoolis olid ka ateistlastel oma korporatsioonid. Ka sel ajal ei tegeldud poliitikaga, kuigi peab tunnistama, et objektiivselt sai Kristlik Demokraatlik Partei endale intellektuaalset täiendust just «Ateitistest». Laiemas plaanis oli «Ateitisel» suur mõju kogu leedu intelligentsile.

1925. aastal sõnastas kultuurifilosoof Stasys Šalkauskis «Ateitise» ideoloogia, mille järgi ateistlast pidi iseloomustama katoliiklus, rahvuslus, üleüldisus, perekondlikkus ja intelligentsus. Katoliiklus pidi olema ilma-vaade, rahvuslus see vorm, milles teostada inimvaimu üleüldisust, perekond eeskujuks inimsuhetele ja intelligentsus tähendas seda, et ateistilased olid tulevased intelligendid, kelle ülesandeks oli rahvusliku ühiskonda juhtida ja sellele mõtet anda.

Pärast 1940. aastat tegutses organisatsioon emigratsioonis. Leedus oli «Ateitise» taastav kongress 7. jaanuaril Vilniuses. Oma nõusolekuallkirja «Ateitise» taastamiseks andsid vanade organisatsioonide esindajad. («Jaunoji Lietuva» muide nii ei teinud.)

Ateistlaste arvates on kõigepealt vaja end harida, alles pärast seda on inimene suuteline tegelema poliitikaga.

Sisuliselt on need organisatsioonid kaks äärmust, esindades sama vastuolu, mille teisel noortefoorumil sõnastas ka Peeter Olesk: kas enne tuleb rikkaks saada ja siis haridus korda teha või enne haridus korda teha ja siis jõukusele pürgida?

Vaadeldes ka nende organisatsioonide senist tegevust ja nende ees seisvaid probleeme. Minu küsimustele vastasid «Jaunoji Lietuva» Keskjuhatuse Nõukogu liikmed Stasys Buskevičius ja Darius Gruzdyš. Esimene neist on Kaunase Meditsiiniinstituudi poliitökonoomia õppejõud, teine Kaunase Polütehnilise Instituudi üliõpilane.

Millised on olnud «Jaunoji Lietuva» senised aktsioonid?

10. jaanuaril 1989 liitusime Leedu Vabade Liiga aktsiooniga, mis oli suunatud Venemaa ja Saksamaa vahelise lepingu kol-

manda salaprotokollit teadvustamisele. Sala-protokollit alusel müüs Hitler tüki veel ise-seisvast Leedust Stalinile.

16. veebruaril tähistasime koos rahvaga Kaunases Leedu Vabariigi aastapäeva.

23. veebruaril oli Kaunases patsifistlik miiting, esimene, mille jaoks me võimudelt luba ei küsinud, vaid ainult teatasime.

24. veebruaril olid 6 meie inimest Tartus Eesti Vabariigi aastapäeva puhul eestlastele solidaarsust avaldamas.

7. mail avati Varniais Vabaduse Liiga initsiatiivil mälestussammas kaheksajale seal hukkunud metsavennale. See oli esimene selline sammas Leedus. Olime seal univormis ja oma lippudega.

14. juunil oli meie pikett Kaunases ja Vilniuses KGB hoone juures.

15. juunil, Leedu okupeerimise päeval korraldasime Kaunase tänavatel väikese teatraliseeritud rongkäigu vangide ja NKVD mundris sõduritega.

23. juunil avasime Kaunases mälestussamba 1941. aasta samal kuupäeval hukkunutele. Tookord hoidsid leedulased kolm päeva Kaunast oma kontrolli all, moodustati ka Ajutine Valitsus.

21. juulil oli miiting ja rongkäik Vilniuses. Osalesid ka siia ülemaailmsetele leedu noorte päevadele sõitnud välisleedulased. Kandsime loosungeid «Okupandid välja!», «Tankid välja!», «Kommunistid minema!».

3. augustil korraldasime aktsiooni sõjaväepiletite äraandmiseks. Apelleerime 12. augustil 1949 Genfis allkirjutatud rahvusvahelise konventsiooni 3. osa 51. peatükile, kus on öeldud, et okupeeriv riik ei saa sundida allutatud riigi kodanikke teenima oma relva- ja abijõududes. Sellele konventsioonile on alla kirjutanud ka Nõukogude Liit. Sel päeval andsid sõjaväepileti ära 59 inimest.

Millistel kaalutlustel korraldasite viimati nimetatud aktsiooni?

Taotleme, et ükski leedulane ei läheks oku-patsiooniarmeesse. Meile tundub, et selline inimeste massiline mitteallumine on üsna tõhus võitlusvahend.

Iseseisvuse ajal «Jaunoji Lietuva» eriti aktiivselt poliitikaga ei tegelnud, teie olete läinud teist teed.

Jah, mis kasu on haridusest, kui meil pole sellega midagi peale hakata. Tuleb luua iseseisev Leedu riik ja seal saab korraldada haridust nagu tarvis. Sel põhjusel olime ühinenud ka Leedu Sõltumatus Liiduga, kuhu kuuluvad veel Leedu Vabaduse Liiga, Leedu Kristlik Demokraatlik Partei, Leedu Helsinki Grupp ja Poliitvangide Vabastamise Komitee.

Millised nõudmised seate oma liikmetele ja kui palju liikmeid teil on?

Liikmeid on umbes 500. Põhimõtteliselt ei võta me vastu kommunistlike noori, kuna nende organisatsioon teostab leedu rahvusele vaenulikku poliitikat. «Jaunoji Lietuva» liige peab olema leedulane. Mitte sellepärast, et teised rahvused meile ei meeldiks, vaid meie organisatsioon lihtsalt on selline. Organisatsiooni astuma me kedagi ei agiteeri. Koosolekud on lahtised ja nende järel võivad soovijad saada liikmekandidaadiks.

Vilniuses on taastatud Leedu Rahvuslaste Partei, millega «Jaunoji Lietuva» olid omal ajal tihedad sidemed.

Praegu me nendega ei lävi, kuivõrd nende seniste avalduste põhjal tundub, et tegemist ei ole tõsiste inimestega. Kõige tihedamad sidemed on meil praegu Leedu Vabaduse Liigaga, kuid see on liikumine, mitte partei.

Millised on teie suhted mõõdukatega?

Suhted «Sajūdisega» on muutlikud. Mõnedes aktsioonides olime me nendega ühel meelel, kuid üldiselt kipub läbi lööma tendents, et nad püüavad mõningaid meie üritusi takistada. Põhjendavad, et olevat ohtlik.

Kas julgeolek pole püüdnud teid takistada?

Peamiselt püütakse mõjutada üksikuid isikuid. Seda nii töökohas kui prokuratuuris. Muidugi jälgitakse ka meie üritusi, seni on piiratud pildistamisega. Kui sõitsime 21. juulil Vilniusesse (vt ülalpool), siis peatas meie autod Leedu autoinspektsiooni ülem isiklikult. Juhtidelt võeti load ära. Eelmisel päeval oli aga ajakirjanduses alustatud aktiivset meievastast kampaaniat.

Miks kannate oma üritustel Leedu armee ohvitseri mundrit?

Kõige olulisem on muidugi ürituste sisu, kuid pole paha ka vormi natuke atraktiivsemaks teha.

«Ateitis» on seni vähem avalikkuses silma paistnud. Suvel korraldati mõned laagrid ja ilmunud on ajakirja esimene number. Asutamiskongress on aga 25.—26. novembril ja alles seal antakse vanne. Seni on kõik kandidaadid.

Praegu on Leedus Illinoisi ülikooli professor Arvydas Zygas, kes Kaunase ülikoolis loeb sissejuhatust antropoloogiasse. Tema oli pikemat aega USAs ateistlaste president ja seepärast just õige mees rääkima organisatsiooni vahepealsetest aastatest.

Kui oluline organisatsioon on «Ateitis» välis-Leedu ühiskonnas?

Me kutsume seda kultuurilis-ideoloogiliseks organisatsiooniks. Minu arvates on olulisim see, et «Ateitis» on aidanud säilitada meie rahvuslikku identiteeti. Kui näiteks eestluse suurimad kandjad emigratsioonis on üliõpilaskorporatsioonid, siis leeduluse kandja on «Ateitis». Minu arvates on «Ateitisel»

eelis: üliõpilasikka jõudnud eestlased on sageli väga nõrga eestluse identiteediga, «Ateitis» alustab aga juba koolist.

Mida peate USAs «Ateitise» olemuslikemaks jooneks?

See on demokraatlik noorte inimeste kujundamise organisatsioon. Kui nõukogulik haridussüsteem näiteks võtab tudengi ja vormib teda nagu tarvis, siis läänelik demokraatlik haridussüsteem annab inimesele võimaluse end harida nii, nagu ta ise soovib. «Ateitis» annab ka sellise võimaluse.

Kuivõrd toetute endise «Ateitise» ideoloogilisele alusele?

Tollal oli aluseks 5 printsiipi: katoliiklus, rahvuslus, üleüldisus, perekondlikkus ja intelligentsus. Katoliikluse üle on alati vaieldud. Kuid see alus on säilinud. See on see, mis meid ühendab, see on meie ajalugu. Leedu kultuuri tuli kristlus orgaaniliselt, see ei lõhkunud eelnevat kultuuri, pigem avas tolele tee maailma. Rahvuslust mõistavad ateistilased kui patriotismi. Emigratsioonis on väga oluline küsimus, kas ma tahan olla leedulane, mis see mulle annab. Üleüldisus ja intelligentsus on loomulikud, nende üle arutlema ei kiputa. Lääne ühiskonnas on need mõisted arusaadavad. Natuke tagaplaanile on jäänud perekondlikkuse printsiip. Siin oli oma mõju seksuaalrevolutsioonil. Ilmselt on vaja see printsiip kuidagi ümber formuleerida.

Kodumaal peavad «Ateitise» taastama siiski siinsed leedulased. Rääkisin ajakirja «Ateitis» toimetuse liikme kunstnik Vaidotas Žukasega.

Millised on teie probleemid?

Vaidleme selle üle, milline peab olema organisatsioon kaasajas. Minu arvates peame oma ideoloogilise aluse läbi vaatama, on ju ka ateistilaste diviis: «Pidev uuenemine Kristuses». Vanad liikmed on aga teist meelt.

Milline on «Ateitise» taasloomisel kõige toimekam jõud?

Väga palju on teinud vaimulikud, kuid juhtideks nad paraku ei sobi. Nad on aastaid olnud surutises. Näiteks loevad nad alles nüüd Solženitsõnit, samal ajal kui meie oleme temaga tuttavad juba ammu. Nii on võib-olla kõige loovamaks jõuks ilmlikud intellektuaalid.

Sel suvel korraldati ateistilaste laagreid, millest loodeti kasu just selle kandi pealt, et pikemaajaline kooselu paneb ka mõtte liikuma. 14.—28. augustini oli üks laager Nidas. Oma seal kogutud materjali nõustus jagama Leedu noorteajakirja «Aušrine» kaastööline Birutė Vyšniauskaite. Tema vestluskaaslas-

teks olid Vilniuse ülikooli üliõpilane Daumantas Matulis, nidalanna Živilė Zeniauskaite, kaunaslanna Dalia Kabašinskaite, vilniuslased Gediminas Silickas ja Džiugas Juhnias.

Birutė: Mispärast sõitsite Nidasse, sellesse ateistilaste laagrisse?

Daumantas: Otsin inimestes vaimsust, see organisatsioon on kuidagi salapärane, ma ei ole ateistilane, sain neist teada alles möödunud sügisel.

Živilė: Tulin laagrisse lootusega, et kokku tuleb lähedaste inimeste seltskond. Ma arvan, et laagri eesmärk oligi see, et võiksime üksteist tundma õppida, sõlmida sidemed, mida tunneksime ka üksteisest eemal olles.

Dalia: Alati on meeldiv kohtuda mõttekaaslastega. Me kõik oleme lugenud palju ateistilastest, kuid me ei mõista kõike, ei mõista, mida me peame tegema, oleme täis tahet, kuid ei tea, kuidas seda realiseerida. Siia sõites arvasin, et me otsustame siin, millised võiksid olla meie tegevuse alused. Et olla kasulikud, peame leidma sideme teiste leedu noortega, kuid kuidas seda teha?

Džiugas: Nidasse sõites ma ei uskunud, et siin tuleb tõsine laager, lootsin puhata ja suvitada. Siin ei olnud tõeline ateistilaste laager, kuna tolles on range kord. Siia kogunesid inimesed, kes lõplikult ei ole veel ateistilased. Võib-olla laager tähendabki seda, et me koos supleme, vaatame televiisorit, sööme ühe laua taga, grupeerume kahekolme kaupa. See oligi tõeline puhkus. Mulle näib, et täpset plaani laager ei vajagi. Selle plaani loovad need, kes siia kogunevad. Range kord paneb inimesed raamidesse, aga mulle sobis selline kogunemine. Ma kohtasin siin inimesi ja mõistsin, et mul võib nendega olla vaimne side, kuid see jäigi võimaluse tasemele. Võimaluste osas andis see laager meile väga palju.

Birutė: Kas sa oled ateistilane?

Džiugas: Ma arvan, et noorte hulgas pole praegu ühtegi tõelist ateistilast. Iseend ma ka selleks ei loe. Siin on probleem, kuna kogu ateistilaste ideoloogia tuleb läbi vaadata. Minu arust pole õige vana juurde seisma jääda ja öelda, et me ei suuda midagi paremat luua. Tuleb kõrvale heita kõik vanad õpikud ja teha nii, nagu me praegu tahame. Seda ideoloogiat saame luua meie, kes me tahame olla ateistilased.

Gediminas: Ma ei ole ateistilane, sain sõprade kaudu teada, et tuleb selline laager, meelitasid selle idee ja ideaalid.

Birutė: Kas laagris tekkis ühishaim?

Dalia: Me alles õpime koostööd. Soojusega inimese juurde minna on veel raske. Sellised kogunemised on koostöö kool.

Daumantas: Siin oli selliseid, kes kuhugi ei sobi, seepärast polnud alati üksteisemõistmist.

Živile: Mitte kõigi vahel ei tekkinud vaimset sidet, kuid aktiivsematest moodustust ringike, nad said õdedeks ja vendadeks.

Gediminas: Algul ei õnnestunud eriti koos töötada, võib-olla seepärast, et intellekti ja vanuse vahed olid suured. Kuid lähedased inimesed said kokku ja meeldiv oli koos tegutseda, meid ühendas Kristus.

Püüdsin nendesse intervjuudes koondada kõiki arusaamu, mis nendes organisatsioonides valitsevad. Kuigi mulle isiklikult sümpatiseerib rohkem «Ateitis», arvan siiski, et mõlemad on arenguvõimalised. Samuti nagu ka mitmed nende vahele jäävad organisatsioonid.

Noorsoo-organisatsioonide juurest võiks edasi liikuda sõltumatute ajakirjade juurde. Ka nende põhjal saab ühiskonda hinnata. Kuid sellest edaspidi.

SERGEI STADNIKOV

TAHTEVABADUS JUMALA EES

«Sinuhe jutustus»

Arvatavasti ma ei eksi, oletades, et käesolevale ajastule on olemuslikem lõpu märk — *sub specie finis*. Lõpule jõuab sajand, aastatuhat, otsakorral on Kolmanda Rooma impeeriumi võimutsemine. Läheneb grandioosne ja traagiline ajaloolahendus. Paljusid see haarab ja kohutab, kuid kõige ettevaatlikumadki kõhklejad saavad aru: tulest kõrvetamata ei pääse, samuti ei ole pikaajalisi perspektiive tagasipöördumisel endisaegse *status quo* suunas. Järelikult tuleb juba lähimas tulevikus (tegelikult juba täna) hakata elama teiste printsiipide alusel. Arvan, et need põhimõtted ei ole uued, *homo soveticuse* maailmas ei olnud neil lihtsalt kohta.

Huvipakkuv on võrdlus teiste maade, näiteks muistse Egiptuse tsivilisatsiooni ajalookogemusega. Tegemist on eriti markantse juhtumiga, on ju Egiptuse kõrgkultuur koos Sumeriga inimkonna vanim tsivilisatsioon (tekkisid ca 3000a e Kr). Erinevalt heebrealastest puudus egiptlastel ajaloopärimus tulekust tõotatud maale, st maailma loomisest peale pidasid egiptlased end autohtoonseks rahvaks Niilusemaal. Egiptlaste arvates oli nende maa vanim terves Universumis, varasematel aegadel (näiteks Vana Riigi õitseajal) samastati see terve Universumiga. Niisugust arusaama soodustas ka Egiptuse pikaajaline geopoliitiline distantseeritus ümbritsevast maailmast. Seda huvitavam on analüüsida muutusi selles väga staatilises ühiskon-

nas, mis kuni 18. saj e Kr ei tundnud nime-tamistväärsed välismõjusid. Maailmaajaloo üks vanimaid sotsiaalseid vapustusi — Vana Riigi varing 3. aastatuhandel e Kr — leidis aset eranditult sisemistel põhjustel, mille kohta tänapäevateadus esitab kõige erinevamaid hüpoteese. Kuna egiptlastele ei olnud normatiivne mitte tulevik, vaid minevik, siis seletasid nad riiki tabanud õnnetust inimeste (teisisõnu egiptlaste) ärapäordumisega jumala-demiurgi poolt paikapandud maailmaning elukorraldusest. Egiptuse ajaloo valitsev idee oli lootus pöörduda tagasi Alguse täiuslikkuse juurde. Mitte asjata ei iseloomustanud vaaraod oma valitsemisaega järgmiste sõnadega: «Ma olen maailma loonud uuesti niisugusena, nagu see oli Loomise alguses» või «Maailm peab olema niisugune, nagu valitseks teda Ra» (W. Helck. Urkunden der 18. Dynastie. Berlin, 1984, 2026; vrd veel: H. Brunner. Zum Verständnis der archaisierenden Tendenzen in der Ägyptischen Spätzeit. — «Saeculum», 21. kd, 1970, lk 159). Just looduslik-sotsiaalse «esimese korra» muutumatu kordumine oli tuleviku jaoks normatiivne. Ületamatuks autoriteediks jäid egiptlastele mineviku seadused ja traditsioonid kui «püha» eeskujuga profaanse inimliku ajaloo jaoks, arhetüüp, mille kordamise ja realiseerimisega loodeti saavutada igavik.¹ Sellest johtuvalt ei vastandatud oleviku ja tuleviku suuremat progressiivsust ning kõlbelisust kunagi minevikule. Kuid egiptlased ei tundnud ka minevikust tulevikku suunatud maailma deka-

dentsiteooriat. Tulevikku püüdsid nad parimal juhul ennustada, mitte aga «planeerida»² (lähemalt vt: «Looming» 1987, nr 10, lk 1378). Üldse oli egiptlaste konservatiiv-ratsionalistlikule mõtteviisile iseloomulik püüd ühendada uut vanaga (viimast otsustavalt kõrvale heitmata) ja põhjendada reformide vajalikkust mineviku autoriteediga (nii ei jäetud vanu jumalaid kõrvale, vaid liideti uutele juurde, näiteks Amon-Ra). Keskmise Riigi kuningad matkisid Vana Riigi vaaraode valitsemisstiili. Egiptlaste mõttestruktuuri komplementaarsus koos Egiptuse erilise geograafilise asendiga tagas püsiva kultuurilise kontinuiteedi. Egiptuse kõrgkultuur oli aeglaselt muutuv organism, mida suhteliselt harva vapustasid sotsiaalsed kataklüsmid (nagu näiteks Esimese Vaheperioodi ajal 2135—2040 e Kr).

Maailmakorda kehtestava jumala-demiurgi ja teda esindava vaarao autoriteet oli arvatavasti peapõhjus, miks egiptuse kirjavaras peaaegu täielikult puuduvad intellektuaalsed spekulatsioonid maailma lõpust (sama kehtib ka Sumeri ja Babüloonia kohta). Arutlusi kogu oleva eshatoloogia üle leidub ainult vähestes teispoolsetes käsitlevates tekstides. Ajaliselt ilmuvad nad esmakordselt Vana Riigi lagunemisele järgnenud Esimese Vaheperioodi ajal, mil detsentraliseeritud ja kodusõdadest haaratud Egiptus asus sügavas kaoses. Loomismüütidega kooskõlas vaadeldakse neis maailma lõppu mitte kui hävingut, vaid kui jumala-demiurgi tagasimuundumist loomiseelsesse algseisundisse. Kuigi ettekujutused maailma lõpust ei kadunud päriselt kunagi, ei saavutanud nad eales domineerivat positsiooni egiptlaste mõttemaailmas.³ Arutlused kogu inimkonda hõlmavast vältimatust viimsepäevakohtust (nagu judaismis ja kristluses) ei kajastu üheski tekstis. Selles suhtes on Vana Testamendi minevikust tulevikku suunatud ajalooteoloogia egiptuse mõtteviisist põhimõtteliselt erinev. Selle faktiliselt maailma vanima üldajaloo aluseks on jumalik kavatsus, kus loomise kaudu on kogu olevale (sealhulgas inimkonnale) antud algus ajas ja ruumis, järgneb ajaloo dünaamiline kulg ning tulevikus ilmnev eesmärk, mil ajalugu ületab iseend ja Universumi ning inimeste jaoks saabub põhimõtteliselt uus eksistentsi kvaliteet (täiendavalt vt «Looming» 1987, nr 10, lk 1378—1379). Seevastu individuaalse eshatoloogia vallas kuulub Egiptusele eriline koht, seal kujunes hiljemalt 2000 a e Kr välja visioon teispoolsest surnukohtust, kus iga surnu tegusid vaetakse Osirise eesistumisel nn Maati (Tõe) ruumis. Individuaalse eshatoloogia kontseptsiooni võib pidada egiptuse usundi viljakai-

maks pärandiks kogu Vahemere idaruumi religioonide jaoks.⁴

Minnes üldiselt (inimkonnalt; Egiptuselt jne) üksikule ilmub sel ajal esmakordselt egiptuse kirjavarasse teravdatud küsimus indiviidi kohast, vastutusest ja valikuvõimadest siinpoolest maailmas. Kaunis tervikliku pildi selle protsessi geneesist ja probleemiasetusest saab tollaegsest ilukirjandusest (õigemini valdavalt siinpoolest käsitlevast kirjasõnast), mille kuldajastuks kujunes Keskmine Riik.

Muistse Egiptuse kirjanduse klassikaliseks perioodiks peetakse Keskmist Riiki (2040—1785 e Kr). Esimese Vaheperioodi (ca 2135—2040 e Kr) poliitilis-religioosne võitlus ning majanduslik laos jätsid sügava jälje Egiptuse ühiskonda, sundisid egiptlasi süvenema teoloogilistesse ja kõlbelistesse mõtisklustesse ja löid seega eeldused probleemiheda kirjanduse tekkeks. Riigi lagunemine, keskvoimu tunduv nõrgenemine, arvukate lokaalkeskuste esilekerkimine oli taustaks individualismi süvenemisele. See puudutas kõigepealt religiooni, sealhulgas egiptlastele eriti tähtsat sfääri — ettekujutust elust teispooluses. Nüüd oli ta saavutatav kõikidele egiptlastele (hoolimata sotsiaalsest päritolust) individuaalse eshatoloogia, surnute jumala Osirise kohtu kaudu. Toimunud muutused kajastusid ka egiptuse kirjanduses, mille üheks väljapaistvamaks saavutuseks on «Sinuhe jutustus». Teos oli egiptlaste seas väga populaarne, seda tõendavad rohkem kui kolmekümne papiürusele ja ostrakonile kirjutatud erineva koopia fragmendid. Tõsi küll, mõnest kirjandusteosest on leitud rohkemgi ümberkirjutusi (näiteks «Amenemhet I elutarkus», «Heti õpetus»), kuid «Sinuhe jutustus» kuulub nende üliharuldaste kirjatööde hulka, mis hõlmab ajavahemikku Keskmisest Riigist Hilisegiptuse ajajärguni.⁵ Jutustuse populaarsusest räägib asjaolu, et mitmetes 18. dünastia (ca 1554—1305 e Kr) aegsetes raidkirjades esineb «Sinuhest» võetud fraase. (Nii öeldakse Amenhotep III ajal loodud m; rw-maakoha kirjelduses nagu Sin. 82: «Selles oli rohkem veini kui vett»⁶); Amenemhebi autobiograafias kirjutatud teade vaarao Thutmosis III surmast kattub pea sõna-sõnalt jutustuse vastava fragmendiga kuninga Amenemhet I (1911—1962 e Kr) lahkumisest teispoolsesse (Sin. R. 6—8)⁷. Peale selle esineb Thutmosis III alistatud maade loetelus Iaa (i;) nimeline maakohd Kaananis, mida enne on märgitud ainult «Sinuhe jutustuses».⁸

Mis siis kõitis egiptuse lugejat nimetatud teoses? Kõigepealt jutustuse haarav süžee, hea kompositsioon ning suurepärase stiil. Teggu on seiklusjutuga, mis kujutab ühe üliku

tähtsamaid elustaadiume, tegevus areneb konkreetse ajaloolis-poliitilises miljöös, suhteliselt pregnantset määratletud geograafilises mänguruumis.⁹ Järjekindlalt toonitatakse, et ainult ustavus vaaraole ja kodumaa jumalatele (vahel ka jumalale) tagab egiptlasele õnneliku elulõpu ja igavese eksistentsi teispoolsuses. Järgnevalt esitan teose tähtsamad etapid ja nende interpretatsioonid.

Jutustus algab Amenemhet I surmaga. Sellest, et kuningas mõrvati, ei ole teoses sõnagi, küll aga on see fakt teada teistest allikatest.¹⁰ Loomulikult teadsid seda ka egiptuse lugejad. Amenemhet I kaasvalitseja ja troonipärija Senusert I (Sesostris, 1971—1926 e Kr) sai juhtunust teada öösel tagasi-teel sõjakäigult liibüa hõimude vastu. Hetkegi viivitamata «lendas pistrik minema koos oma kaaskonnaga, andmata sellest teada oma väele» (R20)¹¹. Pole kahtlust, et Sinuhe oli egiptuse malevas, kuid tõenäoliselt ei kuulnud ta Senuserti lähimasse kaaskonda, sest teda ei olnud troonipärija saatjate seas.¹² Kuid õukondlased saatsid teate ka Senusert I vaenlastele. Täiesti juhuslikult kuulis Sinuhe vandenõust. «Kuningahaaremi teenrina» oli Sinuhel piisavalt põhjust arvata, et vandenõu lätted viivad haaremisses, võib-olla isegi tema soosija kuninganna Nefru juurde. Sinuhet haaras paanika: «Mu süda hakkas peksma, mu käed läksid lahku, värin haaras kõik mu liikmed. Ma eemaldusin hüpetega, et leida varjupaika» (B 3). Sinuhe käitumine on mõistetav — ta kuulis saladusest, mille teadmine oli mittepühendatule kuritegu. Potentsiaalselt võisid talle ohtlikuks saada nii Senusert I kui ka tema konkurendid. Ja Sinuhe tegi egiptlase jaoks üsna ebaharilikku, lausa eksistentsiaalse otsuse: egiptuse ühiskonna korrapärasustusest ja stabiilsusest põgenes ta välismaale, tundmatusse tulevikku.¹³ Pääsnuna paljudest surmaohudest jõudis põgenik Kaananisse, kus ta astus kohaliku hõimupealiku (Amunenši) teenistusse. Asiaadi pärimistele põgenemise põhjustest andis ta põiklevaid, hämaraid vastuseid, viidates jumala vahelesegamisele: «Kui ma tulin tagasi sõjakäigult Temehidemaale, siis teatati mulle sellest. Mu süda nõrkes, mu süda ei olnud enam mu kehas ja ta viis mu põgenemise teele. Minust polnud juttu, ei sülitatud mulle näkku, ei kuulnud ma halba kõnet, ei kuulnud minu nime ettekandja suust ja ma ei teagi, mis mind tõi sellele maale. See on nagu jumala kavatus» (B37-41). Hõimupealik võttis Sinuhe seletused mõningate kahtlustega vastu. Olgu toonitatud, et põgenemise õigustamine iseenda ja teiste ees sai peategelasele olemuslikemaks probleemiks, see on jutustust pidevalt läbiv teema. Sai ta ju hakkama

teoga, mis oli taunitav, kui mitte karistatav — lahkus omavoliliselt kodumaalt.

Elu võõrsil kujunes Sinuhele edukaks. Kasutades egiptlase teadmisi ja kasvatust tegi Amunenši tast oma lähima abilise («sest ta teadis mu oskusi, kuulis mu tarkusest») ja naitis oma vanema tütreaga. Emigrandi elu tippheteks sai ebavõrdne kahevõitlus kohaliku vägilasega («Tuli üks Retenu vägilane ja kutsus mind telgist välja. See oli vägilane, kellele ei olnud teist sarnast»), millest Sinuhe väljus võitjana tänu oma enesevalitsemisele ja külmaverelisusele.¹⁴ Sinuhet sai rikas ja lugupeetav isik, tema täiskasvanud poegadest hõimupealikud. Sellest hoolimata haaras Sinuhet üha sagedamini nostalgia, tõelise egiptlasena igatses ta eelkõige rituaalset matust Egiptuses: «Oo jumal, kes sa ka iganes oled ning selle põgenemise ette määrasid, ole armuline, lase mind kuninga residentsi! Võib-olla lubad mul näha kohta, mida igatseb mu süda kogu aeg? Mis võib olla ülevam oma surnukeha sängitamist maasse, kus ma olen sündinud» (B 156-157)¹⁵. Palve lõpus soovib Sinuhe, et ta vaaraole meenuks. Sinuhe palvet võeti kuulda: ta sai Senusert I-lt kirja, kus tõstetakse samuti esile pagemise motiivid, kuid nüüd juba otseses pöördumises, vastutust täielikult Sinuhele pannes: «Sa oled läbi rännanud võõrad maad, läinud Kedemist Retenusse. Üks maa andis sind teisele edasi sinu südame nõu järgi. Mida sa oled teinud enese vastu, sa ei ole rääkinud suurnike nõukogus nõnda, et sinu juttu peaks ümber lükatama. See nõu, mis sinu südame kaasa viis, ei olnud seda mitte (minu) südames sinu vastu» (B 184—185). Kiri lõpeb vaarao käsuga pöörduda tagasi Egiptusesse. Sinuhe vastas valitsejale pika kirjaga, kus jääb ikkagi (isegi valitseja poole pöördudes) senise argumentatsiooni juurde: «See põgenemine, mille pani toime alandlik teener, ei olnud ette kavatsenud, ei olnud minu südames, ei olnud minu nõu. . . See oli nagu uni. Jumal, kes määras ette selle põgenemise, juhtis mind» (B 225—230). E. Otto on isegi arvanud, et siin on tegemist nimetu ja kujutu transsendentse jumalaga. Arvan, et Sinuhe polnud ka ise kindel, miline jumalus määras ta pagendusse võõrsile.

Pärast mitmekümneaastast äraolekut naasis põgenik kodumaale. Audientsi ajal vaarao juures kaotas Sinuhe enesevalitsemise, pannes niiviisi oma elu veel kord ohtu. Senusert I süngus ja kahtlus kaovad pärast kuninga-laste kultuselaulu ja riitusi, kus Sinuhe lahkumist seletatakse kokkuvõtvalt järgmiselt: «Ta põgenes sinu hirmu pärast, ta jättis oma maa sinu õuduse läbi» (B 277). Nende sõnadega jääb nõusse ka vaarao, hinnates Sinuhe käitumist karistusväärse eksimusena,

mida ta oma armulikkuses siiski andestab. Teos lõpeb Sinuhe õukondliku staatuse taastamise ja talle hauakambri ehitamisega vaarao kulul (egiptuse arusaamade kohaselt eriline soosing!).

Jutustuse sügavamaks mõistmiseks vaadeldagem lähemalt ettemääratuse ja tahtevabaduse problemaatikat, mis juba iidsetest aegadest on egiptlasi huvitanud (kajastudes näiteks egiptuse kirjanduse ühes vanimas teoses, 3. aastatuhandel e Kr loodud «Ptah-hotepi elutarkuses»). Kuigi «Sinuhe jutustusest» ning mõningatest teistest allikatest on teada, et lihtne egiptlane motiveerib elu otsustavatel hetkedel oma tegevust jumaliku, sageli tunnetamatu tahtega, jääb inimese aktiivsusele alati ruumi.¹⁶

Eelkõige kerkis isikliku vastutuse probleem üles kõlbelise kasvatuse valdkonnas. Nii väljendatakse «Ptahhotepi elutarkuses» predestinatsiooni problemaatikat järgmiselt: «Süda (st intellekti ja tahte keskus) on see, mis teeb oma isanda kuuljaks või kurdiks. See, keda jumal armastab, on kuulja; ei kuule see, keda jumal vihkab» (Z. Žaba. Les maximes de Ptahhotep. Praha, 1956). Neis kahes ambivalentse, teineteist osaliselt välistavas seisukohas on esitatud küsimus vabadusest ja otsustusest ning sellele vastuoluliselt, inimlikust seisukohast väga tüüpiliselt ka vastatud. Ühelt poolt on rõhutatud tegevusvabaduse printsiipi, teisalt aga esitatud laialt levinud uskumus inimese vahetust juhtimisest jumala poolt. Kuid küsimus indiviidi tegevus- ja tahtevabadusest ei olnud egiptlasele religiooniküsimus (see polnud peaaegu seotud religioosse antropoloogiaga), vaid praktilise moraalilise valdkond. «Sinuhe jutustuses» usub peategelane arvatavasti ise, et ta oli jumala meelevali all, mis tolle aja lugejale pakkus kahtlemata täiendavaid nüansse. A. Gardiner on märkinud, et Sinuhe näol on tegu erandjuhtumiga, kui peategelane vabandab oma põgenemist võõrale maale (peaaegu alati oli selleks Aasia) jumala tahtega, kes määrab põgenemise. R. Paranti seisukoht on A. Gardineri arvamusel väga sarnane. Lähtudes verbi š; j («määrama») kasutuse analüüsist osutab ta, et siin on tegemist erandjuhtumiga verbi «põgenema» (w; r.t) iseloomustamiseks (R. Parant. L'affaire Sinouhé. Aurillac, 1982, lk 194).

S. Morenz on pühendanud egiptuse arusaamale saatusest spetsiaalse uurimuse. (Untersuchungen zur Rolle des Schicksals in der ägyptischen Religion. Leipzig, 1960). Tema käsitluse järgi (mida ma põhimõtteliselt jagan) tuleneb «saatuse» (š;w) mõiste verbist «määrama» (š;). S. Morenzi arvates eksisteeris niisugune printsiip rahvauskumustes juba riigieelsel ajal, kuid kirjasõnas hakati

seada fikseerima alles Uue Riigi perioodil. Amenhotep IV (Ehnatoni) valitsemise ajajärgul toimus otsustav läbimurre.¹⁷ Egiptlastele tähendas saatuse eelkõige jumala poolt loodud ja inimesele määratud eluaega. Nii öeldi Amoni kohta, et ta «pikendab ja lühendab eluaega»; «lisab viiskümmend aastat inimese saatusele juurde» (vrd Vana Testamendi lõiku, kus Jahve andis kuningas Hiskiale viiesteist aastat; 2. Kuning. 20,6).

Võrdluseks: ka mujal, näiteks Babüloonias prevaleerinud saatusekujutlused sarnanesid egiptuse omadele. Seal vaadeldi tuulejumal Enlilit saatusetahvlite isandana. «Hammurapi koodeksis» on tiitel «Saatust määrav isand».

Küsigem, miks on jutustuses nii tähtsal kohal indiviidi tahtevabaduse teema. Arvan, et peamine põhjus oli iga egiptlase soov leida individuaalset käitumismudelit. Toonaste valitsejate seisukohast pidi inimene olema lojaalne vaaraole ja isiklikult vastutama oma tegude eest, aga omama ka aktiivset elukava. Sisuliselt on tegu igipõlise egiptuse väärtustega konkreetses situatsioonis.

Ka keeleliselt on jutustus huvipakkuv. Suhteliselt täpselt on järgitud grammatikareegleid, mistõttu teos oli tihti abiks kirjartikuse omandamisel. Erinevalt Uue Riigi ajast oli Keskmise Riigi aegses kirjakeeles vähe võõrsõnu. Selles suhtes pakub teos ka tänapäeval suurt teaduslikku huvi. Egiptlased ise pidasid jutustuse stiili ja keelt klassikaliseks. «Sinuhe jutustust» iseloomustab rikas sõnavara, grammatiliste konstruktsioonide küllus, valitud väljendite mitmekesisus.¹⁹ E. Otto arvab: «Sinuhes» on kindlasti tegemist originaalse keelega, enam-vähem iseisivate kirjanudlike momentide läbitöötamisega (hümnid, «rahustuslaul», kahevõitluse kirjeldus; vt: E. Otto, Die Geschichten..., lk 111). W. Wolf hindab samuti kõrgelt «Sinuhe jutustuse» kunstilist taset: «Autori sõnavara on rikkalik, mitmekesised on tema poolt valitud grammatilised vormid ja kunstipärased pöördumised»²⁰ (W. Wolf. Kulturgeschichte des alten Ägypten. Stuttgart, 1962, lk 262). Üldse esineb teoses 2699 sõna, neist 727 erinevat (W. Schenkel. Ist der Wortschatz des «Lebensmüden» grösser der des «Sinuhe»? Göttinger Miszellen, 1973, Bd. 5, lk 21—22). On hoomatav, et jutustuse sisu kõrval on tähelepanu pööratud ka vormile. Kõige järgi otsustades seisib autor tolle aja hariduse kõrgtasemel. Erinevalt neist kirjanudsteostest, mis kajastavad individuaalsele loomingle eelnevat rahvapärimust (näiteks «Muinasjutt merehädalisest»), toetub jutustus ainult kirjalikule traditsioonile.

«Sinuhe jutustuse» eelkäijaks võib pidada autobiograafilisi raidkirju Vanas Riigis

(2635—2133 e Kr) elanud ülikute hauakambrites. Algselt mainisid need juriidilise iseloomuga tekstid ainult surnud võimukandja nime ja tiitleid. Hiljem hakati lisama episoodide kadunu elust, tema tegude loetelusid jne. Autobiograafiate sissejuhatus esitatakse kolmandas, põhitekst peaaegu alati esimeses isikus. Oma olemuselt kuuluvad need tekstid hauakambri kompleksi ning moodustavad olulise lisanduse maetud üliku eelneva elu kujutamisele hauakambri seintel. Omalt poolt aitasid biograafiad igavikustada konkreetse isiku tegusid, iseloomu, voorusi jne. Tekst oli mõeldud lugemiseks kambri palveruumi küllastajatele, eelkõige lähimatele sugulastele. Elulugudel oli topelteesmärk, nende sisu määras ühelt poolt soov kindlustada indiviidi elu teispoosuses ja teisalt pidi tekst olema järeלטulijatele õpetuseks. Esile tõsteti üliku tõusu ametiredelil, sõja- või kaubandusekspeditsioonide juhtimist, vaarao tunnustust jne. Suhteliselt vähe on teateid eraelu kohta. Mõnikord tuuakse ära tähtsaid üksikasju ajaloosündmustest, milles otseselt või kaudselt osaleti. Seega võivad autobiograafiad olla väärtuslikeks ajalooallikaiks. Nende hindamisel tuleb aga arvestada, et elulood tõid esile üliku iseloomu ja tegevuse kõige paremaid külgi traditsiooniliste, peaaegu kanooniliste kriteeriumide järgi (sarnaselt meiega autobiograafiatele), olles tema *cursus honorum*'it kujutavateks ideaalbiograafiateks.²¹

«Sinuhe jutustusel» on mitmeid ühiseid jooni ülikute autobiograafiatega (tiitlite loetelu, sissejuhatus, hauakambri ehitus, kuninga kiri, eetilist laadi standardväljendid jne), kuid samas ka kvalitatiivsed erinevusi. Juba oma mõõtmetelt ületab jutustus biograafiad. Põhivormi on laiendatud dialoogide, looduse ja nomaadide elu-olu kirjelduste, hümnide-laulude, Sinuhe kirja ning tema palvega. Seega on paljud tekstilõigud loodud teiste kirjandusvormide järgi. Enam kui mahult hõlbib «Sinuhe jutustus» tavalistest biograafiatest oma sisult. Edukast karjäärist paistatakse teose kangelt piirsituatsiooni, kus tema ette tõusevad inimese (egiptlase) ekistentsi sõlmküsimused. Teist sellelaadset jutustust Keskmise Riigi aegses kirjanduses peaaegu pole. Sarnaseid süžeejooni võib leida vaid «Muinasjutus merehädalisest». Üks esimesi teadlasi, kes osutas «Sinuhe jutustuse» psühholoogilisele aspektile, oli M. Pieper: «Sinuhe loo teemaks ei ole Sinuhe üleelamised, vaid see, kuidas ta on oma saatust talunud» (M. S. Pieper. Die ägyptische Literatur. Potsdam, 1927, lk 41—42). Õigus on ka H. Brunneril, kelle arvates ei ole teos, mis keeleliselt ja sisuliselt pole võrreldav ühegi teise egiptuse kirjandusteosega,

siiski psühholoogiline ehk teisisõnu arenguromaan. Sündmustiku kestel Sinuhe iseloom ei muutu, ka väliselt on ta teose lõpus sama mis alguses: kuninga õukondlane (H. Brunner, Grundzüge . . ., lk 70).

Kõige järgi otsustades oli teose loomise peaeesmärk ülistada vaarao Senusert I (Sesostris) valitsemist.²² Selle kõrval on jutustus tähtsal kohal inimese tahte- ja tegevusvabaduse teema, jumala, ettemääratuse ning indiviidi vahekord. Tähelepanuvääriv on J. Assmanni nägemus: «Sinuhe jutustus» ja «Merehädalises» tunnetatakse individuaalset juhtumit «jumala plaanina» ja üldtasandil tõstatatakse küsimus inimlikust vastutusest «saatuse jumaliku määramise horisondis» (J. Assmann. Zeit und Ewigkeit im alten Ägypten. Heidelberg, 1975, lk 65—66).

Säilitades küll teatud ühisjooni biograafiatega on «Sinuhe jutustus» uueks täheks vanaegiptuse ilukirjanduses, omapäraseks moodsa romaani kaugeks ettekuulutajaks.

Vanimad säilinud tekstifragmentid (pa-püürus 3022 ja 10499) on koopiad veel vanemast, võimalik, et Senusert I valitsemise ajal loodud originaalmanuskriptist. J. Barns on seisukohal, et jutustuse arhetüüp (autobiograafia) pärineb mingist reaalsest hauakambrist (J. Barns. Sinuhe's message to the king: A reply to a recent article. «Journal of egyptian archaeology» 1967, vol. 53, lk 13—14). Ei saa müüdugi välistada mingi konkreetse elukirjelduse olemasolu, mis võis olla jutustuse alustekstiks. Kuid lõplikku otsust pole võimalik teha, kuna vastavat hauakambrit ei ole leitud, õukondlase Sinuhe nimi ei ole fikseeritud ühelgi tolle aja mälestusmärgil. Sellega langeb ära ka küsimus teose autorist. Tema isik on tänaseni tundmatu.

Jutustuse esimene tõlge tehti 1865. a inglise keelde, hiljem on seda veel korduvalt tõlgitud. See maailmakuulus teos vääriks ka kommenteeritud eestindust. «Sinuhe jutustus» on kirjandusfenomen, mille Oriendi suur tundja R. Kipling arvas õigustatult maailmakirjanduse sedöövrite hulka võrdväärselt «Iliase», «Odüsseia», «Gilgameši eepose» ja «Ülemlauluga». Kuulus soome kirjanik M. Waltari on teosest inspiratsiooni ammutades kirjutanud ajaloolise romaani «Sinuhe, egyptiläinen», paigutades sündmustiku hoopis hilisemasse, Uue Riigi aega.

Märkused ja kommentaarid

¹ Probleemi kohta põhjalikumalt: M. Eliade. Die Religionen und das Heilige. Elemente der Religionsgeschichte. Darmstadt, 1954, lk 446—448; 488—489.

² Lähemalt vt: «Looming» 1987, nr 10, lk 1378.

³ Lähemalt vt: R. Faulkner. The ancient

egyptian coffin texts. III kd. Warminster, 1978, lk 167—169; S. Schott. Altägyptische Vorstellungen vom Weltende. — «Analecta Biblica», 12 kd, Rom, 1959, lk 319—330; L. Kákosy, Schöpfung und Weltuntergang in der ägyptischen Religion. — «Studia aegyptiaca» VII. Budapest, 1981, lk 55—59; G. Fecht. Der Vorwurf an Gott in den «Mahnworten des Ipuwer». Heidelberg, 1972.

⁴ H. Brunner. Grundzüge der altägyptischen Religion. Darmstadt, 1983, lk 130. R. Bultmann. History and eschatology. Edinburgh, 1957; C. Seeber. Untersuchungen zur Darstellung des Totengerichts im Alten Ägypten. München, 1976; S. Brandon. The judgement of the dead. New York, 1967.

⁵ Vt: J. Baines. Interpreting Sinuhe. «The journal of egyptian archaeology», vol 68, 1982, lk 32; täiendavalt vt: B. van de Walle. La transmission des textes littéraires égyptiens. Brüssel, 1948.

⁶ W. Helck. Urkunden der 18. Dynastie. Berlin, 1984, 1651, 14.

⁷ Urk. IV, 895, 14—896.

⁸ Egiptuse kirjandusliku (eelkõige elutarkuste) traditsiooni järjepidevuse kohta vt E. Brunneri artiklit E. Hornungi ja O. Keeli poolt toimetatud kogumikus «Studien zu altägyptischen Lebenslehren», Fribourg, 1979, lk 105—171.

⁹ «Sinuhe jutustuse» kui ajaloolikka kohta on avaldatud tunnustavaid ja kahtlevaid arvamusi; vrd: M. Korostovtsev. A propos du genre «historique dans la littérature de l'ancienne Égypte». — «Fragen an die altägyptische Literatur. Studien zum Gedenken an E. Otto». Wiesbaden, 1977, lk 323; E. Otto. Die Geschichten des Sinuhe und des Schiffbrüchigen als «lehrhafte» Stücke. — «Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde», 1966, Bd. 93, lk 102; W. Helck. Zur Frage der Entstehung der ägyptischen Literatur. — «Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes», Bd. 63/64, Wien, 1972, lk 22—23; G. Maspero. Les mémoires de Sinouhit. Kairo, 1908, lk XIV; J. Wilson. Ancient Near Eastern Texts. Princeton, 1950, lk 18.

¹⁰ Nimetagem siinkohal «Amenemhet I elutarkust» troonipärijale Senusert I lähemalt vt: A. Volten. Zwei altägyptische politische Schriften. Kopenhagen, 1954; W. Helck. Der Text der «Lehre Amenemhets I für seinen Sohn». Wiesbaden, 1969. Täiendavalt vt: W. Waddel, Manetho. Aegyptica. Cambridge and London, 1956; I. Shirun-Grumach. Sinuhe R 24-Wer rief? — Festschrift für W. Westendorf. Göttingen, 1984, lk 621.

¹¹ Ennetamaks teisi troonipretendente ruttab Senusert I kuningaresidentsi. Sarnaselt toimib hiljem Babüloonia valitseja Nebukatnetsar (K. Galling. Textbuch zur Geschichte Israels. Tübingen, 1968, lk 73—74).

¹² Vrd: H. Brunner. Grundzüge einer Geschichte der altägyptischen Literatur. Darmstadt, 1980, lk 65.

¹³ Lähkudes kodumaalt liigub Sinuhe peamiselt öösel. A. Jeremias viitas minu arvates mõnevõrra tinglikult Sinuhe pagemise välisele sarnasusele Moosese lahkumise ajaloolise taustaga. (A. Jeremias. Das Alte Testament im Lichte des Alten Orients. Leipzig, 1916, lk 184). See on maa-

ilmakirjanduse üks vanimaid näiteid peategelase salajasest põgenemisest kodumaalt (vrd: M. Pieper. Aegyptische Literatur. Potsdam, 1927, lk 39; S. Morenz. Gott und Mensch im alten Ägypten. Leipzig, 1984, lk 100). S. Morenz osutab, et Sinuhe on esimene emigrant maailma ajaloos. Täpsem oleks minu arvates öelda, et Sinuhe on esimene poliitiline emigrant maailmakirjanduses.

¹⁴ Maailmakirjanduse üks vanimaid kirjeldusi inimeste kahevõitlusest, mis väga meenutab Taa veti ja Koljati heitlust.

¹⁵ Esitatud lõik on esimene isiklikku soovi sisaldav palve egiptuse kirjanduses. Egiptuse palvetel oli üldiselt kindel, kuid siiski mitte kanooniline vorm. On õpetlik märkida, et Keskmise Riigi aegsetes eetilisi küsimusi käsitlevates tekstides (eelkõige elutarkustes ja autobiograafiates) palveid praktiliselt ei esine. Arvukalt ilmuvad nad alates Uuest Riigist (egiptlaste suurepärase hümnika ja palvete kohta vt: J. Assmann. Ägyptische Hymnen und Gebete. München, 1975).

¹⁶ Täiendavalt vt: E. Hornung. Der Eine und die Vielen. Darmstadt, 1971, lk 207—208; S. Morenz. Gott und Mensch im alten Ägypten. Leipzig, 1984, lk 119.

¹⁷ Lähemalt vt Ю. Я. Перепелкин. Переворот Аменхотпа. IV. kd. Москва, 1984, lk 108—104

¹⁸ Vrdl: B. C. Ключков. Духовная культура Вавилонии: человек, судьба, время. Москва, 1983, lk 31—47; F. Heiler, Erscheinungsformen und Wesen der Religion. Stuttgart, 1961, lk 458—459.

¹⁹ J. Foster on isegi arvanud, et «Sinuhe jutustus» kulgeb nn jutustavas värsis (*narrative verse*) sarnaselt Homerose «Iliase» ja «Odüsseiaga» (J. Foster. Sinuhe: The ancient egyptian genre of narrative verse. — «Journal of Near Eastern Studies» 1980, vol. 39, lk 89—118). A. Herrmann näeb teoses nn kelmiromaani eelkäijat (vt: Orientalistlike Literaturzeitung, 1953, H.48, lk 101). Mina isiklikult ei leia jutustuses otseseid kelmiromaani tunnuseid. Õigus on minu arvates ka J. Assmannil, kes vaidlustab J. Keesi termini «ajalooline novell». Kuid egiptuse kirjanduses on «Sinuhe» siiski suurvorm (J. Assmann. Der literarische Text im alten Ägypten. — «Orientalistische Literaturzeitung» 1974, Bd. 69, lk 125).

²⁰ Vrd: A. Gardiner. The notes on the story of Sinuhe. Paris, 1916, lk 165.

²¹ Autobiograafiate kohta lähemalt vt: J. Jansen. De traditioneele Egyptische autobiographie voor het Nieuwe Rijk. Leiden, 1946; E. Otto. Die biographischen Inschriften der ägyptischen Spätzeit. Ihre geistesgeschichtliche und literarische Bedeutung. Leiden, 1954; J. Assmann. Schrift, Tod und Identität. Das Grab als Vorschule der Literatur im alten Ägypten. Heidelberg, 1983, lk 64—93.

²² Minu interpretatsioonile on lähedal E. Blumenthali (Altägyptische Reiseerzählungen. Leipzig, 1982, lk 56) ja G. Poseneri seisukohad (Littérature et politique dans l'Égypte de la XIIe dynastie. Paris, 1956, lk 87—105). W. Helcki arvates oli jutustusel aktuaalne poliitiline tähendus: see oli omapärane kirjanduslik amnestia Senusert

I vaenlastele. Järelkult on jutustus poliitiline (W. Helck. Die Beziehungen Ägyptens zu Vorderasien im 3. und 2. Jahrtausend v. Chr. Wiesbaden, 1962, lk 45; W. Helck. Zur Frage der Entstehung der ägyptischen Literatur. — «Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes». Bd. 63/64, Wien, 1972, lk 22).

J. Assmanni seisukoht on sarnane W. Helcki omale: tema järgi oli kogu Keskmise Riigi aegne kirjandus kuninga propaganda meedium (J. Assmann. Ägypten-Theologie und Frömmigkeit einer frühen Hochkultur. Stuttgart, 1984, lk 194).

Kinnitust säärasele arvamusele leiab tollase sise poliitilise situatsiooni analüüsist. Toimus 12. dünastia konstitueerumine, protsessiga kaasnesid

massilised repressioonid, vastuhakud ja emigratsioon (vt: W. Helck. Politische Spannungen zu Beginn des Mittleren Reiches. — Rmt-s «Ägypten. Dauer und Wandel». Mainz am Rhein, 1985, lk 45—52).

Siiski leiab, et just «Sinuhet» ei saa üheselt käsitleda kui kuningapropagandat. Jutustus on selleks liialt omanäoline.

J. Baines arvab, et «Neferti ettekuulutust» ja «Amenemhet I elutarkust» võib vaadelda kirjandusliku propagandana. «Sinuhe» on vaieldav. Oleks ülimalt ennatlik mõista kogu egiptuse kirjandust propagandana. Pigem olid kirjandusteosed polüfunktsionaalsed (J. Baines. Interpreting Sinuhe. . . , lk 38).

HASSO KRULL

JULIA KRISTEVA KIRJANDUSE POLIITIKAST: SISSEJUHATUS, TEKST, EKSEGEES I

1. Sissejuhatus.

Seespoolt freudiviiruline, väljast marxikarvaline . . . ilma dogmaatika pistmata . . . mõista mõista, mis see on?

Saan aru, et austatud lugejal on sellist asja raske mõistatada. Et see kuidagi ei taha klappida ettekujutusega, mis austatud lugejal tõenäoliselt on *sibulast*; ja kui me ütlesimegi, et see tõesti on *meremadu*, *kel saba kakssada kaabeltaud pikk*, ei veenaks me teda veel, et me seesugust looma ühes suures meres oma ihusilmaga oleme näinud. Või vähemasti: et seesugune loom võiks ujuda ka kusagil meie meres.

— Tõsi, viimases asjas peab uskmatale jätma õiguse: kirjeldatud looma esinemisest pole meie kandis mingeid andmeid. Sest kuigi enamik haritud, austatud lugejaid kindlasti arvab, et «ma tean üht-teist/põhilist Freudist», — ja ka, et «ma tean küllastumiseni / mul on kõrini Marxist», — jääksid nad ilmselt kõhklema, kui küsida, mil moel peavad nad võimalikuks seda olemasolevat teadmist rakendada. Sest nii marksism (dialektiline materialism) kui freudism (psühhoanalüüs) on eelkõige praktilised meetodid, nende mõlema puhul peaks tõe kriteeriumiks olema praktika. Mida aga võiksime meie, austatud lugeja, sellest praktikast teada?

Õigemini muidugi: nendest praktikutest. Siin võib nüüd kõigepealt jõuda kiiresti üksmeelele, et me psühhoanalüüsi praktikast ei tea «praktiliselt» mitte midagi, et ei meie ise ega keegi meie sõpradest-tuttavatest pole

kunagi käinud psühhoanalüütiku vastuvõtul. See tähendab, et terminid nagu «seanss» või «transferents» ei tähenda kellelegi meist midagi sisulist, midagi isiklikult-mind-puudutavat. Need on meie jaoks ainult üks kauge «sfääride muusika». Seevastu dialektilise materialismi väga-väga revolutsiooniline praktika näib meile olevat lausa igapäevane tegevikkus, teatav sotsiaalne positiivsus, mille diskursiivne müra on meid reipalt saatnud juba lasteaiast, juba koolipõlvest. Jah, «praktika» on olemas, aga missugune «tõde» siis on selle kriteeriumiks? Ja kelle «tõde»? Noh, ka see on ju avalik saladus.

Tähendab, on avalik saladus, et see ei ole mitte emantsipatsiooni, vaid võimuaparaadi tõde, ja seega ka mitte emantsipatsiooni, vaid võimuaparaadi praktika. Kui see nii ei oleks, peaks siinses ühiskonnas ju alati praktika eelnema tõele, st tõde peaks olema ainult praktika kui protsessi enese etapilisus, ta peaks olema muutuv selle protsessi sees; seni aga on nähtud vaid vastupidist. On nähtud ainult «tõde», mis igiaegadest (Marxist-Leninist) peale hakkas eelnema igasugusele praktikale, mille suhtes praktika võis ainult kas «püsida õigel kursil» või siis sellest «taganeda». — Kuid vahest on sellest kõnelemine juba enesestmõistetavuste ülerääkimine.

Siiski, kogu painava poliitika kõrval on sel ajal veel ka üks filosoofiline aspekt, millele tähelepanu juhtida ei ole kindlasti ülarune. Nimelt et see, mida meie ametlikus diskursiivses käibes järjekindlalt on nimetatud «dialektiliseks materialismiks», pole meetodiliselt ja praktiliselt ju sugugi mitte

«dialektiline», isegi kui ta on «materialism»; ja nimelt sellesama etteantud, igasugusest reaalsest praktikast kõrgemal seisva institutsionaalse «tõe» pärast. Tõde funktsioneerib selles dogmaatikasüsteemis samasuguse metafüüsilise entiteedina nagu «mateeria» (st asendab «Jumalat»), ja ühiskonna arengu tõsed seaduspärad on metafüüsilised (st «jumalikud») seaduspärad. Nii et kõnealust filosoofilis-diskursiivset sümbolset süsteemi õieti oleks kohasem ja täpsem nimetada **metafüüsiliseks materialismiks** — termin, mis mujal maailmas juba 1960. aastatest peale ongi üpris laialt kasutusel.

Kõike seda on kasulik arvestada, enne kui hakata rääkima JULIA KRISTEVAst või üldse sellest POSTSTRUKTURALISMI nime all tuntavast voolust, millega kaasavoolavaks (või koguni selle üheks põhihoovuseks) ka Kristeva teoreetilist diskursust võib lugeda. Päril kindlasti aga peab neid nükked teadma siis, kui hakatakse lugema Kristeva teksti ennast — muidu võiks tõesti karta, et mõned teksti olulised suundumused või vähemalt mõned olulised nüansid jäävadki meile mõistatuseks. Jäävad sibulaks või meremaoks. Sest juba eelseisva teksti pealkirigi — «KIRJANDUSE POLIITIKA» («POLITIQUE DE LA LITTÉRATURE») — tekitab meie vastakaid assotsiatsioone, paneb meie tekstikonstrueerimis-pädevuse proovile. Mis, kas on oodata uusi korraldusi? Või tuleb juttu kirjanike ametiprobleemidest, nn kirjanduselu intriigidest? Mida võib sellest üldse teada üks Prantsuse bulgaaria emigrant, peenike Pariisi intellektuaal? Sellest kirjanduse tegelikust poliitikast? Või ehk tema just teab? Ja lõpuks, mis tähtsust on üldse sel kõigel praegusel tumedal ja lahendamatu ajal, mil kõik näib võivat muutuda kõigeiks, iga liikumine võivat viia täiesti ettenägematute tulemusteni?

Osadele neist küsimustest vastab kindlasti Julia Kristeva kirjutis ise. Viimasele neist võtab aga sedapuhku julguse vastata nn allakirjutanu: kes nimelt arvab, et just praegu on eriti sobiv aeg vaadata üle ka see tulitav ja rakkus vahekorrd kirjanduse ja poliitika vahel. Arusaadav, et see võib viia ka mõne ootamatu järelduseni. Näiteks, et ei saa võib-olla enam olla nn *ilukirjandust* (ka *ilupoliitikat* ju ei ole). Kui see aga on, siis on ta tegelikult ilmselt midagi muud, kas siis ühes või teises mõttes. Sellise järelduse avaldamine oleks ehk vanasti olnud tagurlik samm, ehtne kollaboratsioonism, aga praegusel hetkel ta seda parasjagu ei ole. Carpe diem, seltsimees ja vend.

Aga ikkagi, miks just *poststrukuralism*? Miks *post*, ja kuidas *strukuralism*? Siin võib lihtsalt vastata, et tegemist on ühtaegu

kunagisest strukturalismist lähtuva, samas aga selle metafüüsilisi eeldusi kritiseeriva ja eitava vooluga; kuidas neid just kritiseeritakse, sellest annab veidi aimu ka järgnev kokkupressitud tekst. Tõsi küll, rahvusvahelises käibes võib Julia Kristeva nimi sama hästi seostuda ka näiteks märksõnaga «prantsuse dekonstruktivism», kuid et antud ülevaatliku iseloomuga tekst meile mingit dekonstruktiivse meetodi rakendust ei demonstreeri, jätaksime tema vahekorra selle peibutav-ähvardava sõnapaariga (mis meil küll praegu veel kelleski müütilist hirmu ei tekita) esialgu selgitamata. Nüüd ainult veel «pisut autorist», mis on ju heaks kombeks ega tule lugemisel kindlasti kahjuks.

Julia Kristeva sündis 1941. aastal Bulgaarias ja sai esimese hariduse prantsuskeelses kloostrikoolis. Hiljem kavatses edasi õppida astronoomiat või füüsikat, see plaan jäi aga katki (et Bulgaarias suuremad uurimiskeskused puudusid, oleks tulnud sõita Nõukogude Liitu, sinna aga pääsesid üksnes parteikaadri järeletulijad «tutvuse kaudu»). Ülikoolis kirjandust õppides töötas samal ajal ajakirjanikuna ja, kasutades ära Hruštšovi-aegse «sula» võimalusi, suhtles korrespondentidega ja hankis kirjandust paljudest maadest. 1966 sõitis ta 25-aastase doktori-stipendiaadina Pariisi ega pöördunudki enam kodumaale.

1960. aastate keskpaiga Pariisis oli kirjandusteoreetiline strukturalism parajasti kõige moodsam asi, haakudes ka romaaniuendustega ja poliitilise vasakpoolsusega. Julia Kristeva elukaaslaseks sai Philippe Sollers, üks mõjukamaid romaaniuendajaid ja radikaalse *Tel Quel*'i toimetaja. Esimene teoreetiline töö ilmus *Tel Quel*'i 1967. a. kevadnumbris; pärast seda tulidki Kristeva kõige mõjurikkamad raamatud: kogumik «Semiotike» (1968), uurimus «Le Texte du roman» (1971) ja üle 600 leheküljeline «L. Révolution du langage poétique» (1971). Ideed, mida 1973. a. detsembris Milaanos peetud kongressil «Psühhoanalüüs ja poliitika» ettekantud «Kirjanduse poliitika» noppeliselt ja kokkupressitult esitab, pärinevadki selle tema põhilise töö teoreetilisest osast. Olgu veel lisatud, et ülikoolis (Pariisi VII) töötamise kõrval on Julia Kristeva praegugi tegev veel ka madala koormusega psühhoanalüütikuna, mis seletab paremini ka esinemist taolise põhiteemaga kongressil.

Ettekande teksti tõlkisin *Tel Quel*'i 1974. a. suvenumbris avaldatu järgi.

2. Tekst.

(KIRJANDUSE POLIITIKA)

I. Alates Platonist teame, et selleks, mis määrab ühismõõdu ja paneb nii aluse inimkooslusele, on poliitika. Ja et aluseliseks ühismõõduks on keel. Loom on seega poliitiline sel määral ja ses mõõdus, kuivõrd ja milles ta räägib.

Konservatiivne poliitika säilitab nüisugust mõõtu, mida esindab suverään (ülem), keda peetakse iseregulatsioonivõimeliseks. Revidermispoliitika (revisionism) asendab ühe ühismõõdu teisega, nii et uut koodi toetab uus ülem (Stalin) või tuhm anonüümsus (moodne tehokraatia). Revolutsiooniline poliitika, juhul kui ta ei ole ülekordamine, peab olema ajaks, milles poliitika (ühismõõt, ja seega keel) murdub.

Kui palju on selles, mida öeldakse, seda, mis langeb mõõdu mõju alla?

Lingvistika väidab: kõik. Strukturalism leiab oma objektid olevat süsteemse foneemidest seemideni ja võtab appi ka retoorika. Generatiivne grammatika käsitleb keelt formaalse objektina, mille märgid on motiveerimata ja mis end liigendab loendatavas lõpmatuses (tegelikult siis lõplikus), pidades end võimeliseks integreerima sellesse ka semantika ja pragmaatika. Keeleteadus järgib oma platonistlikku nägemust objektist, mida saab mõõta ilma kulutust tegemata. Lingvistiline poliitika proovib oma jõudu, püüdes keelt struktuuriliselt või süstemaatiliselt sulgeda *mathesis*esse /loe: ratsionalistlikku skeemi/. Ometi annavad vead, sõnamängud ja «stiil» tunnistust mõningatest rikestest selles struktuuris, mis enda küll taastab, kannab aga endas jälge *heterogeensusest*. Generativist ütleb sellest ära: heterogeensuse sund ei puuduta keele loogilist korda. Strukturalist tahab seda skematiseerida, piirdudes nii retooriliste figuridega.

Seevastu, kui lähtuda dialektilisest ja materialistlikust seisukohast, tuleb arvesse võtta kaht tähistavuse modaalsust /*deux modalités de la signifiante*/, et panna ilmuma seda, mis keele sees muudab poliitikat. (Meenu tagem seejuures Freudi korduvalt kinnitatud «dualismi».)

Nimetan esimest neist *sümboolikaks*. Ta hõlmab keeles kõike seda, mis kuulub märgi alla, st ühtaegu nominatsiooni, süntaksit, signifikatsiooni ja denotatsiooni — esmalt «objekti», seejärel teadusliku «tõe» puhul.

Nimetan teist neist *semiootikaks*. Kronoloogiliselt eelneb ta märgile, süntaksile, denotatsioonile ja signifikatsioonile, sünkrooniliselt ristub nendega. See on ajutine liigendus, mitte-väljenduslik rütm. Platon (*Theaitetos*) kõneleb *chōra*'st, mis eelneb mater-

naalsele Ühele, laenates selle Demokritose ja Leukippose «rütmist». Aischylos laseb Prometheusel öelda, et teda «rütmistati» /*errythmismai*/: meie tõlgime «aheldati». Semiootika on distinktiivsus, mitte-väljenduslik liigendus, ei vormitu substants ega tähistav numereering. Olles kujutletav karjatusena, hääleharjutusena või lapse liigutusena, funktsioneerib semiootika täiskasvanu diskursuses tegelikult kui rütm, prosoodia, sõnamäng, tähendus mõttetus, naer. Semiootikat saab šifreeridagi: sonograaf võib vähimagi häälevärina jäädvustada sagedusena. Ei ole aga võimalik hinnata semiootika tähendust — tal pole tähistamiskõlbulisi diskreetseid üksusi, mis oleksid lokaliseeritavad. Mõni topoloogia võiks küll anda tema kujundi, kuid mitte kujutada tema heterogeenset vastuolu sümboolikaga.

Oma dialektilismaterialistlikus keerukuses kätkeb tähistamisprotsess /*procès signifiant*/ kahe mooduse vastuolu. Öelda, et keel on *praktika*, tähendabki mõista, kuidas semiootika surve all nihetub sümboolika ja temaga koos ka tähendus. Nii viisi jõuame võib-olla päris lähedale materialistlikule kontseptsioonile sellest, mida Hegel nimetas «negatiivsuseks» /*Negativität*/: see on kolmeliikmelise dialektika *neljas* «liige», mis on *mathesis*'e tekkepõhjuseks, kuid ei lase tal end šifreerida; ta on loogika impulsiks, tulenedes Ühe ebasümmeetrilisest jagunemisest.

Pole olemas ühtki praktikat, mis ei eeldaks *sümboolset* piiri, st tähenduse paigalepanekut, protsessi tähistavat äärt, *doxa*'t, «olemise» *teesi*, «subjekti» ja «objekti». Sümboolika (ja keel) on teetiline: keel ise on tees kõige ehtsamal kujul. Ometi, kaugel sellest, et olla algupäraks (see oleks idealistlik kontseptsioon), lõikab ja nihetab see sümboolne tees semiootilist protsessi. Ja vastupidi, sellal kui ei saa olla praktikat ilma *doxa* ja teesita, oleksid viimased vaid lihtsad kordamissüsteemid, kui poleks semiootika heterogeenset vastuolu, mis oma sissetungide tsükliga nihetab lõputult ja määramatult teesi, tähistamiskõlblikku ja tähistavat olemist; st ta on uuenemise mehhanism. Semiootika saab olla praktika revolutsiooniliseks faktoriks üksnes tingimusel, et ta astub vastu oma sümboolsele teesile (tähendusele, struktuurile).

Et ärgitada tähenduse suhtes heterogeenset semiootikat nihetama seda sümboolset tähendust, mida subjekt on harjunud pidama omaks, peab kõneleva subjekti diskursus /*discours du sujet parlant*/ saama tõuke mõne «teise» diskursuselt. Kuna iga lingvistilist akti peab ärgitama adressaat (ja vastupidi, akt ärgitab adressaati), peab iga-sugune lausumine olema praktikaks ses mõttes, et ta teise poolt äratatud semiootilise

rütmiga paiskab segi kodeeritud teetilise tähenduse reeglipära; igasugune lausumine /*toute énonciation*/ peab endas kätkeva nii sümboolika-aega kui ka selle aja tühjaks- saamist — siis, kui tähenduse nullaeag rütmi survele lakkab; igasugusel lausumisel peaks olema üks ühismõeldu aspekt, et subjekt saaks tähistada oma rütmi kilde, ise selle rütmi sekka kaotsi minnes. Nii peaks olema, aga ei ole. — Seda sellepärast, et idealistlik poliitika nõuab ühiseluliselt ainevahetustel tasalülitumist, *ühismõõtu*, varjab aga seejuures oma mõra, ja ägedaid jõukulutusi tehes ähvardab inimkooslus rebeneda (välja arvatud juhul, kui religioon kulutuste tegemist kontrollib). — Ning samuti sellepärast, et lingvistiline teadus, olles selle idealismi kaasosaline, esitab meile süstemaatilise nägemuse keelest, mis on täis tähendust, ilma tühjuse, protsessi ja praktikata: st ilma protsessuaalse subjektita /*subject en procès*/.

II. Keeleline sooritus kui praktika eeldabki poliitikakontseptsiooni muutmist. Enne aga kui öelda, missugust, vaadelgem, mis toimub seal, kus keel funktsioneerib dialektilise protsessina (tähistamispraktikana /*pratique signifiante*/).

Freud, avastades transferentsisuhte, leidis nõnda selleks protsessiks kohase laboratooriumi.

«Kirjandus» annab kätte selle protsessi teise modaalsuse, mida ei või ära segada transferentsiga, mida aga Freud oma avastuse eelkäijate juures märkas. Enne kui avastati alateadvus, ja selle avastusega samaaegselt toimus üks õhtumaise diskursuse kõige efektsemaid plahvatusi, mida tähistavad nimed kirjanduslikust «avangardist»: Mallarmé, Lautréamont, Joyce, Kafka, Artaud. Nende kirjutatu õonestab niihästi ideoloogilist koodi (perakondlikud, religioossed, riiklikud müteemid) kui samal ajal ka keelekoodi (mis on subjekti ühtsuse viimane garantii). See õonestamine on *praktika* ja mitte kõrvalekalle, sest ta ei *formuleeri* mitte uut keelt (sümboolses, teetilisest mõttes), vaid loob sümboolse võrgu, kus ühelt poolt dešifreerub lõpmatuks saanud keha (ühtaegu subjekt ja objekt), teiselt poolt ja samaaegselt aga mitmesugused loomulikud, ideoloogilised ja poliitilised koodid (vrd *Finnegans Wake*). Ma ei hakka praegu rääkima selle praktika funktsioneerimisest. Toon ainult välja tema mõningad sotsiaalsed tagajärjed ja need piirid, mis pärast teda on saanud nähtavaks.

1. Kõne all olev keeleline praktika astub väitluse (mis pole tingimata vastuolu) monoteismiga (kristluse, judaismiga), mis valitseb õhtumaist ideoloogiat. Nii Mallarmé kui Joyce reflekteerivad, kumbki erineval viisil, paternaalse funktsiooni üle, võideldes sellega

mitte üksi ideoloogias, vaid keele enese funktsioneerimises, pöördudes tagasi semiootilise rütmilisuse juurde, mille konnotatsiooniks on maternaalsus. Ema kultuse tõttu muutuvad nad eriti tähelepanelikuks paganluse ja orientaalsete religioonide suhtes, enne kui taas avastavad paternaalse funktsiooni, nüüdsest juba kui sümboolse paratamatuse, milleta ei saa läbi ükski praktika, kuivõrd ta on keeleliseks teesiks, struktureerivaks piiriks — sisemiseks ja äratarvitamist nõudvaks — igasugusele praktikale. Nendeks struktuurideks, mida ründab «muusika kirjatähedest» /*la musique dans les lettres*», Mallarmé väljend/, saavad riik, perekond ja katoliiklus — kusjuures selles rünnakus osalevad nii avangardse diskursuse *ökonoomia* kui ka tema *sisu*. Analüüsides monologismi, «ühismõõtu», poliitikat kui ühest reglementeeritust, on need kirjanikud nähtavasti läinud kõige kaugemale. Kuid just Freud on see, kes monoteismist lähtudes sellest kõige rohkem *teab* ja vastava *teadmise* formuleerib.

2. Jäädes täiesti kurdiks sellele diskursuse ja tema sees oleva subjekti dialektilisele praktikale, paigutab marksism, XX sajandi uus poliitikakontseptsioon, hegelliku negatiivsuse (st struktuuri lagunemise aja) välja-poolle kõnelevat subjekti, nimelt tootmissuuhesse. Vastuolu all mõistetakse klassivastuolu, mitte aga tähistamisprotsessi enese vastuolulisust — ja nii iga kõneleva subjekti vastuolulisust — klassi enese sees. Nimelt «klassiteadvuse» mõiste on aidanud kustutada Hegeli negatiivsuse üht olemuslikku aspekti: et mõtlevat-kõnelevat subjekti on võimalik ära kulutada. Marksism maksab oma tribuuti humanismile, ja nii käib marksistidega (enam kui käis Marxiga) ikka kaasas Feuerbach, kes selle negatiivsuse ja dialektilise tühjuse heitis kõrvale «inimsoo» nimel. Kuna nii heidetakse välja protsessuaalne subjekt, on üheks tagajärjedest see, et nii marksismi teooria kui praktika komistavad *õiguse* mõistele. — Ühelt poolt, kõrvaldades subjekti ja taandades ta klassivastuoludele, ignoreerivad nad õigust, teiselt poolt aga sünnitavad vastukaaluks nõudmise, mis taotleb kodanlikku õigust — sama kodanlikku õigust, mille pinnalt Hegel defineeris otsuseid langetava (teetilise, sümboolse) teadvuse alused ja millel on vaja sunnivahendeid, et tagada «vaba» individuaalsust, kusjuures viimase mõiste võetakse empiristlikust psühholoogiast («vastustus», «kohustus», «süümepiin» jne). Ei olegi olemas marksistlikku poliitikat protsessuaalsete subjektide jaoks. St selliste subjektide jaoks, kelle praktikaks on koodi ületarvitamine ja sedavõrd ka nauding /*jouissance*/. Väärib märkimist, et kui tõrjutakse subjekti

ja tema naudinguõigust tähistamispraktikas, ilmneb see ühtlasi ka «kultuuri» ja «kunsti» hooletussejätmisses või tsenseerimises.

3. Teiselt poolt — ja see kuulub kokku eelmisega — on autoriteedi, otsustusvõimelise teadvuse ja struktuuri eitamine, see rünnak monologismi vastu, mida tunneb XIX sajandi lõpp ja XX sajandi algus, avanud tee arutu substantsi, vägivalda, seksismi ja esoterismi apoloogia. Enne kui fašism ilmus Hitleri ja koonduslaagrite nime all, oli tal antimonoloogilise reaktsiooni ilme ja ta leidis endale kaasosalisi selle reaktsiooni esindajate seast: nii olid sellesse segatud ka filosoofilised ja kirjanduslikud avangardid (Heidegger, Pound). *Fašism on selle tagasitulek, mille on tõrjunud religioosne ja poliitiline monologism.* Seda tagasitulekut pole võimalik takistada ei nõnda, nagu naiivselt soovib kodanlik liberalism, ega nõndagi, nagu püüab

teha «kommunistlik» dogmatism, nakatudes ka ise. Probleemiks on õieti, kuidas panna rääkima see, mida monologism on tõrjunud — see tungiline semiootika, mis on tähenduse ja Ühe suhtes heterogeenne ja mis panebki nad liikuma. Selleks, mis räägib välja monologismi (sotsiaalse kokkuleppe) poolt tõrjutu ja mis kulutab selle ka ära, investeerides ta uude keelevormi ja seega ühtlasi uude sotsiaalsusse, on kahtlemata transferents, kuid vähem perekondlikul ja vähem eraelulisel viisil ka just see kunstiliseks nimetatav praktika, millele heitis valgust Freudi avastus. Seejuures näivad need kaks praktikat olevat kõige tõhusam barjäär fašismi vastu. Kui kirjandusel on mingi eetiline funktsioon, siis seisnebki see tollessamas: lasta keelde toimima see, mida tõrjub monologism (alates rütmist kuni tähenduseni).

(Järgneb)

ALEKSANDR SOLŽENITSÕN

KIRI NÕUKOGUDE LIIDU JUHTIDELE

6. IDEOLOOGIA

See päranduseks saadud ideoloogia, mis praegu on juba vanadusest väeti, pole ka oma parematel päevadel kuigi arukas ega ettenägelik olnud — ta pole kunagi olnud teadus.

See oli vaid primitiivne ja pealiskaudne majandusteooria, mis kuulutas, et väärtusi toodab ainult tööline, märkamata seejuures ei töö korraldajaid, insenere, transporti ega turustust. See teooria eksis, ennustades, et proletariaadi ike aina kasvab, et töölised ei jõua kodanliku demokraatia tingimustes iial parema eluni. Kui me vaid suudaksime oma töölisi toita, riietada ja puhkusega kindlustada samavõrra, kui seda on suutnud kapitalism! See teooria läks alt, väites, et Euroopa riigid ammutavad oma heaolu koloonia-test: alles neist vabanenuna hakkas Euroopa ellu viima oma «majandusimesid». Ta eksis ka siis, kui arvas, et sotsialistid ei pääse võimule teisiti kui relvastatud riigipöördega. Ta eksis, oletades, et need riigipöörded toimuvad eeskätt arenenud tööstusriikides — kõik on läinud risti vastupidi. Ja et revolutsioonid levivad kiiresti üle maailma ning riigid surevad kiiresti välja — kõik see on olnud

otsast lõpuni üks suur eksitus, näide sellest, kui võrd meie teoreetikud ei tundnud inimloomust. Sõjad on iseloomulikud vaid kapitalismile ja kaovad koos temaga — aga me oleme juba näinud XX sajandi seni pikimat sõda, ja see polnud kapitalism, kes 15 ja 20 aastat järjest keeldus läbirääkimistest ning lükkas tagasi vaerahupakkumised. Ja annaks jumal, et me ei saaks näha inimkonna ajaloo kõige julmemat ja verisemat sõda — sõda kahe kommunistliku impeeriumi vahel. Ka natsionalism oli juba 1848. a kui «igand» maha maetud — ja tänapäeva maailmas pole temast tugevamat jõudu! Nii on pea kõigega, aga kes jõuab siin kõike üles lugeda. Vähe sellest, et marksism on olnud ebatäpne ja ebateaduslik, et ta pole osanud ennustada mitte ühegi sündmuse toimumise aega, kohta ega esitanud mitte ühtegi arvu (mida praegu teevad mõõdaminnes sotsiaalsete prognooside juures kasutatavad elektronarvutid — juhendumata seejuures marksismist). Aga hoopis uskumatu on see, et oma tahumatu majanduslik-mehhanistliku teooriaga julgeb ta minna seletama peent inimloomust ja midagi veel komplitseeritumat — miljonilist inimühendust, ühiskonda. Vaid ühtede saa-

mahimu, teiste sõgeduse ja kolmandate *uskumiskirega* võib seletada seda XX sajandi julma huumorit: kuidas küll on võimalik, et end niivõrd kompromiteerinud, lootusetult läbikukkunud õpetusel on Läänes nii palju poolehoidjaid! Meil on neid kõige vähem alles jäänud! Meil, kes me oleme seda õpetust omal nahal tunda saanud, on jäänud jõudu üksnes teesklemiseks. . .

Nagu nägime, pole neid veskikive, mis teid vägisi vee alla veavad, teile kaela riputanud mitte teie endi terve mõistus, vaid ikka see päranduseks saadud pehkinud Eesrindlik Õpetus. Meenutagem kollektiviseerimist. Või kogu käsitöö ja väikeste teenindusettevõtete natsionaliseerimist (mis muutis lihtsa inimese elu talumatuks, aga teid see ju ei puuduta; mis muutis valetamise ja varastamise igapäevaseks nähtuseks, ja te olete jõuetud seda muutma). Sama lugu on «suure internatsionaalse üritusega», mis on sundinud sõjatööstust tagant kihutama, nii et kogu ülejäänud elu umbe jooksis: isegi Siberit polnud 55 aasta jooksul aega korda teha. Või võtkem pidevad konvulsioonid tööstuses ja kogu see meie tehnoloogiline uuendamine. Ja religiooni vaenamine, mida marksism on pidanud väga tähtsaks,* kuid mis praktilise riigijuhtimise seisukohast osutus mõtetuks ja kahjulikuks: logarditest propagandistide käe läbi on ära rikutud tohutul hulgal ausaid inimesi, et pärast kannatada üleüldise petmise ja varastamise all. Usk on uskliku jaoks *ülim* väärtus, tähtsam kui söök ja jook. Kas te tõesti pole kunagi eneselt küsinud, mille nimel te olete miljonid oma parimad alamad juuretuks muutnud? Teile kui riigijuhtidele tuleb see ideoloogia ainult kahjuks. Te teete oma hävitustööd automaatselt, mehhaaniliselt, sest marksism on selle teile kaela määrinud. Niisamuti nagu ta sunnib teid, hiigelriigi juhte, aru andma mõnele teise poolkera pisikese ja tähtsusetu kompartei juhile, kellel pole Venemaa saatusest sooja ega külma.

Marksismist lämbibunud ajudele võib säärane perspektiiv üsnagi hirmuäratav tunduda: elada äkki ilma armsakssaanud Ideoloogiat! Aga teist valikut ei ole, elu ise sunnib teid ja varsti on juba hilja. Olukorras, kus ähvardab sõda Hiinaga, ei ole Venemaa juhtidel nagunii loota millelegi muule kui patriotismile. Kui Stalin sõja ajal sellise pöörde tegi — tuletage meelde! —, ei üllatunud kee-

gi, keegi ei nutnud marksismi taga, kõik mõistsid tema teguviisi kui meie oma, kui vene üritust! On ju selge, et tõsise hädaoahu korral tuleb jõud ümber paigutada — ja mida varem, seda parem. Tegelikult oleme me marksismist, esialgu küll arglikult, juba ammu eemaldumas — sest mis asi see marksismi «ühitamine» patriotismiga siis muud on? See on ju täielik absurd: marksismi ja patriotismi saab «kokku sulatada» vaid häguste abstraktsioonide tasandil, igas konkreetses ajalooküsimuses on nad alati vaenujalal. See on nii ilmne, et Lenin deklareeris 1915. aastal lausa otsesõnu: «Me oleme antipatrioodid.» Ja see oli siiras ülestunnistus. Läbi kogu 1920. aastate tähendas meil sõna «patrioot» täpselt sedasama mis «valgekaartlane». Ning terve see kiri, mida ma teile praegu kirjutatan, on patriotism — ja *järelikult* ei ole see marksism. Marksism pole ju kunagi seadnud eesmärki harida üles Ida-Siberi, seevastu sunnib ta meie naisi kangide ja labidatega tööd rügama, et turgutada ja finantseerida maailmarevolutsiooni.

On karta, et kui Nõukogude—Hiina piiril juba kuulid lendavad, olete te kahe tule vahel — sest meie rahvuslik eneseteadvus on nõrk ja ebakindel. Mõtlege selle peale, kuidas võimas Ameerika kaotas tillukesele Põhja-Vietnamile, kui kergesti ütlesid üles Ameerika sõdurite ja ühiskonna närvid — kõik seepärast, et USAs pole välja kujunenud selgepiirilist rahvuslikku eneseteadvust. Nii et ärge magage õiget aega maha!

Kindlasti on see algul raske, kuid olles kord tarbetu koorma maha visanud, tunnete peagi suurt kergendust ja kogu ühiskonna juhtimine muutub valutuks. Ideoloogia, mis on viinud meie suhted välismaailmaga terava konfrontatsioonini, ei aita meid juba ammu (nagu ta aitas veel 1920.—30. aastatel) ka sisepoliitilistes küsimustes. Praegu ei ole ideoloogia enam *põhimõtteline alustala*, mis meie elu üleval hoiab, vaid ainult tarbetu vineerist rekvisiit, mille võib iga kell ära koristada, ilma et sellest miskit kokku kukuks. Juba ammu püsib meie riik püsti ainuüksi tänu puhtmaterialesele arvestusele ja raudses rusikas hoitud kodanikele. Pole siin mingit ideelist vaimustust, te teate seda väga hästi. Ideoloogia vaid nõrgestab ja kammitseb teid. Ta risustab kogu ühiskonna elu. Meie ajud, kõned, raadio, trükisõna — kuhu ka ei vaataks, ikka vale, vale, vale. Aga kuidas saakski laip teeselda elavat, kui ta valet appi ei võta? Kogu meie elu hulbib valde mülkas. Ja *kõik teavad seda*, omavahel räägitakse kõigest avasui, irvitatakse ja kirutakse, kuid ametlikes esinemistes korrutatakse silmakirjalikult seda, «mis on ette nähtud», ja niisama silmakirjalikult, haigu-

* Sergei Bulgakov on näidanud («Karl Marx kui religioosne tüüp», 1906), et ateism on marksismi emotsionaalne keskpunkt, mille ümber on koondunud kogu ülejäänud õpetus. Kirglik vaen religiooni vastu on jäänud marksismi püsivaimaks komponendiks. — A. S.

tades kuulatakse ja loetakse teiste sõnavõtte. Kui palju ühiskonna energiat niiviisi tühja jookseb! Aga teie — kui te juhtumisi midagi ajalehest loete või televiisorist kuulete — kas TE ISE usute, et kogu see jutt tuleb puhtast südamest? Ei te usu, selles olen ma täiesti veendunud. Või kui, siis on teid küll kadestamisväärselt meie maa elust eemal hoitud.

Sellest üleüldisest pealesunnitud valest on saanud meie elu kõige piinarikkam valupunkt — ta on hullem kui kõik materiaalsed mured, hullem kui mis tahes kodanikuvabaduste puudumine.

Kogu seda valede arsenalil pole põrmugi tarvis meie riigi püsimiseks — ta on hädavajalik selleks, et kuidagiviisi kokku sobitada elav tegelikkus ja meeleheitlikult tema külge klammerdunud surnud ideoloogia. Meie riik hoiab sellest valelikust doktriinist (koos kõige temast tulenevaga) kinni puhtast harjumusest ja inertsist — aga just selle nimel peab ta iga teisitimõtleva trellide taha pistma. Sest valelikul ideoloogial pole vastuväidetele ega protestidele muud vastu panna kui püssid ja trellid.

Õelge siis lahti oma äpardunud Ideoloogiast! Loovutage see oma vastastele või kellele tahes, kadugu ta vaid meie maa kohalt nagu must rajupilv, nagu epideemia. Jännaku temaga teised, meile aitab! Kui me vabaneme ideoloogiast, vabaneme ka valest meie elus. Tõmmake ometi meie kõigi seljast see higinäe, räpane ja verest läbiimbunud (66 miljonit!) särk, mis ei lase meie rahva tervel ja tugeval kehal vabalt hingata! Ideoloogia üksi vastutab kogu valatud vere eest — kas tõesti on ikka veel tarvis teid veenda, et ta tuleb kiiremas korras minema visata? Ja pole enam meie asi, kes ta siis üles korjab.

Mul pole kaugeltki plaanis välja pakkuda teist äärmust — marksism ära keelata või teda taga kiusata, isegi mitte temaga vaielda (mida nagunii varsti enam keegi teha ei viitsi). Soovitan teile vaid üht: päästa tema käest iseend, oma riik ja oma rahvas. Selleks on tarvis astuda *vaid üksainus* samm: jätta marksism ilma võimsast riiklikust toetusest, ja las ta siis kõnnib omil jalul. Kõik need, kel soovi ja pealehakkamist, võivad teda takistamatult propageerida ja arendada — ainult et tööst vabal ajal, selle eest *palka saamata*. See tähendab, et propagandaaparaati ei tohi enam rahva taskust kinni maksta. Propagandistide suures peres ei peaks see küll mingit rahulolematust esile kutsuma: keegi ei saa neid siis enam kasuahnuses süüdistada ja esmakordselt saavad nad tõestada oma ideelist ustavust ja vankumatust. Niisugune topealkoormus peaks neile ainult suurt rõõmu

valmistama: teha tööajal riigi hüvanguks tööd, toota reaalseid väärtusi (mis tahes amet on igal juhul produktiivsem nende endisest tööst, mille kasutegur oli null, kui mitte negatiivne), aga õhtuti, puhkepäevadel ja puhkuse ajal pühendada end oma meelisõpetuse propageerimisele ning teenida omakasupüüdmatult tõde. Just nii toimivad näiteks usklikud, ja ehkki neid taga kiusatakse, saavad nad oma tegevusest suurt hingelist rahuldust. Missugune suurepärase võimetus — saada tõestus kõigi nende siiruse kohta, kes meid aastakümneid agiteerinud on!

7. KUIDAS SEE KÕIK TEOKS TEHA?

Kõike eelnevat kirja pannes pole ma hetkekski unustanud, et ma pöördun inimeste poole, kes on läbi ja lõhki realistid — sellest ju jutt algaski. Te olete realistid ega anna oma võimu naljalt käest. Sellepärast meil ei olegi kahe- või mitmeparteisüsteemi ega reaalseid *valimisi*, kus te võiksite valimata jääda. Ja realistina tuleb tunnistada, et see vägi ja võim on teie käes veel kaua.

Kaua, kuid mitte igavesti.

Et ma juba tegin ettepaneku pidada realistikku dialoogi, pean ka mina üles tunnistama, et Venemaa ajalugu jälgides olen ma muutunud igasuguste revolutsioonide ja relvavõitluste veendunud vastaseks. Järelikult suhtun ma samamoodi ka kõikidesse tulevas-tesse vägivallategudesse — nii nendesse, mida te tervitate (st *mujal* maailmas), kui ka nendesse, mida te kardate (*meie* riigis). Olen jõudnud veendumusele, et verised massirevolutsioonid toovad rahvale ainult hävingut. Meie tänases ühiskonnas pole minu veendumus sugugi erandlik. Kui meie praegusi juhte (kogu püramiidi) hakata relva jõul mõnede teiste vastu vahetama, toob see endaga kaasa vaid uue vaevarikka võitluse, kusjuures võimalus, et uus juhtkond parem saab, on peaaegu välistatud.

Mida meie säärasel olukorras tegema peame? Tegema näo, et viinamarjad on hapud. Kinnitama — ja üsna siiralt —, et me ei poolda seda tormilist «demokraatia pillerkaari», kus iga nelja aasta tagant tõmmatakse rahva meeleheaks kõik poliitikut ja pea kogu riik valimisvõitluse, kusjuures mitmekordset mängu selle ümber ei mängi mitte üksnes omamaised kildkonnad, vaid ka välisriikide valitsused; kus kohus, hoolimata garanteeritud sõltumatusest, annab ühiskonna kapriisidele järele ja mõistab õigeks inimese, kes laastava sõja päevil varastas ära ja toimetas trükki sõjaministeeriumi

dokumendid*. Isegi sissetöötatud demokraatiast võib tuua hulgaliselt näiteid, kus riigi saatust määrab emotsionaalne enesepettus või juhuslik ülekaal, mille on andnud kahe suure partei vahelise võitluse kõrval üks tühine ebapopulaarne partei. Ja lähtudes sellest kaduvväikesest ülekaalust, mis kuidagi ei saa väljendada enamuse tahet (aga ega seegi pruugi alati ilmeksimatu olla), lahendatakse terve riigi ja vahel ka maailmapoliitika tähtsaid küsimusi. Tänapäeval on iga kindlond õppinud haarama endale parimat tükki, olgu tema rahval parasjagu kui tahes rasked ajad — kelle asi see on! Ja üldse: ka kõige auväärsemad demokraatiad on sageli osutunud jõuetuks käputäie räuskavate terroristide ees.

Jah, muidugi, vabadus on kõlbeline. Aga ainult teatud piirini, kuni ta ei muutu enesimeetluseks ja lodevuseks.

Nüüsamuti ei ole ka *kord* moraalitu, taradun ja elutu. Aga samuti teatud piirini, kuni ta ei muutu omavoliks ja türanniaks.

Meil Venemaal eksisteeris demokraatia kui täiesti harjumatu asi vaid 8 kuud: veebruarist oktoobrini 1917. Emigratsioonis viibivad kadetid ja sotsiaaldemokraadid, nii palju kui neid veel elus on, räägivad siamaani uhkusega, et *nende* demokraatia hävitasid kõrvalised jõud. Tegelikult häbistas sääranane demokraatia just *neid* *endid*: nad lubasid meile tuua hülgava demokraatia, aga välja tuli lausa karikatuurne segapudru. Selgus, et demokraatiaks polnud valmis ei nemad ise ega ammugi mitte Venemaa. Viimase poole sajandi jooksul pole Venemaa valmisolek demokraatiaks ja mitmeparteisüsteemiks muidugi kasvanud, pigem vastupidi. Demokraatia ootamatu kehtestamine kujuneks praegu vaid 1917. aasta haledaks kordamiseks.

Kas peaksime oma demokraatlike traditsioonide hulka lugema ka Vana-Vene Moskva kirikukogud, Novgorodi, kasakad, külakogukonna? Või rahustame end sellega, et kuigi Venemaal on tuhat aastat püsinud autoritaarne kord, oli veel XX sajandi alguseks rahva füüsiline ja vaimne tervis täiesti säilinud.

Kuid tollal oli täidetud tähtis tingimus: sel autoritaarsel korral oli oma, olgugi veel algeline ja ebaküps, aga tugev kõlbeline alus. See polnud üldsegi vägivallaideoloogia, vaid õigeusk. Iidne, seitsme sajandi vanune Radoneži Sergiuse* ja Nil Sorski** õigeusk, mida Nikon polnud veel jõudnud lõhkuda ega Peeter I riigistada. Alates Moskva-perioodi lõpust ja läbi kogu Peterburi-perioodi hakkas see kõlbeline aluspõhi murenema ning riigi kõigi väliste saavutuste kiuste veeres autoritaarne kord allamäge ja hukkus.

Ja vene intelligents, kes rohkem kui sajandi vältel oli rakendanud kõik jõud võitluseks autoritaarse korra vastu — mida ta siis lõpuks saavutas peale tohtute kaotuste nii iseendi kui lihtrahva hulgas? Lõpptulemus oli risti vastupidine sellele, mida taotleti. Võib-olla tuleb tunnistada, et see tee oli Venemaa jaoks ebaõige või enneaegne? Võib-olla on nii, et kas tahame või ei taha, kuid Venemaale on lähemas tulevikus määratud ikkagi vaid autoritaarne kord? Võib-olla on ta ainult selleks küps. . .

Kõik sõltub sellest, milline autoritaarne kord meid tulevikus ootab. Talumatu pole mitte autoritaarsus ise, vaid päevast päeva pealesurutud ideoloogiline vale. Talumatu pole niivõrd autoritaarsus, kui võrd omavoli ja seadusetus, piiritu seadusetus: igas rajoonis ja oblastis, igal elualal on üks ainuvalitseja, kes on sageli ülbe ja harimatu. Autoritaarne kord ei tähenda sugugi seda, et seadusi pole tarvis või et nad jäävad ainult paberile või et nad ei pea väljendama rahva mõtteid ja tahet. Autoritaarne kord ei tähenda veel tingimata, et seadusandlik, täidesaatev ja kohtulik võim ei ole iseseisvad (või õigemini polegi mingid «võimud»), vaid alluvad ühe ise ennast ametisse nimetanud ainuvõimu telefonikõnedele. Tuletan meelde, et NÕUKOGUD, mis on andnud nime meie riigikorrale ja olid olemas 1918. aasta 6. juulini, ei sõltunud mingil viisil Ideoloogiast — polnud tähtis, kas seda oli või ei olnud, kuid kõigi töötajate nõukogu pidi olema.

Kas saab jääda realistiks, tehes ettepaneku taastada reaalne nõukogude võim — või on

* Ilmselt on Solženitsõn mõelnud Daniel Ellsbergi (s. 1930), kes USA—Vietnami sõja ajal kuulus valitsuse koosseisu, kus tema otseks ülesandeks oli USA—Vietnami suhete uurimine 1945. a alates. Jõudnud järeldusele, et sõda on ühemõtteliselt lõppenud ja kasutades oma juurdepääsu Pentagoni eriti salajastele dokumentidele, tegi ta neist 1969. a koopiad ja esitas ajakirjandusele. Materjalide avaldamist alustas 1971. a «New York Times». Kohtuprotsessid D. E üle kestsid 1972—73 ja pärast pikka kemplemist ning suuresti tänu üldsuse survele mõisteti kohtualune õigeks. *Toim.*

* Radoneži Sergius (u. 1321—1391) — vene kiriku- ja poliitikategelane, asutas koos oma vennaga Troitse-Sergi kloostrit, millest sai tähtis Kirde-Vene kultuurikeskus. Oli lähedastes suhetes Dmitri Donskoi jt-ga ning seeläbi autoriteetne isik ka riigi poliitilises elus. *Toim.*

** Nil Sorski (1433—1508) — vene kirikuideoloog, nn «omakasupüüdmatute» vaimne isa. Oma teostes «Pärimus» ja «Sätted» propageeris loobumist maistest rikkustest, sh ka kloostrite maa-aldustest ning pöörama tähelepanu kõlbelsele enesetäiustamisele. — *Toim.*

see pelk unistus? Ma ei oska midagi arvata meie konstitutsioonist, alates 1936. aastast pole temast päevagi kinni peetud ja ta tundub seepärast eluvõimetu. Aga võib-olla pole ta siiski nii lootusetu?

Rangelt realismi pinnale jäädes ei soovita ma teil harjumuspärast juhtkonna paigutust muuta. Ainult et võtke ülevalt alates kõik need, keda te loete soovitava ja aktiivse juhtkonna hulka, ja paigutage nad ümber nõukogude süsteemi. Edaspidi pole vaja, et iga riikliku tähtsusega ametipost oleks tingimata parteilise kuuluvuse otsene tagajärg nagu praegu. Vabastage oma partei etteheidetest, et inimesed astuvad sinna ainult karjääri pärast. Andke ka mõnele võimekale kaasmaalasele, kes parteisse ei kuulu, võimalus end riigi juhtimise juures teostada — nii saate endale häid töötajaid ja parteisse jäävad ainult omakasupüüdmatud inimesed. Muidugi ei loobu te oma parteist kui mõttekaaslaste tugevast organisatsioonist ega konspiratsioonist, oma «kinnistest» koosolekutest. Kuid kui te loobuksite Ideoloogias, vabaneks teie partei teostamatutest ja tarbetust maailmavalitsemise plaanidest ning võiks asuda lahendama rahvuslikke ülesandeid — hoida ära sõda Hiinaga ja päästa meid tehnoloogilisest krahhist. Need ülesanded on ühtaegu nii õilsad kui ka teostatavad.

Me ei tohiks lähtuda poliitilisest suurus-hullustusest ega sepistada teiste poolkerade saatust, see tuleb igaveseks sennapaika jätta, sest kõik need plaanid lähevad nagunii luhta. Teised poolkerad ja soojad ookeanid arenevad omasoodu, ilma tagant torkimata, ja Moskvast ei suuda neid keegi juhtida ega nende tulevikku ennustada — ei 1973. aastal ega ammugi mitte Marx aastast 1848. Meie maa areng peab lähtuma *sisemistest* vajadustest, eesmärgiks saagu rahva kõlbeline tervis, naise vabastamine sunnitööst (iseäranis kangist ja labidast), kooli ja üldse lastekasvatuse tervendamine, maa ja vee, kogu Venemaa looduse päästmine, tervislike linnade taassünd, Ida-Siberi hõlvamine. Ja pole siis tarvis ei kosmost ega maailmaajaloolise tähtsusega võitlusi ega väljamõeldud internatsionaalseid ülesandeid — teised rahvad pole meist põrmugi rumalamad. Ja kui Hiinal on üleaurust raha ja diviise — las teeb proovi.

Stalin õpetas meid kõiki (ja teidki), et *heasüdamlikkus* on «suurim hädaoht», st valitsejate hea süda on suurim hädaoht! Nii sai ta ellu viia oma plaane — hävitada miljonid alamaid. Kui teil ei ole sama eesmärki, siis loobugem sellest neetud käsusõnast! Olgu meil pealegi autoritaarne kord, kuid ärgu ta olgu rajatud leppimatule «klassivaenule»,

vaid inimarmastusele — mitte ainult oma lähedaste, vaid kogu oma rahva vastu. Inimarmastuse esimene tundemärk on suuremeelus, halastamine vangidele. Mõelge veidi: kas pole kohutav, et 1918—1954 ja aastast 1958 tänaseni pole meil *mitte ühtegi inimest* ainuüksi halastusest vangist vabastatud. Kui mõni üksik ongi vahel lahti lastud, siis ikka vaid poliitilist kasu silmas pidades — vangi meel on juba sedavõrd murtud või maailma avalikkus tõstab nii visalt häält. Ja muidugi tuleb alatiseks loobuda psühhiaatrilisest vägivallast ja kinnistest kohtuprotsessidest ning sellest julmast ja kõlblusetust vangilaagrite võrgust, kus sandistatakse ja hävitatakse elus vääratanud inimesi.

Kui tahate, et maa ja rahvas ei lämbuks, et nad saaksid areneda ja meid oma vaimuga rikastada, siis andke võimalus ausalt võistelda — mitte võimu, vaid tõe nimel! Andke see võimalus kõigile mõtteviisidele, eriti aga *kõigile religioonidele* — keegi ei mõtle neid enam taga kiusata, kui nende peamine mahasuruja, marksism, jääb ilma riiklikest privileegidest. Aga olgu ideede võistlus aus, mitte nii nagu praegu, kus usk on vaikima sunnitud. Laske tegutseda noorte usuorganisatsioonidel (mis pole kaugeltki poliitilised), andke neile õigus kasvatada ja õpetada lapsi, õigus teha vabalt misjonitööd. (Mina isiklikult ei näe praegu peale ristiusu ainsatki jõudu, mis suudaks Venemaad vaimselt kosutada.) Kuid ma ei palu talle mingeid soodustusi, lõpetage ainult tagakiusamine. Andke vabaks kunst, kirjandus, raamatute trükkimine — mitte poliitiliste traktaatide, üleskutsete või valimiseelsete lendlehtede (Jumal hoidku!), vaid filosoofiliste, eetiliste, majanduslike ja sotsiaalsete uurimuste avaldamine, — kõik see hakkab rikkalikult vilja kandma ja Venemaale kasu tooma. Taoline mõtete loomulik käärimine vabastab teid tarvidusest võtta üha uusi ideid üle Lääne-maailmast, nagu see on kestnud juba pool sajandit — te teate ju küll.

Mis siin veel kõhelda? Kas see kõik on tõesti nii hirmus? Kas teil tõesti pole põrmugi enesekindlust? Teile jääb ju kogu võim, tugev kinnine partei, sõjavägi, miilits, tööstus, transport, side, maapõuevarad, väliskaubanduse monopol, rubla sundkurs — laske ometi rahval hingata, mõelda ja areneda! Kui te oma hingelt kuulute selle rahva hulka, siis ei tohi te kõhelda!

Agas inimesel on ju veel üks vajadus: oma minevikupattude lunastamine. . .

Või olen ma nüüd oma realismiplatvormilt kõrvale kaldunud? Kuid tuletan meelde oma kirja algust — ma eeldasin, et te pole unustanud oma isasid, vanaisasid, kodumaad. Ja kordan veel kord: arukas on

nõuandeid kuulda võtta enne, kui häda käes.

Te võite pahameelega või ka kerge muigega mingi üksikisiku, kirjaniku kaalutlused kõrvale heita. Aga sedasama hakkab teile aastast aastasse dikteerima elu ise — erisugustel põhjustel, eri aegadel, erinevas sõnastuses, kuid ikka neidsamu asju. Sest see on teostatav ja *paindlik* tee meie maa, meie rahva päästmiseks.

Ja muide, see päästaks ka teid endid. Kui peaks saabuma kriitiline hetk, siis pöördu teie taaski rahva, mitte aga üleilmse kommunismi poole. Ja isegi teie — jah, *isegi teie* saatus saab sõltuma m e i e omast.

Muidugi, selliseid otsuseid ei saa vastu võtta paari päevaga. Kuid praegu on teil võimalus sooritada see pööre rahulikult — olgu kolme, olgu või viie aastaga, olgu või, kui silmas pidada protsessi ulatust, kümne aastaga. Tuleb vaid asi ära otsustada — kohe praegu; tuleb vaid ots lahti teha — kohe praegu. Hiljem esitab juba elu ise hoopis järsemaid ja tungivamaid nõudmisi.

Teie salasoo on, et meie riigikord ja ideoloogiline süsteem ei muutuks, püsiks samas olekus veel sajandeid. Kuid ajaloos nii ei juhtu. Iga süsteem kas leiab oma arengutee või variseb kokku.

Võimatu on juhtida säärast riiki, lähtudes üksnes hetkevajadustest: mõista 1942.

aastal hukka Nehru kui rahvuslike vabadusvõitlejate jõugu juht (kes segas meie liitlaste inglaste sõjalisi operatsioone), 1956. aastal aga tema ees lipitseda. Nagu ka Titoga ning paljude, paljude teistega. Et juhtida säärast riiki nagu meie oma, selleks tuleb ajada rahvuslikku joont ja tajuda pidevalt oma selja taga 1100 aastat rahvuse ajalugu, mitte ainult 55 aastat, mis moodustab sellest vaid 5 protsenti.

Te panite loodetavasti tähele, et see kiri ei sea enesele mingeid puhtisiklikke eesmärke. Olen teie võimupiiridest juba ammuilma välja kasvanud, minu teosed ilmuvad nagunii, sõltumata teie keelust või heakskiidust. Kõik, mida ma olen tahtnud öelda, olen juba välja öelnud. Minulgi on turjal 55 aastat ning loodetavasti olen ma paljude oma ettevõtmistega tõestanud, et ma ei hooli materiaalsetest hüvedest ja olen valmis ka oma elu ohverdama. Teile on selline mõttelaad muidugi võõras — eks saitegi nüüd võimaluse seda lähemalt tundma õppida.

Selle kirjaga võtan ka mina endale raske vastutuse Venemaa ajaloo ees. Kuid kui loobuda otsimast väljapääsu, kui jääda istuma, käed rüpes, siis on vastutus veelgi suurem.

5. septembril 1973. aastal

Vene keelest tõlkinud Aivar Kull.
Toimetanud Tiit Sang

MEIE INTERVJU

VESTLUS ILMAR LAABANIGA

Intervjuu Harry Liivrrannale

Olete üks neist, kelle isik ja looming peale Teist maailmasõda on Eestis kaetud kõmuliste legendide ja teatud salapäraga ning kelle varasemaid ülesastumisi ajakirjas «Eesti Noorus» aastal 1939 saatsid väikesed skandaalid. Kuidas kõik algas?

Küllap viitate artiklile «Salvador Dalí ja paranoialik-kriitiline meetod», mida saatis tõlkekatkend «Suur masturbant» ja millele järgnes «Päevalehes» pseudonüüm John D. Johnsoni veste «Noorusest, deliiriumist ja enesepilastusest». Kõlbelise vihasauna adressaatidena olid tolles lavale ritta istuma pandud «härрад Meikop, Tarand ja Laaban», esimesed kaks vastavalt ajakirja pea- ja tegevtoimetaja; loetelu kordus refräänina. Asjaomaselt poolt kuulsin, et rünnaku taga peitusid siseintriigid ajakirja väljaandvas organisatsioonis ÜENUTO-s; Dalí pakkus üksnes ettekäände. Sellest ka viheldavate järjekord.

Too tööpoolest väike skandaal väariks vaevalt üleskaevamist, kui see ei saanuks endale neil päevil ootamatu epiloogi. Üheaegselt uudisega Dalí surmast maailmapressis tõi nimelt sinne maakeeleleht järelehüüde tolle nimimärgi taha varjunud ajakirjanik Arnold Joonsonile, kes oli lahkunud siitilmast Heidelbergis 18. jaanuaril. Suur katalaanlane järgnes niisii oma esimesele eestikeelsele hurjutajale üksnes viiepäevase vahega, vähem kui aasta enne hurjutamise enda poole-sajandilist juubelit. Peagu-et-tähenduskül-lane juhus, mõtlesin endamisi — «objektiivne juhus» kasutamaks André Bretoni terminit. Jahmusin siis aga võrreldes sünniaegu: SD 11. mail 1904, AJ sama aasta 3. juunil! Elumaratonis (nagu öeldakse: Lebenslauf, levnadslupp) oli hurjutatu võitnud hurjutaja — vurrubahemaaga mõlemas suunas. Järelehüüet saatval fotol näeme nimelt Dalí kuulsa «hargi» asemel kitsast, tihedalt vastu ülahuult liibuvat vurruvinet — selle niioeldla reduktsiooni absoluutsele miinimumile. Kusjuures vähemalt näo alapool osutab märkimisväärselt sarnadust, nii kuju kui väljenduse poolest.

Ning mulle meenus üks lause tolles vestes, mida hindasime, mu sõber ning mentor Helmut Tarand ja mina, peaaegu et vaimukaks. «Deliiriumide fenomenide süstematiseerimisest» Dalí keelepruugis tõlgitses nimelt

Joonson järgmiselt: kuradikesed, keda nähakse deliiriumis (J mõtles ilmsesti *delirium tremensile*), tuleb rivistada ja etteotsa neile seada kapral-kurat. Joonsonist sai hiljem Saksa Liitvabariigis eestikeelse ajalehe «Võitleja» asutaja ning esimene peatoimetaja; tema tollaegsed poliitilised vaated ei tohtinuks oluliselt erineda Dalí omadest.

Kummaline see vaheldumisi vastandi ja varju vahekord kahe elukulu vahel... Aga te küsisite minult «kõige algust». Algus? Kus on üldse algus? Elustsenariumide jätkukohad on jämedamad sugupuu omadest, ütleks suur inimtundja Eric Berne. Kas Kadriina kandis kord möödunud sajandi kolmandal veerandil, kui mu vanaema järskusega, mida ta hiljem eluaeg kahetses, lükkas tagasi sulasest nooruki kosjad? Poiss meeldis talle, aga tema eluplaanid — mida hiljem Tallinnas täide viisid kaks tema kolmest lapsest — viitasid ülespoole. Või veidi hiljem Liivimaa alevikus Triikata lähedal, kui mu antvärgiprouast teine vanaema leidis, et piisas juba kuuepealisest peenikesest perest; moeateljee toitis neid vaid türbeldi, ja üheksat ametit pidanud peretaadile oli kümnendaks idanemas surmatõbi? Sigines aga veel üks ja väikesest kontvõõrast sai pesamuna... Kaks algust, mis eostasid uusi algusi ja need omakorda uusi. Või minu enda eluloos? Istume õhtulambi juures, minu klassivennast lähim sõber ja mina; koos sirvime linnaraamatukogust laenatud raamatut kaasaegsest kunstist. Lehitseme mööda Courbet' emahirvedest, kelle valged ahtripeeplid pakuvad juhust poisilikuks naljatamiseks, — ja peatume Munchi «Leinamarsi» juures. Sõber Eerik muutub mõtlikuks, küsib, kuidas seda pilti tõlgitseda. Mida küll võisin talle kosta? Nii kaua kui mäletan, on mind lummanud too leinajate-salga kuju võtnud vägev laine, mis tõstab kirstu kõrgele oma harjale. Kunas õppisin seda kaasakistust — esmalt kobades-kogeldes, siis juba aredamalt — sõnastama? Ei mäleta. Tean ainult, et Eerik järgmisel päeval klassist puudus, ja nädalapäevad hiljem teda enam ei olnud; Tallinna noorte hulgas lокkas parajasti differiiditaud. Palju lõppes sel ajal, nii minu ümber kui Eestis üldse: oli aasta 1934 kevadtalv. Ja nii mõndagi algas. Ja mina teadsin nüüd uuesti (lapsena teame seda kõik), et pildid ei ole ainuüksi pildid. Ja hiljem, et sõna ei ole ainult sõna. See on ka sürrealismi (praegu vist veidi ajakohatu) veendumus.

Maalikunstis esinesid sürrealistlikud tendentsid juba 1930. aastate alul, näiteks Märt Laarmani töödes. Kuid huvitumine sürrealistlikust kirjandusest ja kunstist oli teie põlvkonna jaoks vist üldisem, kui seda praegu tavatsetakse kirjanduslugudes märkida. Nagu nähtub koguteosest «Eesti Looming» II (1944), olite vähemasti Teie väga hästi kursis prantsuse sürrealismiga.

Sürrealismi esmased eelod leiame oma kirjanduses iseseisvuse sünni eel- ja järelaastatel. Oks, «Lendavate sigade» Kivikas; Visnapu näib õigusega «Rohelise momendi» aegse kohta. Sürrealismi vaimust meie 30-te aastate visuaalseis kunstides sai minu mälestust ning arvamist mööda kõige rohkem osa Adamson-Ericu rakenduskunstiline loomingu; oma üleannetuse ja fantaasiasädelusega tõi see asendamatu ning unustamatu noodi sõjaeelse Tallinna elukeskkonda. (Kümnendi algusest pärinevas lõuendis sellevastu, mida mäletan tema ülevaatenäitusest Kunstihoones sama kümnendi lõpul — õine tänav raskustungi trotsiva naisakti ja mõningase muu käibesürrealistliku butafoorikaga —, jäi ta tüüpiliseks «võrkkestamaalijaks» edasi; Duchamp' terminiga.)

Ja kahtlemata oli sürrealism «õhus» meie tollases luules: Masingu «Viimne hommik ka on liiga pime», Alveri «Kõrgel aknal» (esmatrüki versioonis), Kangro tungalterademotiiviringi laulud... Seal tuli, tõi küll, samm edasi teha; Ilmar Mikiver, kelle siiani käsikirja jäänud tekstid tollest ajast tunglevad lausa vulkaaniliselt, tegi selle Saksa okupatsiooni algaastal. Ja küllap hakkas tollal idanema tema vend Olevis seeme, mille ühe viljana on tema Stockholmis «Sürrealistlikul manifestatsioonil» 1949. a. väljapandud objektile (mille koostisosadena mäletan naise sukahoidjat, pussnuga, kooliaabitsat) kindel koht selle voolu ajaloo Põhjamaadel. Kardan, et seal lõpevadki minu põlvkonna toonased otsekontaktid sürrealismiga. Kuhugi sinnakanti oli oma algsetelt järelsümbolistlikelt positsioonidelt liikumas mõnes oma kümnendivahetuse-aegses tekstis — nii tundus mulle tookord — ka minu koolivend Kuulo Vimmsaare; ajasündmused keerasid siis tema elukäigu hoopis teistele radadele.

Marcel Duchamp' kuulsat töö «Rose Sélavy» järgi pealkirja saanud luulekogu «Rroosi Selaviste» on Teie esimese kogu «Ankruketi lõpp on laulu algus» kõrval kuulsamaid eesti moodsa luule kogusid, kuuldavasti pole Te aga ainus Duchamp' nimetatud töö pealkirja varieerija maailma kirjandusloos.

Robert Desnos'i, kes õieti tegi Rrose Sélavyst kollektiivpseudonüümi, olen juba nimetanud «Rroosi Selaviste» eessõnas. Keda veel? Näen siin ainult Roger Vitrac'i — kõnesolevas seoses vaid möödamaines mainitav, kuid dramaatikuna ephhiloogiate killas.

Olulisem oleks nentida, et siin on tegu proosaluuletust ja aforismi sünteesiva uude kirjandusliigiga, kus semantiline ja foneetiline ahel ühtelugu vahetavad kohta nagu kadrillis. Marcel Duchamp' nimega on ta seotud nagu on sonett Petrarca omaga, ei vähem ega rohkem, ja tohiks pakkuda võrreldavaid edasiarendamise võimalusi. Sisult kuuluvad, muide, Duchamp' kõnesolevad tekstid «Mõrsja ja poissmehemasinate» müüdisüsteemi, mille jälgi kriitik Michel Carrouges on ajanud maailmakirjanduses Edgar Allan Poe'st saadik. Sellesse seosesse tuleb meil ka paigutada Tammsaare mõistatuslikem tekst «Pöialpoiss». Lahtimõistatuna aitab see kummutada teatavat meil levinud nuri-tõlgitsust «Tõde ja õiguse» IV jaost. «Oma» ja «võõras» on lained samas meres, ütleksime kaplinskilikult.

Miks Te ei kuulu Välis-Eesti Kirjanike Liitu?

Pööraksin küsimuse ümber: miks ma peaksin kuuluma? Gildiline- tsunftiline tegevus pole mind kunagi paelunud. Reeglit kinnitavaks erandiks oleks siin Rahvusvahelise Kunstikriitike Liidu (AICA) Rootsi sektsioon — kuhu mina ei astunud, vaid valiti.

Teile pole Eesti-kontekst ilmselt kunagi olnud nii määrava tähendusega kui osalemine rahvusvahelises kirjanduselus, eriti asukohamaa Rootsi omas. Kas tunnete enast sama hästi kodus ka Pariisis, Lääne-Berliinis, New Yorgis või kusagil mujalgi?

Geograafilised magnetväljad mu elus on vaheldunud aastakümnetega. New York näiteks on nihkunud kaugemale, Itaalia lähemale. Ja — jättes kõrvale minu isiku — Pariis on praegu Stockholmile vaimselt lähemal kui ta seda on kunagi olnud viimasel sajandil.

Kuidas defineeriksite kultuuri?

Oh jumaluke küll! Vastust või siis põhjendust vastuse-võlgu-jäämisele otsides satun sajandi esimese poole suure rootsi mõtleja Vilhelm Ekelundi aforismile: «On ehk nii, et ainus tõeline luule oma sisimas põhjas alati on olnud kultuurivihkamise luule?» Siiski: sääl, kus ekspansiivne eluenergia muundub vaimseks uudishimuks, sääl kus leiab aset eneseleidmine — ja välगतava väljapääsu leidmine enesest — kohtumises sõnastud mõtte või

kehastund kaemusega, sääl sünnib kultuur uuesti omaenda ahervartest, idaneb taas oma kompostihunnikul.

Kas ütlen vaolesti, kui nimetan Teid klassikalise, n-ö vana aja humanisti võrdkujuks, erudiidiks, kes XX sajandi lõpul on muutunud üpris haruldaseks ning kes assotsieerub meie lugejale kas või näiteks Pentti Saarikoski nimega?

Pentti Saarikoski kuulub nii oma klassikalembusega kui oma lõpp-perioodi varavanalt kaugussevaatava elutarkusega minust mitmeti erinevva vaimusetüüpi. Teatav tihti renessansiga seostatav laiahaardeline uudishimu — Guillaume Apollinaire esindas seda hiilgavalt, ja minu sõpradest Öyvind Fahlström — on aga mulle tööpoolest hingelähedane. (Ärgu siiski unustatagu eelmise punkti all öeldut.) Silmitsen ehk teatava kadedusega üksisilmse looja tüüpi, kuid leian lohutust oma isiklikus vikerkaares.

Olete kirjandusega paralleelselt käsitlenud modernset kujutatavat kunsti, arhitektuuri, muusikat, tihti pühendunud selliste vähetuntud meistrite analüüsimisele, kes omal maal on jäänud ilma kriitikute ja ka publiku tunnustusest või kes seisnud valitseva kultuuriatmosfääriaga opositsioonis, näiteks Gaetano Pesce. Kas on Teil välja kujunenud kindlam autorite nimistu, kelle töid ja tegevise Te silmas peate, kellest kirjutate, olete kirjavahetuses jne? Huvitav oleks samuti kuulda, kellega kohtumise Te oma elus oluliseks loete ning kes on kuulunud/kuuluvad Teile lähemasse sõpruskonda.

Alustan lõpust. Nimesid? Erik Lindegren, Marcel Jean, Vilhelm Freddie, Öyvind Fahlström, Cherasim Luca, Endre Nemes, Franco Leidi... Igaüks neist väärriks põhjalikku tutvustust eesti publikule. Tõele vastab, et olen eelistanud ja eelistan kõrval- ja varjusseisjaid rambi- ja punktuledest ülekassikullatuule. Olen muuhulgas veendunud käbekujutelma vääruses, nagu lakanuks pärast II Maailmasõda Läänes senine vastuolu salongikunstnik-akadeemiku ja novaatori vahel: esimese muundevormina on hakanud esinema ja teise kohta usurpeerima «publikogeense» pseudonovaatori tüüp. Konkreetne näide: Ühendriikide loovkultuuris kõnesoleval perioodil pean keskseks järgnevat neljalehelist ristikut: muusikadramaatik Harry Partch, maaliija Roy Schackenberg, prosaist John Hawkes ja kineast Stan Brakhage. Ühelegi pole langenud «kultuuritööstuse» kiirtekoonus; ometigi annavad nad sügavaleküündivuselt ja sünteesivalt haardelt enami-

kule oma kuulsamaist kolleegidest silmi ette. Nüüd kuuldavasti oma tegevusega samuti sinna maale siirdunud itaallane Gaetano Pesce on erijuhtum: tema detailsed projektjoonised kolmanda maailmasõja järgsele maaalusele tsivilisatsioonile on meid kõiki painavate aimumuste-kartuste ilmelt «terroristliku», kuid sisult ausa ning kujunduselt intelligentse lõpunimõtlemisega selgitavaks ning puhastavaks hobusekuuriks.

Kuivõrd Te jälgite eesti kirjandust ja kunsti, mis on Teile huvi pakkunud, keda hindate? Olen kuulnud Teile plaanist kirjutada monograafia Herman Talvikust.

Herman Talviku osas on mul käsil sissejuhatav tekst tema viimsele ofordisarjale «Reekviem». Eks pärast näe, mida mul veel tema ja Jaan Grünbergi üle — kaks suurimat lahkunud pagulaskunstnike hulgas — sulest sigineb. Kodumaal loodava jälgimine on mul mõistagi olnud katkendlik, kuid siiski hõivatud. Niikuiini paljude suudes olevaid nimesid võimalikult vältides ütleksin: pean Peeter Ulast rahvusvahelisis mõõtmeis visionaariks ja Marju Mutset meie kunstiajaloo põgusaimaks imeks, jälgin põnevusega Jüri Palmi substantsitihedaid ja Vello Vinna ja Priit Pärna kitsas-teravaid löikeid inim- ja asimaailmast ning elan kaasa Kristiina Kaasiku valuliste looduse metamorfoosidele. Edasi huupi mõned tekstitiitlid: Andres Ehina «Üks vastu lagendikku»*, Vaino Vahingu «Mees, kes ei mahtunud kivile» (nähtud Evald Hermaküla esituses), Arvo Valtoni «Kaheksa jaapanlannat», Ilmar Trulli «Mildest mõtled, seljaaju».

Veel ütlen, et palju head kunsti nägin Helsingis eesti avangardi näitusel «Struktuur. Metafüüsika», see näitus väärrib laiemat resonantsi.

Milliseid keeli Te valdate; mõni sõna Teile tõlketegevusest.

Valdan? Peale oma kahe emakeele — sõnasõnalises mõttes on mul teiseks saksa keel — ja asukohamaa idioomi veel mu vaimse valikkodumaa Prantsusmaa oma. Kuna on juttu (luule) tõlkimisest — siin peab minu veendumust mööda tõlkija olema võimeline igakord, kui endale vajalikke vabadusi võtab, tulemust algkeelde tagasi tõlkima ja vastama küsimusele: «Miks poet ise kohe alguses niimoodi ei ütelnud?» Mõnedes mu viimaseaegsetes Franco Leidi pilte või objektinstallatsioone saatvais häälutustes sigineb, tõsiküll, foneetilise ahela lülide hulka mõningaid itaalia semeeme, ehkki ei saa tolele keelele päriselt kohaldada oma «valdamise»

* Tegelikult A. Ehina «Üks lagendikku», Tln., 1971 toim.

kriteeriumi. Ja ühed antoloogiatometajad peibutasid mind hiljuti laskma «Roosi Selavistes» korraks vilksatavat Rose Sellaway'd oma etteastet natuke pikendama...

Tellimustöödest on mul praegu käsil Tubin-Kallas-Krossi «Reigi õpetaja» rootsindus. Niisamuti André Bretoni «Nadja» oma: sarjain kord inimõlv tagasi rootsi kultuuri-ajakirjas selle esmatõlgel, nüüd on käes «tee ise paremini» kord. Eestinduste sektoris on mul sahtlipõhjas üht-teist ootamas viimistlemist: veel Baudelaire'i, kaasaegsetest näiteks belglast Henri Michaux'd ja mehhiklast Octavio Pazi, ja vastupidises suunas eesti luulet rootsi, kasinamal määral ka saksa ja prantsuse keeles.

1980. aastatel on jälle huvikeskmesse tõusnud selle sajandi 20.—30. aastad, ajastu, mida mõnikord tähistatakse art-déco perioodina. Tähendab see Teile ennekõike aega, mille vaimuse määrasis peasjalikult Breton, Bunuel, Dalí, Schwitters? Mida näete selles ajas eeskujuväärivat ning ligitõmbavat tänasele päevale?

Art-déco — toonase ametliku halva maitse — jätaksi sennapaika. (Ehkki maa-alused mutikäigud ühendavad iga ajajärgu kunsti tema kitsiga.) Ja oma eluajal üpris üksildase Kurt Schwittersi ephohiesinduslikkust oleme hakand tajuma alles postuumset. Muidu jah: pean jätkuvalt sürrealismi olulisemaks osiseks tolle ajajärgu pärandist meile. Näen seda jätkuvat — piirdudes ülevaatlikkuse mõttes kaasaegse Itaaliaga — Marco Ferreri filmides, Italo Calvino proosas, Gianfranco Barucchello, Sergio Vacchi ja Mimmo Paladino kunstis. Viimane neist esindab minu jaoks ühtlasi postmodernismi loovat poolust, nagu neoserialistlik helilooja Luca Lombardi muusikalise minimalismi oma. Aga märkan, et olen seni ainult vastanud küsimusele «Kes?», mitte «Mis?» Ütleksin: elava kontakti säilitamine ja viljelemine teadusvälisega loovas indiviidi ja teda ümbritsevas keskkonnas, sügav hõivatus (mitte mõne poliitilise või usulise dogma teenistuses!) — «magnetiseeritus», ütles Breton — käsi käes teravaima intellektuaalse artikuleeritusega, halastamatu kriitika võimu- ja harjumusmehhanismide adressil.

Fin de siècle on kultuuri- ja ajaloofilosofias üks enam vaieldud kultuurifenomen oma väljakujunenud mugavate väärtushinnangute ja vormivõtete. Ka postmodernism on ülistanud historistliku käsitlusviisi otstarbekust ning inimikkust, samuti regionalistliku omapära tähtsust. Milline on Teie seisukoht sellises diskussioonis?

Postmodernismi entroopiline ajalookäsitlus kuulub minu käsitust mõõda nihilismi kategooriasse (vt. Nietzsche, Heidegger või tänapäeval Pariisis elav Kreeka päritoluga filosoof Kostas Axelos). Kohtame seda juba James Joyce'i juures, keda aga päästab tema kunstiline radikaalsus. Ma ei näe regionalismi seotuna postmodernismiga (kes pigemini kuulutab «nomaadlust»). Regionalismi üleskerkimise on põhjustanud halb — nivelleeriv — internatsionalism, millise fenomeni peale pole mul siin mõtet veeruruumi raisata. Ent regionalismi eilne problemaatika jätkub tänapäevalgi. Ei ole (robustselt öeldes) veel hingusele läinud Dovre-Vana:

Härg annab mõdu ja lehm annab kooki.
Ükspuha, kas hapu või magus, söö!
Pääsi, et kõik on kodune töö.

(Marie Underi tõlge)

Nii mõnigi «patendeeritud oma» on tegelikult «sakste vana», millelt tegijamärgid ära kulunud või eemaldatud. Pühendasin noorukina «kunstiastaks» väljakuulutatud 1940-leväikese hümmi, millest tsiteerin: (laulda «Kas tunned maad» viisil)

Miks Kreeka nõnda soonis keeb
ja Stieglitz ikka lapsi teeb —
oh, milleks seda küsida:
on kunsti saatus ikka püsida!

Siis tuli meile kaela «sotsialistlik realism», mis oli esteetiliselt võttes Prantsuse teise keisririigi salongimaali lagusaaduste hirmuvalitus...

Muidugi: kaasaja vaba suhtumine kunsti-teose materjali lubab meid hoopis produktiivsemalt rahvakunsti sugemaid edasi arendada kui oli võimalik rahvusromantismi konventsioonikammitsates — kasvõi näiteks meie setu kahehäälsuse mikrointervalle. Aga omase ja kauge vastastikuse viljastamise, Ithakale jõudmiseks Odysseuse eksirännakute kordamise — kasvõi lihtsalt toonase antvärgiselli rännuaastate — nõudest me lahti ei saa. Mõtelgem bretoonlasele Bretonile ja iirlasele Joyce'ile. Ma ei mõtle seda tingimata füüsiliselt: Csontváry oma Idamaal kunagi ei käinud ja tõlner Rousseau Mehhikos võib-olla ka mitte.

Muutuksin konkreetsemaks. Kõnealust problemaatikat illustreerib praeguses Eesti kunstis üpris konkreetset Kaljo Põllu oma lahendamata vasturääkivusega massiteabevahendiliku esteetika ja arhaiseeriva sisundi vahel. Et tema pildid võivad olla küllaltki efektiivsed — või nagu eile vist öeldi: operatiivsed — vahendid teatava sõnumi levitamiseks, on iseasi. Marginaalselt esineb vastuolu vaimusilma nägemuse ja tegeliku pildisubstantsi vahel ka hoopis isemeelsemalt ürgse Jüri Arraku juures. Probleem näikse

seisnevat teatavat tüüpi lihtsustuses, mille tagajärjeks võib olla dekoratiivsus; üks selle ilminguid on kordamine, seal kus tal pole ehtsalt rituaalset funktsiooni. (Õeldust peaks ilmnema minu kõrge hinnang Arraku toodangu tuumikule.)

Traditsiooniline küsimus igale loojale: misugused tööd on Teil lähemas tulevikus käsil?

Lubage mul olla veidikese ebausklik ja mitte kergitada oma poeetilise leemepaja kaant rohkem kui ütleemisega, et kõrvale määratud häälutuse silmale määratud vaste — kas nimetada seda tüpogrammiks? — väljaarendamine on mul veel teoksil. Ja et aastakümneid tagasi ühes Stokholmi eesti üliõpilas-

konna paljundatud üllitises ilmunud luuletus «Südamepoolte füüsika» oli mul ning on jatkuvalt mõeldud ühe poeetilise projekti koagulatsioonikeskmena. Eestlaineliste esseede osas on mul — peale juba mainitud «Pöialpoisi» — Gustav Suitsu mõned siiani läbi-valgustamata aspektid lähiperspektiivplaanis. Võib-olla ka mõni sõna sekka Eestis praegu toimuva kohta — ja eriti pagulasühiskonna rolli kohta selles, millise rolli puhul mul on nii mõndagi kriitilist öelda. (Olen omal ajal põhjalikult lugenud ja seedinud Tibor Meray raamatut 1956. a. sündmuste kohta Ungaris.)

Vastaja sõnastus ja ortograafia muutmata. Vestlus toimus käesoleva aasta jaanuaris Stockholmis ja aprillis Helsingis.

LENDLAUSED. PÜSIMÕTTED

LINNAR PRIIMÄGI

Vabadus! Võrdsus! Vendlus! II

Nagu eelmisel korral rääkisime (vt Vk 1989, nr 7), konkureeris Suure Revolutsiooni eelõhtul — ning hiljem eeskätt Rousseau mõjul ka revolutsiooni enda ideoloogias — kaks vabaduskontseptsiooni: **klassikaline** arusaam vabadusest kui kollektiivsest ning ühiskondlikust (sotsiaalsest) seisundist ja **romantiline** (tormlev-tunglev) arusaam vabadusest kui individuaalsest ning loomupärasest (asotsiaalsest) seisundist.

Nende lahknevust dokumenteerib juba Kanti «Maailmakodanliku perspektiiviga üldajaloo kava» (1784), kus inimloomusel öeldakse olevat kaks vastandlikku suundumust: ühiskonnastumisele ning omaetteolekule.¹ Siin ongi kahe vabaduskontseptsiooni veelahke.

Pärast, juba revolutsiooniaastal 1789, nimetab endine tormleja-tungleja, tollal aga klassikaliste positsioonidele jõudev Schiller neidsamu — tema meelest ühevõrra loomupäraseid — vabadustunge klassikaliseks «inimese vabaduseks» ja romantiliseks «röövloma vabaduseks» («Freiheit des Raubtiers»)². Tähelepanuväärne uuendus on Schilleril see, et ta Kanti pelgalt psühholoogilise, st justkui ajavälise või üleajalise vastanduse

individualism vs sotsiaalsus» paigutab inimkonna reaalse ajaloo teljele: mõlemad loomusuundumused on Schilleri arvates inimesele omased, kuid eri **kultuuritasemetel**: oma ajaloolise arengu käigus on inimene «hüljanud metslooma vabaduse, päästmaks õilsamat inimese vabadust».³

Kõrgklassik Schilleril on sellest vabaduste erinevusest kujundlikult veel kord juttu luuletuses «Eleusise pidu» (1789/99):

Lõvi tahab olla vaba,
vabalt jumal valitseb,
hinge võimsaid tunge aga
loomusund neil talitseb,
inimesed nende vahel
käigu **ühenduse** teed,
neid vaid kindel **kombeahe**
vägevaks ja **vabaks** teeb.⁴

Niisiis: klassikalise veendumuse kohaselt peab ühiskonnastumistents inimeses individualismitentsist võitu saama.

Selgesõnaliselt möönab ka Goethe — eks samuti omaenda tormi-tungise mineviku kogemust silmas pidades —, et ühiskonnaga liituva inimese vabadus teostub ennastalgavusena: indiviid saab klassikalises mõttes vabaks sel teel, et ta osa oma loomuvabadusest («erandlikkusest», ütleb Goethe) ohvriks toob.⁵

Klassikaline vabaduskontseptsioon on ühiskondlik.

Romantiline vabaduskontseptsioon seevastu eitas ühiskondlikkust ning — et ühiskonnastumine, ühiskonnaks koondumine on

võimalik vaid teatava riigi vormis —, siis ka riiki. Nõnda said romantilise vabaduskontseptsiooni ideelisteks tugedeks just poliitiliselt ähmased mõtlejad (nagu Herder). Noor Schelling näiteks, kes jutlustas «inimsuseks» nimetatavat **romantilist eneseküllast indiviidi**, kuulutas otsesõnu: «Inimsuse ideest lähtudes tahan ma näidata, et Riigi idee polegi olemas, sest riik on midagi mehaanilist, täpselt niisamuti nagu pole olemas Masina ideed. Vaid see, mis on Vabaduse esemeks, kannab Idee nime. Me peame niisiis riigist üle saamal! Sest iga riik kohtleb vabu inimesi nagu mehaanilist hammasratastikku, ja seda ta ei tohi, niisiis peab ta lakkama.»⁶ Riigi asemel eeldab ja toodab romantiline vabadus **tsiviilühiskonda** kui üksikindiviidide «igauks enda eest»-võitluse tannert.⁷

Kuid kogu oma põhimõttelise erinevuse juures on klassikalisel ja romantilisel vabaduskontseptsioonil ka üks põhimõtteline sarnasus: kumbki saab vabadusest aru kui millestki, mis teostub **ebavõrdsuse** seisundis.

Klassikalise sotsiaalpoliitilise käsituse kohaselt, nagu seda esindas loomuliku õiguse teooria, on ühiskond vaadeldav **organismina**, mille liikmed on ebavõrdsed omavahel, kuid võrdsed organismile kui tervikule vajalikkuse seisukohalt. Ebavõrdsus alamal tasemel on seotud võrdsusega kõrgemal, terviku tasemel. Seda seost nimetataksegi loomuliku õiguse teoorias vabaduseks. Üksikisikute **erisugune** pädevus ja tegutsemisvõli on õigustatud oma otstarbekohasusega, allutatusega **ühise heaolu** lõpptulemusele.⁸

Niisamuti toetus ebavõrdsusele romantiline vabaduskontseptsioon: individualismi, erandlikkuse ja geniuse kultus pole võrdsuse ideega ühitatav.

Ilmselt seda pidas tark Goethe silmas, kui ta nentis: «Seadusandjad või revolutsionäärid, kes töötavad võrdsust ja vabadust ühtaegu, on kas fantastid /kes peavad oma unistusi tegelikkuseks/ või siis šarlatanid.»⁹

Need sõnad on kirja pandud 1795. aasta aprillis, mõneti juba kokkuvõtva üldistusena Suure Prantsuse Kodanliku Revolutsiooni ideoloogilisest arengust. Sest revolutsiooni ideoloogiline paradoks seisnes just selles, et ta oli taotlenud **vabaduse ja võrdsuse idee ühendamist**, teinud «vabadusest ja võrdsusest» kinnismõistepaari oma loosungitel, plakatitel, pitsatitel, manifestides, deklaratsioonides ja konstitutsioonides.

«Inimesed sünnivad **vabadena** ning õigustelt võrdsetena,» nentis «Inimese ja kodanike õiguste deklaratsioon» 1789. aasta augustis.

«Kõikidest seadustest ülim on see, millel põhinevad konstitutsioon, **võrdsus ja vabadus**,» kuulutas Robespierre 1792. aasta juulis.

«**Vabadus, võrdsus**, vendlus või surm!» hüüdis vabariigi väljakuulutamise plakat 1792. aasta augustis.

«Vabariik on **vabadus ja võrdsus**,» teatas «Pööraste manifest» 1793. aasta juunis.

«**Vabadus, võrdsus ning omandus**,» deklareerisid žironiinid sama aasta kevadel.

Pärast monarhia kukutamist 1792. aasta augustis nõudis Seadusandlik Kogu departemangudelt ning armeelt uut truudusvannet — **Vabadusele ja Võrdsusele**.

Ja veel 1797. aasta detsembris, kui kindral Bonaparte'ile korraldati Campo Formio rahu puhul triumf, seisid Luxembourg'i palee siseõuele püstitatud Isamaa Altari ümber **Vabaduse, Võrdsuse ja Rahu** allegoorilised kujud.

— Vabaduse ja võrdsuse ideaali ühendamine Suure Revolutsiooni ühiskondlikus teadvuses kujutab endast selle ajalooüldmuse kesket ideoloogilist seika, tema kriitilist punkti ning arengu võtit. On ju revolutsiooni põhitendentsiks **liberalismi väljatõrjumine egalitarismi poolt**, vabadusideoloogia paratamatu järkjärguline asendamine võrdsusideoloogiaga. Selle arenguloole pidepunkte võib dokumenteerida.

2. Võrdsus!

Poliitikas tähendab võrdsustumisprotsess demokraatiseerumist.

Konstitutsionalismi perioodil (1789—1792) fikseerus võrdsuse idee «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioonis» (26. VIII 1789) kõigepealt **poliitilise võrdõiguslikkuse** mõõdukal kujul. Tolleaegsete (russoistlike) poliitoloogiliste üldarusaamade järgi nimelt võisid endale puhtdemokraatlikku riigikorda lubada vaid lihtsad ja rikkumata rahvad, kuna isekatel ja naudinguile andunud rahvast pidi puhas demokraatia paratamatult üle kasvama ohjeldamatuks ohlokraatiaks ja seejärel türanniaks. Prantslastele peeti kõige sobivamaks konstitutsioonilist monarhiat, põhimõttel «La loi et le roi» («Seadus ja kuningas»), nagu seda kuulutas Rahvuskogu dekreetide päistiitel. Poliitiline võrdsus, mis kõige vahetumalt väljendub seaduslikus **valimisõiguses**, ei laienenud kaugeltki mitte kõigile: 1789. aasta 22. detsembril valimisetsensuseaduse ja 1791. aasta 3. septembri konstitutsiooniga sai umbes 30 miljonist prantslasest valimisõiguse vaid 4,3 miljonit nn aktiivset (rikkamat) kodanikku. Seejuures rõhutas konstitutsiooni peaideoloog abee Sieyès aga kõigi prantslaste võrdõiguslikkust saada aktiivseks kodanikuks. Tollel konstitutsionalismi, demokraatia esimese moonde perioodil kutsus isegi Jacques Roux (hilisem äärmuslik võrdsustaja) kaasmaalasi «vaba-

duse nimel» üles «kuulekusele dekreetide» ja «tähelepanelikkusele teie ülemuste suuniste suhtes».¹⁰

1791. aasta konstitutsiooni varatsensuse vastane kriitika (Robespierre, Marat, Desmoulins) oli esimene, kus hakkas kõlama juba tegeliku poliitilise võrdsuse (mitte enam pelga võrdõiguslikkuse) nõue. Tegelik areng kulgeski selles suunas.

Pärast Varennes'i kriisi, s. o kuninga emigreerimiskatset 1791. aasta juunis, oli konstitutsionalismi idee hakanud asenduma vabariikluse ideega. Kohe pärast vabariikliku riigipöörde 1792. aasta augustis anti (Robespierre'i ettepanekul) Rahvuskonvendi valimise õigus ka nn passiivsetele kodanikele. See tähendas kahtlemata demokratiseerimist, poliitiliste subjektide hulga tunduvalt suurendamist. Juba juuli lõpul oli senine Seadusandlik Kogu (taas Robespierre'i eestvõttel) olnud sunnitud lubama lihtrahva astumist Rahvuskarti — seegi oli konstitutsionalismi perioodil olnud kättesaadav vaid jõukate kitsamale ringile. Aga relvakandjad on samasugused poliitika subjektid nagu hääletajadki.

Rööbiti vabariiklikuga hakkas levima veelgi radikaalsem sankülotismi (patriootilise lihtrahva) ideoloogia, mille lainel vahetas vabariikliku liberalismi välja jakobiinide diktatuur (1793—1794). Prohvetlikuks osutus deputaat Lanjuinais' hinnang jakobiinliku riigipöörde kohta kohe pärast 2. juunit 1793: «See on vabariigi ja vabaduse surm.»¹¹

Sellega oli demokratiseerumine kui poliitilise võrdsuse levik üha laiematesse rahvakihtidesse viimaks jõudnud oma loogilise lõpuni — isenda vastandini. Niisugune metamorfoos leidis aset vabaduse idee vaikle väljavahetumise tõttu üha laiemalt leviva võrdsuse ideega.

Konstitutsionalistid olid 1789. aastal võimule tulnud kui Vabaduse ülemvalitsus. 1792. aastal tulid žirondiinid juba kui Võrdsuse võim.

Ilmekalt annab sellest tunnistust uus revolutsiooniline ajaarvamine, mis tekkis stiihiliselt, enne ametliku revolutsioonikalendri kehtestamist (5. X 1793). Juba 1792. aasta 27. augustist pärinevatel jakobiinide valimisreforminõudmistel seisab daatum: «Esmaspäeval, 27. augustil 1792, Vabaduse IV aastal, Võrdsuse I aastal.»¹²

Egalitarismi leviku põhjus pole keeruline: poliitiliste subjektide ringi laiendamine uute ühiskonnakihtide võrra toob paratamatult päevakorda ka nende uute kihtide majandusprogrammi. Abstraktne poliitiline (hääletamise ja relvakandmise alane) võrdsus peab varem või hiljem üle kasvama konkreetseks majanduslikuks, täpsemalt: varanduslikuks.

Jakobiinid sattusid võimule tulles majan-

duspoliitiliselt samasugusesse olukorda, milles olid riigipoliitiliselt olnud konstitutsionalistid. Nõuelt kehtis tollaegaesges poliitökonoomias üldine arusaam, et omandi ja tööjõu vabaduse olukorras käivitub iseeneslik varade võrdsustumise protsess. Selleks tuleb vaid «varade ebavõrdsuse» juures tagada «õiguste võrdsus», nagu märkis ka jakobiinide 1793. aasta konstitutsioon.¹³

Kuid pelgast võrdõiguslikkusest pidi ka majanduse vallas saama tegelik varanduslik võrdsus. Jakobiinide majanduspoliitikat kritiseerisid kõige valjemalt Pariisi sankülotide tuumikuks kujunenud «pööraste» rühma liikmed (Jacques Roux, Théophile Leclerc, Jean-François Varlet jt), kes nõudsid radikaalset ümberjaotamist.

Et jakobiinid sellele minna ei suutnud, olnuks revolutsiooni senise loogika kohaselt ootuspärane nende diktatuuri väljavahetumine «žakruitiinide» (st Jacques Roux' pooldajate) omaga. Asjade teistsugune käik seletub suuresti Robespierre'i poliitilise osavusega: «pöörased», nagu neid žirondiinide kõnepruugis üldiselt kutsuti, ehk «ultrapatrioodid», nagu nende kohta ütles Robespierre, ehk «ülepingutavad patrioodid», nagu nad ristas Marat, — ühesõnaga, sankülotluse avangard, kelle toel jakobiinid olid võimule tulnud, isoleeriti, paralüüeeriti ja likvideeriti kõige oma majandusliku võrdsuse nõudega.

Ometi ei saanud ühe subjektide ringi kõrvaldamine veel tähendada revolutsiooni objektiivse sisetendentsi peatamist. Egalitaristlik ideoloogia jätkus: «ultrapatriootide» võrdsustamisüritust ajasid edasi pahempoolsed jakobiinid ning «ultrarevolutsionäärid» (vastavalt Chaumette'i ning Hébert'i juhtimisel, kes koos oma ideekaaslastega hukati 1794. aasta kevadel), hiljem aga veel «võrdsuse vandenõu» initsiaator Babeuf, kes 1792. aasta vabariigi väljakuulutamise plakatil ilutsenud loosungi «Vabadus, võrdsus, vendlus või surm» asemele tõstis 1796. aastal selle loogilise lõppvariandi: «Võrdsus või surm!» (ja 1797 samuti hukati).

Revolutsiooni objektiivne käik tõi võrdsusideoloogia vabadusideoloogia asemele ning lükkas esile võrdsuse ideoloogid vabaduse ideoloogide asemel. Konstitutsiooniline monarhia, vabariik ja diktatuur moodustavad revolutsiooni arengu loogilise astmiku. Seda arengut ühelgi vahepealsel astmel peatada ei õnnestunud, ta pidi jõudma oma loogilise lõpuni, end loomulikult teel **ammendama**, et siis loomulikult teel naasta ühiskonna uuenenud seisundile vastava riigikorralduse juurde, tagasi jõuda mingi iseregulatiivse tasakaalu seisundisse. Termidooripöörde

1794. aasta suvel tajutigi naasuna normaalsusesse, verise kodusõja kauaoodatud lõpuna.¹⁴ Liberalismi taastulekuna egalitarismi asemele.

(Järgneb)

¹ Kahtlemata juhindub Kant siin Rousseaut, kes «Käsitluses ebavõrdsuse päritolust ning alustest» (1754) kõneleb enesäilitustungist («amour de soi») ja kaastundest («pitié») kui «kahest printsiibist, mis olid olemas enne kui /inimese/ mõistus» ja mille ühendusest «saab tuletada kõik loomuliku õiguse reeglid». (J.-J. Rousseau. Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes. Paris, 1983, lk 81.) Entsüklopedistidest (Diderot'st ja Holbachist) lahku lüües keeldub Rousseau seejuures kaastunnet küll ühiskonnastumistungiga («sociabilité») otsesõnu samastamast, kuid räägib sellest ikkagi kui enesealalhoidutungile vastanduvast ja sootsumi («liiki») loovast hingejõust: «...kaastunne on loomulik tundmus, mis igas indiviidis enese-armastuse (*l'amour de soi-même*) aktiivsust ohjeldades aitab vastastikku alal hoida tervet liiki» (sealsamas, lk 123).

Idee-loomiselt veelgi kaugemale minevikku laskudes võiks osutada näiteks romantilise (individuaalse) vabaduse kontseptsiooni ennetusele Thomas More'i «Utoopias» (1516) ja klassikalise (kollektiivse) vabaduse kontseptsiooni ennetusele Campanella «Päikeseriigis» (1632).

Arvatavasti pole vale väita, et individuaalse vabaduse idee on oma sisimalt olemuselt protestantlik.

² Vrd juba Kantil: «wilde Freiheit», «brutale Freiheit», «gesetzlose Freiheit», «barbarische Freiheit» — I. Kant. Kleine philosophische Schriften. Leipzig, 1962, lk 225, 229, 230.

³ Schiller's Werke, XV. Berlin, i. a (G. Hempel), lk 24.

⁴ Fr. Schiller. Luuletusi. Tallinn, 1959, lk 98.

Tlk R. Sepp. Siin ja edaspidi minu rõhutused. — L. P.

Pole vist liigne meenutada, et 26. VIII 1792 nimetas Rahvuskogu Schilleri Prantsuse aukodanikuks, sest kevadest peale oli Pariisis menukalt etendatud tema «Röövlite» jakobiniseeritud lavastust. Juba sama aasta lõpus pöördus Schiller aga Prantsuse revolutsioonist ära seoses Louis XVI protsessi ning eriti veel hukkamisega järgmise aasta jaanuaris. Oma meele muutuse seletuseks ütles ta, et enne tuleb «brutaalsest loomalikkuse vägivallast» jõuda «inimliku vabaduseni», alles siis saab edasi minna «koda(n)liku vabaduse» juurde. — Vt J. W y c h g r a m. Schiller. Bielefeld und Leipzig, 1922, lk 332.

⁵ Vt B. S u p h a n (Hg.). Gedanken über Freiheit und Gleichheit. Rmt-s: Goethe-Jahrbuch, XXII. Frankfurt/M., 1901, lk 16—17.

⁶ Tsit. G. L u k á c s. Der junge Hegel. Berlin, 1954, lk 56.

⁷ Peab siiski märkima, et kodanliku individualismi stiihilise avaldusena (ja muidugi Hobbes'i mõjul) mängis tsiviilühiskonna-kujutus kohati sisse juba ka valgustajate filosoofiassa (Helvétius, Holbach).

⁸ Helvétius näiteks väitis, et ühiskondliku kasu printsibiile «tuleb ohverdada kõik oma tunded, isegi humaansustunne». (Tsit. C h. N. M o m d s h i a n. Helvétius. Berlin, 1959, lk 353.) See klassikaline seisukoht kajastub veel 1793. aasta jakobiinlikus konstitutsioonis, mille 12. artikkel ütleb: «Konstitutsioon ei taha, et seadus võiks tagada isikliku vabaduse ilma sellest üldisele heaolule tõusva kasuta...» (Vt M. R o b e s p i e r r e. Habt ihr eine Revolution ohne Revolution gewollt? Reden. Leipzig, 1958, lk 267.)

⁹ B. S u p h a n (Hg.), lk 17.

¹⁰ J. R o u x. Freiheit wird die Welt erobern. Reden und Schriften. Leipzig, 1985, lk 51—52.

¹¹ Mémoires sur les journées révolutionnaires et les coups d'état, II. Paris, 1875, lk 321.

¹² Vt. M. R o b e s p i e r r e. lk 228. Oma ajalohes «Ami du peuple» 18. novembrist 1789 ristic Marat revolutsiooni puhkemise aasta «Vabaduse ajaarvamise esimeseks aastaks». Vt M a p a m. Pamфлеты. Москва, Ленинград, 1934, lk 466.

¹³ Vt M. R o b e s p i e r r e, lk 267.

¹⁴ Vt Mémoires..., lk 326.

VAATENURK

BARBI PILVRE Mood ja minevik

Mati Kuntro. Päevad ja unistused. «Eesti Raamat», Tallinn, 1989. 240 lk.

On üsna riskantne napi proosakogumiku alusel määratleda ühe noore mehe maailmapilti. Õnneks (või kahjuks) ei tundu see maailmapilt käesoleval juhul olevat kuigi keeruline. Tähistaksin selle ehk pisut vägivaldseltki kahe märksõnaga: mood ja minevik. Sõnapaar on pentsik ja edvistav oma ebariilikkusetatluses nagu muide M. Kuntro jutukogu pealkirigi: «Päevad ja unistused». Oletame, et üritan siin tabada MK stiili.

Minevikuihalus läbib tervet MK jutukogumikku. Teadagi, minevik on praegu moesi. Siin on MK oma 1980—1986 kirjutatud novellides küll nüüdseid aegu ennetanud. Kohati aimub redigeerimist ka uue aja minevikumoe vaimus, ilmselt on seda tehtud toimetamise lõppjärgus — näiteks Vabadussõja samba mainimine jutus «Unistused ja kummitus». Samas loos maalitud minevikupiltides on aimata tublit koduloolast, nii nagu ka «Tädi Elises» või mujal, kus tegu vanainimestelt kuulnud materjali kasutamiseega. Selline süvenemine väärib lugupidamist, liiatigi on mälestustel praegu minekut. Allikmaterjali iseärasusega (vanade naiste jutud) on võib-olla seletatav ka MK külajuttude (milleks võib julgelt pidada kogumiku nelja esimest juttu) heietav laad. Tõepoolest, neis juttudes on mingi taotluslik või ka juhuslik vanamoelisuus (minevikumoelisuus), mis ehk mitte asjata ei too meelde vana head Kitzbergi. Vanadel, naistel ja eelkõige vanadel naistel on MK jutuloomingus ja ka mõttemaailmas — sel määral, kui see siin ilmneb — üpriski määrav koht. Jutukogumiku ladusamad leheküljed ongi ehk Ilse Sottama, Ella Puujalke, Elsa Linnu, Mäeoja Miina või tädi Elise elu-olu ja tegemiste kujutamine. Nii ei üllatanud «Pihtimusest Praxitelesele» leitud lause: «Minu pudikeele- ja alkoolaastad mõõdsid suuremalt jaolt kahe naise seltsis» (ema ja vanaema) ja hüpoteesile vanade naiste autoriteedist MK maailmapildis lisab eluõigust minajutustaja rõõmus tõdemus, et ihaldatav neiu Helina räägib just nii nagu kadunud vanaema. MK mõttemaailm on see-

ga tuntavalt feminiinne (ja teatava tädiliku kõrvalmaiguga). See, millele MK tähelepanu pöörab ja mida näiteks kirjeldustes oluliseks peab, kuulub tihti nn naiste maailma: «Unistustes» end kojutulekuks ehtiv Ernst Sottam või kaasaelamisega kirjeldatud Lea õõtualett (kannab näole toitekreemit!) — kui nime-tada mõnda eredamat näidet. Miks mitte pida naiselikuks ka teatava efektitaotlusega teksti toodud prantsuskeelseid kohanimesid, vihjeid itaalia kunstiajakirjadele, ja siis veel see antiikmütoloogia avastamine «Pihtimusest Praxitelesele!» Järsku on see lihtsalt edevus? Suures osas ei lisa need kultuurised «aksesuaarid» MK tekstile midagi, pigem mõjuvad otsitult ja rägelt. Muljet naiselikkusest kui MK proosa üldtendentsist ei vähenda ka mitmel pool füsioloogiliste üksikasjadeni kirjeldatud tärkav mehelikkus.

Rõivamoe kõrval on MK-d köitnud mitmed seisakuaja vaimsed moevoolud. Riskin neid nii nimetada, sest müstika ja teispoole elu (mis esineb MK juttudes läbivalvalt), kirik (Laur Heljeeni kuju) või vaimuhaigus kui omalaadne väljavalituse märk (Steve) on olnud pikki aastaid moes kui nõuk. elust pagemise viisid. Samas on need olnud nõukoguliku eskapismi tundemärgid. Teispoolest ja surma on MK üle doseerinud, kahjuks näib tal puuduvat iroonia (v. a vaimutsemine nendesamade hästikujutatud vanainimeste kallal), mistõttu kummitused ei pääse mõjule ja mitmed võikald verised, detailideni laskuvad surmakirjeldused ei süvendava muljet selle maailma ebaõiglusest, mida MK taotleb, vaid räägivad pigem autori maitselagedusest.

MK püüdlused on kõigele eespoolöeldule vaatamata ju kiiduväärt — ta üritab kujutada puhast ja õilsat («unistusi») maailma räpasuse («päevade») taustal. Märter Märt vastamisi ükskõiksusega, Elsa ja Roberti vanuigi ikka veel õitsev tunne küla pragmaatilise elukäsituse taustal, Helina kuju kui ülistuslaul armastusele, mis kulmineerub «Pihtimuse» lõpulehekülje monoloogis, ja isegi armastuse nimel sooritatud mõrv! Romantikat igatahes jätkub. Inimliku moraali allakäigu teema on muidugi aktuaalne, räägime nüüd ju sellest igal pool. Nii mõjub «Armastuse ausammas» isegi didaktiliselt, õnnis talupojaidüll, minevik tänapäeva aatevaba maailma vastu. Ideaalse perekonna rüpes sirguvad ka näidisonoored, kes ei taha elult kuigi palju ja kellest on õpetlik lugeda just praegu-

sel iibepropagandast nõretaval ajal (Ragne, Roger ja Liina).

Mis puutub MK maailmavaatesse, siis veel mõned tähelepanekud. Vaatamata sellele et tekste on enne trükkiaandmist ilmselt isamaalises vaimus redigeeritud, on nendesse jäänud kohti, mis pälvinuks kiitust igalt kohuse-truult stagnaaja ühiskonnaõpetuse või kirjan-dusõpetajalt. Tore, et MK minategelane «Pihtimuses» on uhke Marxi «Kapitali» esmatrüki eksemplari üle TRÜ raamatu-kogus ja selle üle, et ME võitsime Teise maailmasõja (*versaal minu — B. P.*) või et ta on oma vaimseks teejuhiks valinud Alek-sandr Sergejevitš Puškini. Ja mis selles siis õigupoolest halba ongi! Hea, et MK siin praegu-moevoole ei järgi. Pole raske aimata, missuguste teoste esmatrükke nähes praegu rõõmustada sobib või kes peaks olema noore mehe vaimseks teejuhiks.

MK juttudes on omaette päris õnnestunud lõike ja karaktereid. Tervik kaob pikemates juttudes aga lootusetult käest. Selle poolest erinevad heas mõttes «Tädi Elise» ja eriti «Hobuste kadumine». Viimast võib isegi kir-janduseks pidada. Metafüüsiline element, mida mujal kummituste, musta maagia jms abil kramplikult taotletakse, on siin täiesti olemas. Hobuste kadumine ja leidmine võik-sid olla tõlgendatavad sümboolselt kui tüh-juse tunnetamine ja õnnestunud katse sellest olukorrast välja tulla. Õnne hobuste üles-leidmiseks jääb üle soovida Mati Kuntrolegi.

ANDRES HERKEL

Kuma

Ülo Mattheus. Kuma. «Eesti Raamat», Tallinn, 1989. 168 lk.

«Kõik, kes on ajas kirja pandud, ilmuvad kunagi uuesti,» ütles vanaema Sigrid (lk 12) ning üha heiaastuvad ta kujutlusis mehed möödunud aegadest — maadeavastajad, konkistadoorid, filosoofid. Ei aeg ega ruum takista dialoogi nendega. Nad on lülid lõppe-matus ahelas, romaani seisukohalt komposit-siooni kõrvalliinid. Pargis, Filmistuudio pa-viljonide vahel, on ruunikivile raiutud, et aastal 1090 mõistnud Eyrikr Askeirson seal õigust oma kaksikvenna Kanuthi üle, «kes salasurmas oma isa Askeir Ükskäe, ema Kirsten Ristitu, naise Friggi ja emaema

Sigriduri. Ja tappis ta ja jättis verisena randa ega matnud teda» (lk 5, 163). See on romaani algus ja lõpp, ühe ahela sulgumis-sõlm. «Pärimust ei saa keegi hävitada. Kuskil sisimas elab see oma salapärast elu edasi, kuni ühel päeval kerkib esile ja haarab meid oma võimusesse,» ütleb vanaema Sigrid (lk 41). Sigridi keha lakkab olemast koor-maks vaimule, aga isa Oskar, ema Krispina ja Frigg surevad Kanuti mõtteis. «Üha on Eyrikr Askeirson oma laevaga kuskil mere ja aegade hägus, et läbi ruunisõnade kestvuse naasta ja sooritada oma tegu, sest seni, kuni püsivad ruunid, säilib ka neis sisalduva sõnumi kordumise maagia» (lk 164). Kaksikvend Erik (Eyrikr) on õieti «Kuma» kandja — aina eemalviibiv, ent alati meeles. Ta on Kanuti süüme (lk 157), teiste jaoks ideaal-Kanuti, Kanuti puuduv pool. Ühtaegu on Erik oma eemalviibimises aja- ja ruumitagu-ne printsip, milles romaan aegruumilisena kokku põimub.

*

Samahästi kui «Kuma» võiks pealkiri olla «Mälu», «Peegel» või «Teisikud». «Kumale» eelist andes märkame tema värskest võrrel-des muudes tekstides pruugitud assotsiat-sioonidega (R. Saluri «Mälu», A. Tarkovski «Peegel», F. Dostojevski «Teisikud» jne). Peljates ehk mõnevõrra haavata teose esteet-tilisi kvaliteete, tahan analüüsijana küsida, mis kumab, miks kumab ja kuidas kumab? Mis kumab, on inimene ise — tema teadvuse kihistused ning igavene janu üleneda, ühte sulada, igavikku vaibuda. Ta kumab selle-pärast, et teadvus pole üheselt piiritletav ega positivistlikus mõttes lõpuni tunnetatav, vaid peegeldub inimeselt inimesele, on üleisiku-line, transpersonaalne ja tabamatu nagu kuma. Kuidas kumab, on antud juhul rohkem tehniline küsimus ja see sõltub autori väljendusviisist ja -oskusest. Retsensendi jaoks on see otsustav küsimus, mis peab lõppkokkuvõttes tipnema otsustusega seeüle, kas kuma («Kuma») õnnestub või ei.

Lähtun kahest väga lihtsast eeldusest. Esi-tekst, et autoril on selge idee või ideoloogia, mida tahab edasi anda. Teiseks, et vahendid, mille abil (varjatud) ideestik edastatakse, alluvad mingilgi määral loogilisele analüüsile. Ei, ma ei arva, et tekst on konstrueeritud samadest elementidest, milleni ana-lüüs ulatub. Küllap jääb paljugi märkamata ja küllap on paljud seosed autori mõtteis algselt teisiti heiaastunud.

Tavaliselt tarvitab inimene mõistust selleks, et tuletada olemuslikult hõlmamatust (mää-

ratlematust) tõelusest võimalikult täpseid ja terviklikke seoseid; üldjuhul on keel ja loogika selleks otstarbeks kõlblikud abivahendid. Mattheus talitab mu meelest vastupidiselt, tal on terviklik arusaam inimesest, ajaloost ning eeskätt inimese teadvusest, mille lastakse vohada läbi nägemuste- ja groteskimaailma, läbi lopsaka keelekasutuse ja Sigridis talletatud teadmiste eklektilise esituse. Grotesk ja mõtteseoste vabakäik paistab siiski olevat pinnavirvendus, mille all romaani sõrestik kõigi tugipunktidega peidus. Kirjanik, kui ta tahab jõuda tõsisema tulemuseni, peabki nii tegema — vastandina näiteks arvustajale, teadlasele või kroonikakirjutajale.

Mis on autori kandev idee? Lihtsam on alustada sellest, mis seda ei ole. Kandev idee, ma arvan, ei ole kinnisidee ruunisõnumi fataalsest kordumisest. See on vahend. Täpselt samuti kui Miguel de Unamuno «Abel Sánchezis» (mis on müüdi struktuurilt Mattheuse «Kumale» lähedane) pole kandev idee see, et Joaquín Monegro (Kain) peab tapma Abeli, oma kasuvenna. Unamunolgi on müüt vahendiks millegi muu kujutamisel. Nii Mattheuse kui Unamuno tekstid on müüdiühingulised, kuid omamoodi metamüütidenä ei liigu nad mitte pelga müüdiidentifikatsiooni, vaid refleksiooni ja mõistmise suunas. Lugeja, kes ei suuda teksti tajuda teisiti kui läbi peategelasega samastumise, paneb kas raamatut käest, saab šoki või distantseerub vahetust sisseelamisest ning tajub siis metataseandit. Juhtumeil, kui metatase saavutatakse peale šokki, sarnaneb teksti toime *chan*-budistlikule *koani*-teraapiale. Veel saab mõlema teksti toimeefekti võrrelda painavast unest ärkanu seisundiga, mis kulgeb ahastusest rahustava teadmiseni — ei, ma ei tapnud teda ilmsi. (Ning siis tuleb küsida: mis mind vaevab, et näen selliseid asju unes?) Tegelikult ei tapeta «Kumas» otseselt kedagi, ehkki Sigridi stoiline tarkus kinnitab: *«Iga päev tapetakse keegi. Täna tapeti sinus, aga minus on tapetud tuhendeid kordi. Sellest hoolimata ma elan, miski pole mind murdnud»* (lk 35). Ka Joaquín Monegro ei tapa Abel Sánchezit otseselt — viimane saab ta käte vahel südamerabanduse. Kuid pole tähtsus, kas tapetakse teos või mõttes, oluline on inimese seisund, tema meeleplekkide dünaamika, eneseteadvustus ning paremaks saamise võimalused. Võib-olla see ühtekokku ongi suur tükk autori kandvast ideest, ehkki seda otsesõnu välja öelda oleks kohtlane ning teksti struktuuri lõhkuv. Siin pole Hesse stiilis püüdlõmisi, vaid meelehaiguse ahel ja ahistus, millest peategelasel pole jõudu end lahti raputada. Ehk on see jõud lugejal, kes teadvustab end läbi teksti ja teisikute. Ja veel:

mitmel põhjusel on väga raske otsustada, mil määral autor kogu loo juures iseendas tuhnib või missugustest kogemustest tekst tuleneb.

Mingil määral on Mattheuse autorihoiak «Kumasse» fragmentidena sisse pandud. Eeskätt heiestub see Sigridi elufilosoofias, veidi ka Kanutis, sest «*Kanut on pärinud vanaema mõtled*» (lk 134). Romaani lõpus ei kirjeldata enam, kuidas vanaema mõtleb, vaid seda, kuidas ta Kanuti meelest võiks mõelda (lk 147—151). Kui midagi eriti intensiivselt kumab, siis just läbi nende surma- ja lõpu-eelsete lehekülgede. Vanaema ja Kanut, autor ja lugeja mõtlevad ühtäkki samas rütmis, on üksteisele teisikuiks: *«Animelugi — kui näha seda läbi aja kulgemise — on vaid hetk, ütleks võib-olla ka vanaema, kes lamab liikumatult samas asendis. Hetk oma miljonite seostega. Vanaema on selle asja üle ikka mõtisklenud, seda enam nüüd, mil muudel mõtetel pole mõtet. Vanaema arvates võiks maailma eimiskist sündimise ja lõpmatusele viitavat (lõpmatus poleks ta jaoks kaugeltki mingi primitiivne jumalatõlgitus) valemil kohaldada ka inimesele, kes oma igavikust pärit ja sinna edasi päranduvate seostega (inimene asetseb alati igaviku keskel) on maailma vähendatud mudel. Lõpmatuse elementidest koosnev lõplik. Pisike universum suures. Viimast mõistagi tinglikult»* (lk 147). Mattheus lähtub siin rohkem eimiskist (nullist) ja lõpmatusest kui individuaalse ja kõike dialektikast (ühest tekib kõik, kõik saab jälle üheks). Seosed ja seisundid, mis sünnivad eimiskist (nullist, tühjusest, vaakumist) sisaldavad lõpmatu hulga võimalusi uute tähenduste saamiseks*. See eritlus on oluline, et autori suundumusi ja teksti tüpoloogilisi iseärasusi tähele panna. Ühtaegu järeldub siit, et sõnad, stseenid ja seisundid — tekst tervikuna — on Mattheusel funktsionaalse, mitte tavaloogilise sõltuvuslikkuse järgi üles ehitatud. Sellest lähtuvad mitmed teksti konstrueerimise võtted: mõtte ja teo, une ja ärkveloleku, groteskse ja tõepärase pidev vaheldumine — üldse teksti koostamine mitte sündmuste empiirilise jada järgi, vaid vastavalt empiirilise teadvuse vabaassotsiatsioonidele. Niiviisi viiakse lugeja intellektuaalse ummikuni, mis lõhub tava-teadvuse tüüpstruktuurid ja annab eelduse kõrgema taseme saavutamiseks. Sealsamas ei ole tekst sugugi korrastamata, vaid sugestiivne just oma süsteemsuses. See põhineb kompositsiooni erinevatel elementidel, millest all-

* «Ühe» ja «Kõige», «Nulli» ja «Lõpmatuse» kohta vt M. L ä ä n e m e t s. Kuidas uurida teadvust? «Vikerkaar» 1988, nr 2, lk 95—96; Л. М я л л ь. Дхарма — текст и текстопорождающий механизм. «Труды по знаковым системам», 21. Тарту, lk 22—25.

pool osutaksin vaid paarile seni vaatlemata võttele.

Kõigepealt nimemaagia. Kõik kandvad tegelased on ruunkivile raiutud müüdigas nimesidpidi seotud. Kivile jäetud sõnad on kõigile teada, «seepärast ei mõtle neile keegi, kuigi veel nüüdki ristitakse ruunidest alanud pärimuse järgi lapsi: nii on oma nime saanud Kanut ja Frigg, sealt on tulnud Erik ja Sigrid ja küllap Oskar ja Krispinagi» (lk 5, 163). Nime tähtsus on suur. Nimi on maagiline atribuut, ta pole oma kandjast lahutatav, sestap näeme «Kuma» kõrvaltegelastegi puhul olemuslikke seoseid. Need seosed võivad olla semantilised — valvur Vigilia (lad. k *vigilia* — valvamine) — või onomatopoeetilised sepp Kyrill, kes vasaraga kopsib: kirill-kirill (lk 25). Lõpupoole tundub, et Friggi nimi vihjab ka frigiidsusele. Võib-olla. Nime ja ta kandja, märgi ja denotaadi suhe tõuseb paaril korral filosoofiliseks probleemiks (lk 65, 139 jm), ent selles küsimuses jääb müüt igal juhul peale — nime seos nimetatuga on olemuslik, mitte suhteline. Lao-zi mõttel, et nimetatud nimi on püsitu nimi, pole «Kumas» kohta.

Pole juhuslik, et tegevus rullub suurelt jaolt Filmistuudios, et ruunikivi oma salapärase sõnumiga asub Filmistuudio vahetus läheduses. «Roll», «sisseelamine», «duubel», «mäng» võiksid olla märksõnad, millega toimuvat analüüsida. Ühel pool on totaalne rolli (või müüdi) sisse minek, teisel pool aimus, et «ühel päeval kistakse dekoratsioonid maha ja pannakse seina äärde seisma» (lk 54).

Ilm ja aastaajad annavad romaanile rütmi. Tekst on liigendatud just kuude kaupa. Inimpsüühika stiihiad on ilmastiku või laiemini maailma stiihiate peegeldus (lk 115). Kuid ka aeg muutub Kanutile stiihiaks, sest «sisaldab endas ühekorraga erinevate aastaaegade tajumusi» (lk 50). Sama ühtehaarus laieneb romaanil ajale üldse, müüditeadvusele tunnuslikult tajutakse maailmas toimuvat ühtaegu järjestikulisena ja paralleelselt.

Võtteid analüüsides näeme, et osa neist toetavad jäiga, üksühese loogikaga seoseid — näiteks nimemaagia, identifikatsioon müüdigas. Teised seevastu toimivad samu seoseid lõhkuvalt — grotesk ja absurd, tinglikkust rõhutav Filmistuudio. Vastuolu pole välistav, sest müüditeadvuses saavad vastandeleendid tervikuks sulada, pealegi võib ju nimemaagias näha groteski ja vastupidi. Aeg ja ruum ei pruugi teineteisest erstuda, nii saavad seisundid ilmuda kus ja kellel tahes ning millal tahes. Samuti sünd ja surm ilmuvad igal hetkel. Müüditeadvus on tegelikult teadvuse ürgolek ja takerdudes skolastikasse ei oska ma öelda, kas Mattheus tirib meid teadvuse sügavikku või paiskab ta hoopis teadvuse ürgolu otse keskpõrandale ja eneseteadvuse lambi alla. See on lõpmatult skolastiline küsimus, mille üle pole mõtet liiga kauaks mõtisklema jääda. Peamine on, et tekst mingil moel toimib, et midagi kumab.

Kui eespool pruugitud Unamuno paralleeli juurde pöörduda, jääb Mattheuse katarsis kahvatumaks. Unamuno on kontsentreeritum ja köitvam, ta keskendub ühe pahe — kaduduse — uurimisele. Mattheus oma (h)ajärännakutega küll haarab laiemalt, ent püüab vähem. Otseselt nõrku kohti tema romaanis pole: keelekasutuse headusest võiks eraldi retsensiooni teha ning kompositsiooni haakub sujuvaks tervikuks. Paraku tundub Mattheuse müüdimaaialm väheke autistlik. Ehk kuluks hesselikku ülenemispüüdlust ta piltidesse? Praegu joonistab Mattheus mandalaid, ilma et saaks esmapilgul otsustada, on ta hull või pühamees. Hulluse diagnoosini võiks jõuda ehk vulgaarsemat sorti psühhoanalüüsi najal. Et Mattheus hull ei ole, näitab teksti sügavam analüüs — liiga palju loogikat kumab läbi pealispinna virvenduste.

Mattheust on palju kiidetud ja küllap õigusega. Mulle tundub, et mingi dimensioon tal esialgu veel puudub. Kui see kord tuleb, siis on vägi.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Mart Kalm, Veiko Lõhmus, Mihkel Mut, Rein Raud, Toivo Sikk, Rein Veidemann, Peeter Vihalemm.

Toimetus:

Peatoimetaja **Rein Veidemann** 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas**
60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa**
44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus
Tõnu Õnnepalu 60 18 58. Teadus, publi-
sistika ja kirjanduskriitika **Jüri Luik**
60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58 (Tartus
teisip reedeni k 13—15 tel 300-45).
Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58.
Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma**
60 18 58. Tehniline toimetaja **Ruth Ha-
aring** 60 18 58. Korrektor **Tiiu Sang**.
60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik**
44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trü-
kikoja tehnilise kontrolli osakonnast
681-411.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, Toompui-
tee 30. Laduda antud 05.09.89. Trükkida antud
25. 10. 89. Ofsetpaber 70×100/16. Ofsettrükk.
Tingtrükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51.
Arvestuspoognaid 9,39. Trükiarv 53 000. Telli-
muse nr. 3728. Hind 45 kop. Таллинн, издатель-
ство «Периодика». Адрес редакции: 200031,
Таллинн, Тоомпуйестеэ, 30, телефон 60 17 72.
Типография Издательства ЦК КПЭ. 200090,
Таллинн, Пярнуское шоссе, 67-а.
«Vikerkaar» № 11, ноябрь 1989. На эстонском
языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245